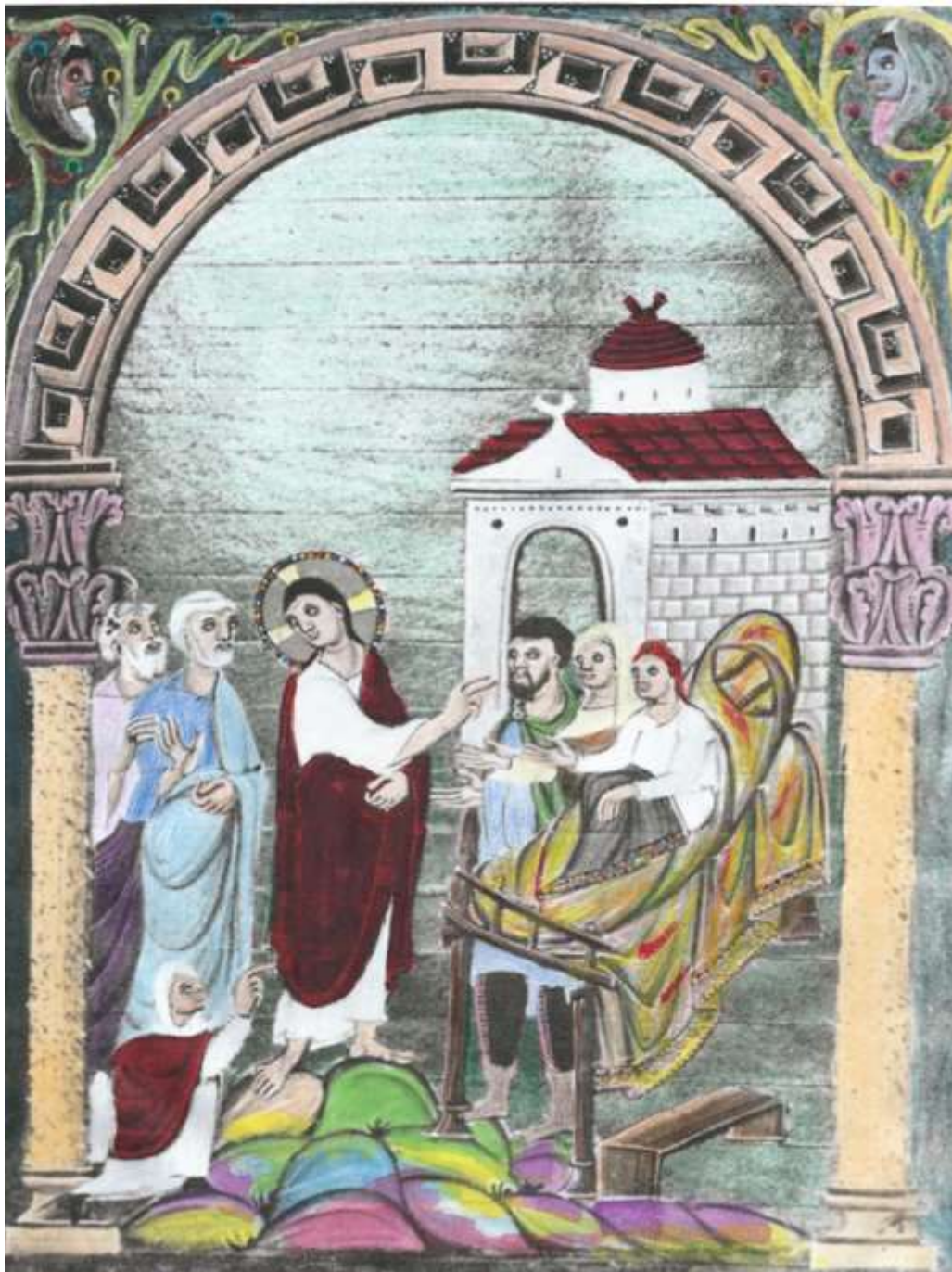

Noli me tangere

Psychologische effecten van spiritualiteit 'aan den lijve'

Masterthesis van J.G.W.M. Havekes-Huisintveld
Anr 508636

Noli me tangere

Psychologische effecten van spiritualiteit 'aan den lijve'

Masterthesis voor de master Theologie aan de Tilburg School of Catholic Theology
van:

J.G.W.M. Havekes-Huisintveld
Anr. 508636

Begeleiders:
DDr. habil. C.M. Wulf
Dr. Drs. W.M. Speelman

Utrecht, 31 augustus 2016

Afbeelding voorkant:

*Die Heilung der Haemorrhoida
und Jairus' Tochter*, Miniatur aus der Gospel
von *Otto III*, Reichenau, Ende 10. Jahrhundert.-
München, Bayerische Staatsbibliothek,
Cod. Lat. Cim 58, fol. 44

Ingekleurd door J. Havekes

*Liefde is, volgens de bijbel,
onze naasten liefhebben
en ook onze vijanden liefhebben;
waarschijnlijk omdat dat over het algemeen
dezelfde mensen zijn.*

G.K. Chesterton

Voorwoord

Je naasten en ook je vijanden liefhebben. En dat dit vaak dezelfde mensen zijn. Het lijkt een contradictie, maar het is waar. Ergernissen, goede dingen die je in een ander ziet, ze verwijzen vaak allemaal naar jezelf. De ander is een spiegel voor je, of je het nu wil of niet. Het is gemakkelijker om je naaste lief te hebben dan je vijanden, terwijl in die laatste de meeste uitdaging ligt. De schaduwkant van je leven biedt vaak meer kansen dan je voor mogelijk zou houden.

Gedurende mijn theologiestudie heb ik mogen ontdekken hoe verrijkend bibliodrama daarin kan zijn. In een tijd waarin de aandacht voor de uiterlijke mens het soms lijkt te winnen van die voor de innerlijke mens, maar waarin de schoonheid van het innerlijke van het lichaam steeds meer ontkennd wordt, hoop ik met deze thesis een kleine verandering in te zetten. Een verandering die er voor zorgt dat de spiritualiteit van de lichamelijke meer erkend wordt dan nu het geval is.

Ik wil graag een bijdrage leveren aan wetenschappelijk onderzoek in de verhouding tussen lichamelijke en spiritualiteit, voornamelijk op theologieopleidingen. Grensoverschrijdend gedrag gaat over lichamelijke, maar tevens meer dan dat. Niet alleen aanrakingen, maar ook kwetsende woorden kunnen de ziel diep raken. Zo vaak en zo diep, dat dit een trauma tot gevolg kan hebben. Pastoraal werkenden kunnen een cruciale rol spelen bij de heling daarvan. Deze thesis is dan ook bedoeld voor diegenen die binnen het pastoraat werkzaam zijn en te maken hebben of denken te krijgen met getraumatiseerde pastoranten.

Het was niet gemakkelijk deze thesis te schrijven, juist doordat ik allerlei dingen onderzocht die ik al dacht te weten. Niets was minder waar. Dit onderzoek heeft voor mijzelf veel verheldering gebracht. Ik dank degenen die daar aan hebben bijgedragen. Ik noem met name: Paul Daggenvoorde, Riekje Rijk, Annie Ottenschot en Willem Marie Speelman. En dan mijn thesisbegeleidster Mariéle Wulf, zonder wiens hulp er waarschijnlijk nu nog geen letter op papier had gestaan. Dank je, Mariéle, voor je waardevolle steun en vertrouwen.

Ik dank ook degenen die dit onderzoek mogelijk gemaakt hebben. Dat zijn de Tilburg School of Theology, onder verantwoordelijkheid van Marcel Sarot, de medewerkers van de administratie en Marie-Heleen Lüchinger. En natuurlijk de respondenten, zonder wie geen onderzoek plaats had kunnen vinden. Hartelijk dank allemaal!

Tenslotte wil ik mijn eigen man, Anton en onze zoons Jan en Sander bedanken. Acht jaar theologiestudie achter de rug waarbij ik op de gekste tijden weg moest en terugkwam, soms drie keer per week. Vele lange studie-uren die er voor zorgden dat iemand anders voor het eten moest zorgen, het huishouden moest doen, zonder klagen. Het werd tijd voor afronding. Voor allemaal. Zeker na een zomer waarin ik meer uren op mijn werkkamer heb doorgebracht dan in het gezelschap van mijn gezin. Daarom, Anton, Jan en Sander, dank voor jullie liefde, aanmoedigingen en geduld.

Joke Havekes, augustus 2016

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
1. Spiritualiteit “aan den lijve”	12
1.1. Wat vooraf ging aan de thesis.....	12
1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen	13
1.3. Opzet thesis.....	13
2. Grensoverschrijdend gedrag in Marcus 5, 21-43	18
2.1. Grensoverschrijdend gedrag	18
2.1.1. Gedragscode Pastoraat	18
2.1.2. Een verdieping.....	19
2.1.3. Voorbeelden van grensoverschrijdend gedrag	21
2.1.4. Het begint klein, onzichtbaar... ..	23
2.1.5. Grensoverschrijdend gedrag is.. ..	24
2.2. Grensoverschrijdend gedrag in de ontmoeting met de bloedvloeiende vrouw	24
2.2.1. De bijbeltekst.....	25
2.2.2. Grensoverschrijdend gedrag: hoe de vrouw in het bijbelverhaal wordt aangetast.	25
2.2.3. Grensoverschrijdend gedrag: hoe Jezus wordt aangeraakt	28
2.2.4. Grensoverschrijdend gedrag in het verhaal van de bloedvloeiende vrouw.....	31
3. De psychologische effecten van grensoverschrijdend gedrag.....	34
3.2. Resilientie: wat een trauma tegenhoudt.....	34
3.2. Definitie en oorzaken van een trauma	34
3.3. De psychologische effecten van een trauma.....	37
3.4. Een uitweg uit het trauma: het tetraëdermodel	41
3.5. Trauma als gevolg van grensoverschrijdend gedrag	41
4. Bibliodrama – een psychogene pastorale methode	44
4.1. Bibliodrama als pastorale methode.....	44
4.2. Soorten bibliodrama	45
4.3. Werkwijze bij een bibliodramasessie	46
4.4. Werkvormen in bibliodrama.....	46
4.5. Bibliodrama als pastoraal werk ‘van nabij’	48
4.6. De methodiek bibliodrama met betrekking tot grensoverschrijdend gedrag.....	50
5. Bibliodrama als onderzoeksmethode	56
5.1. Doelgroep en uitnodiging	56
5.2. Verantwoording gekozen bijbeltekst en vertaling	56
5.3. Voorbereiding bibliodramasessie	57
5.4. De bibliodramasessie	57

5.5.	De beoordeling van gespeelde sessie op 12 mei 2016 door de bibliodramaleidster	58
5.6.	Interviewen van de deelnemers aan de bibliodramasessie	58
5.7.	Analyse van de interviews	59
6.	Grensoverschrijdend gedrag ‘aan den lijve’ binnen een geloofscontext	62
6.1.	Uitwerking van de bibliodramasessie	62
6.1.1.	Van zelfverstaan tot geloofsverstaan: de rol verandert de speler	62
6.1.2.	De groep als draagvlak	66
6.1.3.	Uitwisseling van ervaringen	67
6.2.	Kritische reflectie van de methode	69
6.2.1.	Met betrekking tot de bibliodrama als methode	69
6.2.2.	Met betrekking tot de bibliodramasessie op 12 mei 2016	70
6.2.3.	Met betrekking tot de interviews	70
6.3.	Grensoverschrijdend gedrag als onderwerp van de bibliodramasessie	71
6.3.1.	De dwarsverbanden van de bijbeltekst naar grensoverschrijdend gedrag	71
6.3.2.	Psychische gevolgen van grensoverschrijdend gedrag in het bijbelverhaal	72
6.3.3.	Eerste effecten van de methodiek ‘bibliodrama’	73
6.4.	Aanvullende aspecten	73
7.	Mogelijkheden en grenzen van bibliodrama in het werk met pastoranten die grensoverschrijdend gedrag hebben meegemaakt	74
7.1.	Mogelijkheden van bibliodrama	74
7.1.1.	Inzichten uit de theorie	74
7.1.2.	Inzichten uit de praktijk	74
7.2.	Risico’s en beperkingen van bibliodrama	75
7.2.1.	Inzichten uit de theorie	75
7.2.2.	Inzichten uit de interviews	75
8.	Aspecten voor de opleiding van toekomstige werkers in het pastoraat ten aanzien van mogelijkere psychogene methoden	80
8.1.	Bewustwording van psychogeniteit	80
8.2.	Bewustwording van de behoeften van getraumatiseerde pastoranten	80
8.3.	Grenzen van het pastorale werk en eigen grenzen kennen	81
9.	Ervaringen ‘aan den lijve’	82
9.1.	Beantwoording van de onderzoeksvraag	82
9.2.	Bereikte doelen	83
	Verantwoording literatuur	86
	Bijlagen	88
	Bijlage 1 Eerste uitnodiging voor de bibliodramasessie	88
	Bijlage 2 Uitnodiging via Jos Moons	90
	Bijlage 3 Matteüs 9, 18-26	92

Bijlage 4 Lucas 8, 40-56	93
Bijlage 5 Doelen bibliodramasessie	94
Bijlage 6 Uitwerking bibliodramasessie door Marie-Heleen Lüchinger	95
Bijlage 7 Programma en doelen bibliodramasessie voor de deelnemers	97
Bijlage 8 Reflectieformulier ten behoeve van de bibliodramasessie	98

1. Spiritualiteit “aan den lijve”

‘Want levend en krachtig is het woord van God, en scherper dan een tweesnijdend zwaard: het dringt diep door tot waar ziel en geest, been en merg elkaar raken, en het is in staat de opvattingen en gedachten van het hart te ontleden.’ Hebr. 4,12

Het woord van God dat ziel, geest en lichaam binnendringt, dat datgene wat in het hart leeft kan blootleggen, hoe pijnlijk het soms ook kan zijn. Daar gaat het over in deze thesis.

Ik heb altijd al iets gehad met spiritualiteit en lichamelijkheid. Je kunnen verwonderen over de innerlijke schoonheid van je lijf, openstaan voor diens signalen heeft voor mij met spiritualiteit te maken. Ziel en lichaam hebben elkaar nodig. De ziel drukt zich zelfs uit in het lichaam zegt Thomas van Aquino.¹ Het kunnen verstaan van de signalen van je eigen lijf betekent dus begrijpen wat je ziel je wil zeggen. En dat is volgens mij de spiritualiteit van het lichaam.

1.1. Wat vooraf ging aan de thesis

In mijn vooronderzoek voor *Methoden en Modellen van onderzoek, Lichamelijkheid en spiritualiteit, een onderzoek waard. Verkennend onderzoek naar het belang van lichamelijkheid en spiritualiteit in het curriculum van de Tilburg School of Theology* is de belangrijkste conclusie dat de ondervraagden (5 masterstudenten theologie) zonder uitzondering lichamelijkheid en spiritualiteit belangrijke aspecten vonden, ongeacht de ervaring die ze daarmee hadden opgedaan. De volgende redenen werden genoemd: nadenken over en beleven hoe lichamelijkheid en onze relatie met God met elkaar samenhangen (bijvoorbeeld: betekenis knielen bij gebed), lichamelijkheid is een belangrijk aspect in een pastorale relatie, dingen binnen durven laten komen, woorden kracht bijzetten en het risico van seksueel misbruik. Men verschilde echter van mening in hoeverre er in het curriculum van de Tilburg School of Theology (TST) voldoende aandacht aan besteed werd. Argumenten daarvoor waren onder andere dat lichamelijkheid en spiritualiteit als eigen verantwoordelijkheid beschouwd werden en dat ze gezien werden als niet-academische aspecten, terwijl de TST een academische opleiding is.

Deze thesis borduurt voort op een aanbeveling uit mijn vooronderzoek:

“Bovendien is in dit onderzoek alleen gevraagd naar het belang van lichamelijkheid en christelijke spiritualiteit, maar niet naar de daadwerkelijke effecten daarvan. ‘Verdiepend’ zou een voorzichtige uitspraak kunnen zijn, maar dat moet nader onderzocht worden. Daarom:

Doe meer onderzoek naar het effect van actieve vormen van lichamelijkheid en christelijke spiritualiteit. Mijn thesisonderzoek (bibliodrama met het evangelie van de bloedende vrouw) zal daar aan kunnen bijdragen.”²

Wat ook uit het vooronderzoek naar voren kwam is, dat aandacht voor en bewustwording van lichamelijkheid en grensoverschrijding in seksueel opzicht binnen het curriculum van de TST

¹ <https://www.lucepedia.nl/dossieritem/ziel/de-ziel-van-de-mens-geheim-van-de-mens> geraadpleegd op 14-8-2016.

² J. Havekes, *Lichamelijkheid en spiritualiteit, een onderzoek waard. Verkennend onderzoek naar het belang van lichamelijkheid en spiritualiteit in het curriculum van de Tilburg School of Theology*, 2015, Utrecht, 10.

nodig is. Zoals zo vaak wordt ook hier in eerste instantie gedacht aan seksueel misbruik bij grensoverschrijdend gedrag maar deze visie dient uitgebreid en verdiept te worden. Er zijn vele vormen van grensoverschrijdend gedrag, seksueel misbruik is er slechts één van. Daarnaast is er nog niet veel bekendheid over de psychische effecten van grensoverschrijdend gedrag. Met dit onderzoek wil ik de term ‘grensoverschrijdend gedrag’ nader verkennen en laten zien wat het betekent voor een persoon. Door met theologiestudenten dit onderzoek uit te voeren, hoop ik duidelijk te krijgen in hoeverre het voor aankomende werkers in het pastoraat nuttig is om in ‘levende lijve’ te ondervinden hoe grensoverschrijdend gedrag voelt.

Ik heb zelf meerdere keren een bibliodramasessie gespeeld en zelfs een cursus gedaan om bibliodrama te mogen begeleiden. Daarom wilde ik graag bibliodrama te betrekken bij de thesis en op zoek gaan naar de mogelijkheden en grenzen ervan. Daarmee valt de thesis binnen de discipline praktische theologie: de theorie wordt door middel van de praktijk (het bibliodrama) getoetst. Tevens wordt de discipline moraaltheologie geraakt vanwege het onderzoek naar grensoverschrijdend gedrag.

1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen

De onderzoeksvraag luidt als volgt:

Spiritualiteit wordt ervaren/geleefd met lichaam en ziel. In een methode als bibliodrama, die de spiritualiteit lichamelijk laat beleven, kan een ervaring van grensoverschrijdend gedrag worden opgeroepen. Werkers in het pastoraat dienen zich ervan bewust te zijn:

- wat met een mens die grensoverschrijdend gedrag heeft meegemaakt gebeurd is,
- wat pastorale methoden met de deelnemers doen,
- wat pastorale medewerkers moeten doen als een traumatische verwonding bij een pastorant door een methode wordt geraakt

De onderzoeksvraag omvat de volgende deelvragen:

1. Wat is grensoverschrijdend gedrag en hoe wordt het zichtbaar in het verhaal van de bloedvloeiende vrouw uit Marcus 5, 21-43?
2. Wat doet grensoverschrijdend gedrag psychologisch gezien met een mens?
3. Wat houdt de methodiek bibliodrama in?
4. Hoe worden het grensoverschrijdende gedrag en de bibliodrama ‘in levende lijve’ ervaren?
5. Wat zijn de mogelijkheden en de grenzen van bibliodrama in het werk met pastoranten die grensoverschrijdend gedrag hebben meegemaakt?
6. Welke aspecten uit dit onderzoek zijn van belang voor de opleiding van werkenden in het pastoraat?

1.3. Opzet thesis

In het eerste deel van de thesis vindt literatuurstudie plaats naar wat het volgens de theorie betekent een bloedvloeiende vrouw te zijn. Wat grensoverschrijdend gedrag is en hoe het zichtbaar wordt in het verhaal van de bloedvloeiende vrouw (Marcus 5, 21-43) wordt onderzocht in hoofdstuk 2. De psychologische effecten van grensoverschrijdend gedrag worden bestudeerd in hoofdstuk 3, in hoofdstuk 4 wordt de methodiek bibliodrama uiteengezet.

Het tweede deel van deze thesis bestaat uit empirisch onderzoek naar wat het volgens de praktijk betekent een bloedvloeiende vrouw te zijn. Dat gebeurt door het interviewen van deelnemers aan een bibliodramasessie met de bijbeltekst van de bloedvloeiende vrouw. Allereerst wordt in hoofdstuk 5 de onderzoeksopzet verantwoord. De ervaringen van de deelnemers aan de bibliodramasessie worden in hoofdstuk 6 vermeld en hoofdstuk 7 beschrijft wat de mogelijkheden en grenzen van bibliodrama zijn. Het derde deel omvat hoofdstuk 8: welke aspecten uit dit onderzoek naar voren komen die belangrijk zijn voor opleidingen van werkenden in het pastoraat en hoofdstuk 9 met een aantal conclusies en aanbevelingen. Het is het deel waarin voor werkers in het pastoraat uiteengezet wordt hoe het leven doorgegeven kan worden aan pastoranten.

DEEL I

WAT HET VOLGENS DE THEORIE BETEKENT EEN BLOEDVLOEIENDE VROUW TE ZIJN

Toen Jezus weer met de boot naar de overkant gegaan was, verzamelde zich een grote menigte bij Hem. Dat was aan het meer. Daar kwam Jairo, een van de synagogebestuurders. Toen hij Jezus zag, wierp hij zich aan zijn voeten en smeekte Hem dringend: 'Mijn dochtertje is doodziek. Kom mee en leg haar de handen op, zodat ze gered wordt en in leven blijft.' Hij ging met hem mee. Een grote menigte volgde Hem, en ze drongen tegen Hem op.

Er was een vrouw bij die al twaalf jaar aan vloeingen leed. Ze had veel te lijden gehad van allerlei dokters en alles uitgegeven wat ze had, en er geen baat bij gevonden; ze was er eerder op achteruitgegaan. Omdat ze over Jezus gehoord had, kwam ze door de menigte naar Hem toe en raakte van achteren zijn kleren aan. 'Want', dacht ze, 'als ik zijn kleren maar aanraak, zal ik gered worden.' Meteen droogde de bron van haar bloed op, en ze voelde aan haar lichaam dat ze van haar kwaal was genezen. Maar Jezus, die zelf meteen voelde dat er een kracht van Hem was uitgegaan, draaide zich in de menigte om en zei: 'Wie heeft mijn kleren aangeraakt?' Zijn leerlingen zeiden tegen Hem: 'U ziet hoe de menigte tegen U opdringt, en U zegt: "Wie heeft Mij aangeraakt?"' Maar Hij keek rond om de vrouw te zien die dat gedaan had.

Marcus 5, 21-32

2. Grensoverschrijdend gedrag in Marcus 5, 21-43

“Dat iemand me in mijn diepste ziel kent die ik ook ken en dat hij me liefheeft, dat is de hunkering van alle mensen.”³ Bij grensoverschrijdend gedrag wordt voorbij gegaan aan die hunkering. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe dat kan gebeuren (paragraaf 2.1.) en hoe grensoverschrijdend gedrag zichtbaar wordt in Marcus 5, 21-43, het verhaal van de bloedvloeiende vrouw (paragraaf 2.2.).

2.1. Grensoverschrijdend gedrag

In deze paragraaf wordt getracht grensoverschrijdend gedrag te definiëren. De Gedragscode Pastoraat geeft daar aanleiding toe.

2.1.1. Gedragscode Pastoraat

Binnen de Katholieke Kerk wordt, sinds de commissie Deetman het seksueel misbruik binnen kerken en congregaties onderzocht heeft, gebruik gemaakt van de Gedragscode Pastoraat. Deze is in 2014 door de bisschoppen van de Nederlandse bisdommen en de Ordinaris van het Militair Ordinariaat ontwikkeld op advies van de commissie Deetman. De gedragscode wil zich “*richten op het bevorderen en waarborgen van de sociale veiligheid binnen de Kerk en op de daarvoor intrinsiek benodigde werkhouding en het noodzakelijke groepsethos van de betrokkenen.*”⁴ Met betrekking tot grensoverschrijdend gedrag staat er in het document het volgende:

“5. Grensoverschrijdend gedrag

5.1. Hij maakt zich niet schuldig aan grensoverschrijdend gedrag tegenover werknemers, vrijwilligers, parochianen, collega’s en anderen en tolereert dergelijk gedrag van andere pastoraal werkenden niet.

5.2. Onder ‘grensoverschrijdend gedrag’ wordt verstaan:

- psychisch grensoverschrijdend gedrag waaronder emotioneel misbruik;
- fysiek grensoverschrijdend gedrag, waaronder mishandeling;
- seksueel grensoverschrijdend gedrag, waaronder seksuele opmerkingen en aanrakingen, vertoon van aanstootgevend materiaal en seksueel misbruik⁵;
- verwaarlozing en/of het onthouden van zorg;
- schending van rechten;

³ C.M. Wulf, *Collegedictaat Moraaltheologie en spiritualiteit 2008-2009*, Utrecht, paragraaf 4.3. De geïncarneerde God (geen paginanummers).

⁴ Bisschoppen van de Nederlandse bisdommen en de Ordinaris van het Militair Ordinariaat, *Gedragscode Pastoraat*, april 2014, 3.

⁵ De definitie van seksueel misbruik luidt: “iedere gedraging waarbij iemand onder dwang of in een afhankelijkheidsrelatie seksuele handelingen moet verrichten ofwel ondergaan ofwel daarvan toeschouwer moet zijn, dan wel seksueel getinte toenaderingen of uitlatingen in welke vorm dan ook moet dulden. Onder dwang wordt onder meer begrepen: fysiek geweld of dreiging daarmee, psychische druk, intimidatie en/of chantage. Verder wordt onder seksueel misbruik ook verstaan het maken van seksueel getint beeldmateriaal van iemand en het gebruiken en doorgeven daarvan” (zie art. 1.3 van de *Procedure Klachtencommissie seksueel misbruik in de R.-K. Kerk* d.d. 5 oktober 2011) en/of andere handelingen of gedragingen van een soortgelijke aard als die strafbaar zijn gesteld in het Wetboek van Strafrecht. Zie ook: <https://www.inveiligehanden.nl/veiligheid/seksueel-ongewenst-gedrag>.

- financiële en materiële uitbuiting.”⁶

Een echte definitie van grensoverschrijdend gedrag wordt hier niet gegeven. Dit nodigt uit tot nader onderzoek: wat is het nu precies en wat gebeurt er eigenlijk?

2.1.2. Een verdieping

Wulf houdt de volgende elementen aan⁷:

- iets wat niet in deze relatie thuis hoort,
- iets wat niet afgesproken is,
- iets dat niet in de situatie thuishoort,
- iets wat de waardigheid aantast.

Dat roept de vraag op wat waardigheid is. Wulf heeft daar het volgende over geschreven:

“Waardigheid is dat wat eigen is voor mensen en wat beschermend voor zijn eigen aard en zijn onvervreembare waarde staat. Ze bewaart zijn geheim en houdt rekening met de onuitwisbare uniciteit van de mens en zijn over zichzelf uitstijgen.”⁸

Ieder mens is uniek. Dat zorgt ervoor dat het innerlijke van de mens nooit helemaal ontsloten kan worden, niet door die mens zelf, noch door anderen, alleen door God. Hij is de enige die ons doorgrondt (Psalm 139). Het is aan ons om dat geheim gedurende ons leven te ontsluiten, tot we aan het einde van ons leven van aangezicht tot aangezicht komen te staan. De dingen die ons overkomen in ons leven nodigen ons daartoe uit. We kunnen zelf daar veel in doen, maar worden daarin ook ondersteund door mensen die ons nabij zijn. Op jonge leeftijd degenen die ons verzorgen, op latere leeftijd mensen die we tegenkomen op ons pad. Voor hen is het de kunst oog te blijven houden voor onze uniciteit en om ons daarin te bevestigen. Dat geeft waarde aan ons bestaan. Zo wordt ons geleerd dat het goed is dat we er zijn, dat wij er mogen zijn zoals wij zijn, en dat dit altijd zo blijft.⁹ Als we jong zijn, is het de bedoeling dat onze uniciteit, onze waarde beschermd wordt door degenen die voor ons zorgen. Later leren we dat zelf te gaan doen.

Helaas gaat er op dit gebied veel mis. Lang niet altijd zijn mensen in staat, vaak innerlijk gewond als ze zelf zijn, oog te hebben voor iemand anders waardigheid. Zeker als het om kinderen gaat die afhankelijk zijn van degenen die hen verzorgen. Het is de taak van de verzorgers de waardigheid en uniciteit van het kind te bewaken. Als zij zich niet bewust zijn van hun eigen behoeftes en innerlijke patronen, ligt misbruik van het kind op de loer. Cloitre, Cohen en Koenen geven aan wat er gebeurt bij seksueel misbruik: “Fysiek contact met een kind met seksuele bedoelingen gebruikt het lichaam van een kind zonder zijn of haar betekenisvolle toestemming. Dit is een handeling waarbij de dader het eigenaarschap van iemand anders lichaam overneemt, dat, per definitie, het essentiële en basale territorium van

⁶ Bisschoppen van de Nederlandse bisdommen en de Ordinaris van het Militair Ordinariaat, *Gedragscode Pastoraat*, 10.

⁷ Deze elementen worden benoemd in Wulf's input: *Na Deetman. Lezing t.b.v. bijeenkomst voor docenten van de Tilburg School of Theology*, Manuscript, 2012, Utrecht.

⁸ C.M. Wulf, *Jenseits der Haut*, in S. Müller, G. Marschütz, S. Dlužoš (eds.), *Exploring Boundaries of Bodiliness. Theological and Interdisciplinary approaches to the Human Condition*, 2013, Göttingen, pp. 129-138, 134.

⁹ C.M. Wulf, *Wenn das Ich zerbricht... Gedanken zum Psychotrauma für Getroffene und ihre Begleiter*, 2014, Münster, 79.

het zelf is.”¹⁰ Ook zij duiden op een voorbij gaan aan het geheim van ieder mens, een in bezit nemen van de uniekheid die ieder mens heeft. Daarmee wordt deze mens van zijn vrijheid beroofd.

Luise Reddemann onderzoekt in *Würde – Annäherung an einen vergessenen Wert in der Psychotherapie*, wat waardigheid is. Het is een begrip dat volgens haar in de psychotherapie impliciet en niet expliciet aanwezig is.¹¹ Schaamte en waardigheid staan tegenover elkaar zegt zij: “zolang de waardigheid van ieder mens geacht wordt en ieder mens ook zichzelf acht, is verontwaardigende schaamte niet voorstelbaar.”¹² Zij vindt bij Albert Schweitzer het ontzag voor het leven. Hierbij gaat het om een innerlijke verhouding tussen puur weten van de wereld en beleven van de wereld. Die innerlijke verhouding maakt dat Schweitzer met ontzag voor ‘de mysterieuze wil tot leven’ vervult. Hij ziet die terug in iedere mens, ieder dier, iedere plant en kent hen ook waarde toe.¹³ Waardigheid kan volgens Reddemann met het psychotherapeutische denken alleen niet begrepen worden, het gaat verder dan waarde inschatten, achting en respect. Je moet namelijk ook weten wat je achten moet.¹⁴ Dat is precies wat Wulf in haar definitie ook aangeeft: waardigheid staat voor het geheim van de mens, voor zijn eigen uniekheid. Daar ligt de grens van de vrijheid van de ander. Een ander mag die uniekheid niet binnendringen. De vrijheid van het uniek zijn hebben wij gekregen van God. Een ieder mag zijn eigen beeld beeldhouwen, zelf kiezen welke zaden die hij van God gekregen heeft in zich laat ontkiemen en groeien.¹⁵ Als een mens daarin belemmerd wordt, is hij niet vrij meer.

Reddemann stimuleert haar lezers na te denken over wat waardigheid is en hoe hij/zij met zichzelf en zijn/haar waardigheid en met die van anderen omgaat. Dat we niet alleen nadenken over wat we doen, maar vooral hoe we het doen. Ook stimuleert zij collega’s te reflecteren over de therapie die zij geven. Heeft het bijvoorbeeld zin met iemand naar zijn innerlijke wereld te kijken, terwijl hij geen stabiele relaties heeft? Met andere woorden: er is meer nodig dan alleen psychotherapie. En: acht je nog iemands waardigheid als je je alleen beperkt tot de psychotherapie en niet kijkt naar het sociale netwerk dat iemand nodig heeft?¹⁶ Diens waardigheid wordt aangetast. Datgene wat de mens het meest nodig heeft wordt ontkend.

Bij de voorbeelden die hierna genoemd worden, is eveneens sprake van aantasting van de waardigheid, omdat voorbij gegaan wordt aan dat wat de mens uniek maakt. Door het misbruik is die mens niet in staat voor zijn eigen aard en onvervreembare waarde te staan. Grensoverschrijdend gedrag immers, dringt het meest innerlijke van de mens, zijn diepste gevoelens binnen. Het kan zijn ik aantasten of zelfs binnendringen in het ik.¹⁷ De gevolgen zijn het sterven van de ziel, de mens verliest zijn eigen waarde.¹⁸ Het heeft vaak zijn uitwerking op het lichaam, men wijst het af, verwaarloost het.¹⁹ Dit wordt later uitgelegd.²⁰

¹⁰ Marylene Cloitre, Lisa R. Cohen, Karestan C. Koenen, *Treating Survivors of Childhood Abuse. Psychotherapy for the Interrupted Life*, 2006, New York, 4.

¹¹ Luise Reddemann, *Würde – Annäherung an einen vergessenen Wert in der Psychotherapie*, 2013, Stuttgart, 38

¹² *Ibid.*, 36.

¹³ *Ibid.*, 37.

¹⁴ *Ibid.*, 41.

¹⁵ Pico della Mirandola, *Rede over de menselijke waardigheid*, 2008, Groningen, 49.

¹⁶ Reddemann, *Würde*, 42.

¹⁷ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 67.

¹⁸ *Ibid.*, 120.

¹⁹ *Ibid.*, 121-123.

²⁰ Zie hoofdstuk 3 ‘De psychologische effecten van grensoverschrijdend gedrag’.

2.1.3. Voorbeelden van grensoverschrijdend gedrag

Ieder mens heeft een eerste relatie nodig waarin zich oervertrouwen kan ontwikkelen. Een menselijk kind is het meest hulpeloos van alle wezens. Het is totaal op de toewijding van verzorgers aangewezen. Normaal zijn dat de ouders. Het kind gaat er van uit dat degenen die voor hem zorgen, dat op een goede manier doen. Wanneer dat niet gebeurt, is er sprake van grensoverschrijdend gedrag: er gebeurt iets dat niet in de relatie en daarmee ook niet in de situatie thuishoort en dat voorbij gaat aan de waardigheid van het kind. Dit gedrag dringt de ziel van het kind binnen, het kan zich niet weren tegen iemand die ‘hoger’ in de relatie staat. Het verliest zijn eigen waarde. Een voorbeeld is een kind dat niet de verzorging krijgt die het nodig heeft, dat verwaarloosd wordt. “Het kind wordt met een biologisch dogma geboren: ‘de mensen die zich om mij bekommeren, zijn goed. Als het niet zo is, dan zal ik sterven.’”²¹ Dit houdt het kind in leven, ook als het niet zo blijkt te zijn. De redenering wordt dan: “Mijn ouders behandelen mij slecht, omdat het aan mij ligt. Ik heb het fout gedaan.”²²

Allerlei soorten grensovertredend gedrag kunnen de ziel aantasten. Daarbij wordt in eerste instantie vaak gedacht aan lichamelijk grensoverschrijdend gedrag. Maar: “Aanraking is iets wat voorbij de huid gaat, dat op zielsniveau gebeurt. Daarom zijn er aanrakingen die traumatisch zijn, die dus niet alleen de grenzen van het lijf, maar die ook die van de ziel pijnlijk en vernietigend overschrijden.”²³ Uit het volgende blijkt dat er ook niet-fysiek grensoverschrijdend gedrag bestaat. “Wat wij zeggen, uitdrukken, doen, beroert een mens; het kan hem innerlijk bevestigen of ten diepste vernietigen.”²⁴ Hierna worden enkele voorbeelden van grensoverschrijdend gedrag, fysiek en niet-fysiek genoemd:

- *Het oproepen van sublieme schuldgevoelens*: “Je maakt mama verdrietig, wanneer je dat doet”. Voor het kind, dat van zijn moeder houdt, is dat een onhoudbare situatie: het moet zich wel schuldig voelen en opent daarmee de poorten voor die geliefde persoon, wiens liefde het in geen geval verliezen wil, nog meer.”²⁵ Het kind raakt verstrikt in schuldgevoel en zal alleen nog maar meer zijn best doen en aangepast gedrag gaan vertonen. Het wil immers zijn moeder geen verdriet doen. Daarmee raakt het zijn vrijheid kwijt.
- *Geweld* is “alles wat een mens zo massief beïnvloedt, dat hij er geen afstand van nemen kan: het geweld verdringt en verstoort. Alles wat een mens vernedert, is geweld. De inbreuk in de ziel gebeurt door openlijk geweld, maar ook door sublieme geweldsvormen zoals de onthouding van liefde, van vrijheid, opzettelijk negeren, voortdurend afweren, laster en karaktermoord.”²⁶ Subliem geweld heeft, wanneer het lang genoeg duurt en als onvermijdelijk ervaren wordt, hetzelfde effect als massief geweld of verwaarlozing: het membraam van het ‘ik’ wordt steeds meer doorboord. Dat gebeurt ook bij pesten.²⁷ Dit binnendringen in het ik is het wezen van de grensoverschrijding.

²¹ Wulf, *Wenn das ich zerbricht*, 95.

²² *Ibid.*, 96.

²³ Wulf, *Jenseits der Haut*, 130.

²⁴ *Ibid.*, 134.

²⁵ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 107.

²⁶ *Ibid.*, 106.

²⁷ *Ibid.*, 107.

- “*Instrumentalisering van een mens*. Deze wordt op die manier van zijn vrijheid beroofd. Het kind dat op grond van prestige op de wereld gezet is in plaats van om zichzelf, wordt net zo geïnstrumentaliseerd als het kind dat de onvervulde dromen van zijn ouders moet vervullen.”²⁸
- Bij *seksueel misbruik* gaat het vaak meer om macht dan om het uitleven van seksualiteit. Seksueel misbruik is geweld en altijd traumatiserend. Hiervan zijn ook subtielere vormen: een kind merkt het als een blik niet meer het kind, maar zijn geslacht ziet, wanneer een streling niet uit tederheid, maar uit lust gebeurt, wanneer een woord geen liefdevolle schenking, maar een suggestieve opmerking is.²⁹ Het misbruik zit in de motivatie en het gevoel van de dader en daarom niet in een overdreven inbreuk, maar in allerlei kleine dingen die ‘te ver gaan’: ambivalente aanrakingen, bijvoorbeeld, opgelegde tederheid, indringen in de privésfeer onder positieve voorwendselen en het daarin blijven.³⁰
- *Uitbuiting*: eigen vermogens en krachten worden door andere mensen gebruikt. De uitgebuite wordt als instrument, arbeidswerktuig misbruikt en niet als mens gezien, zijn menselijke behoeften en persoonlijke grenzen worden niet gerespecteerd.³¹
- Hetzelfde gebeurt bij *zielsmisbruik*. Niet het lichaam of de vermogens van een mens, maar zijn emoties worden door anderen misbruikt. Gevoelens die een mens eigenlijk niet kan of wil geven worden geëist om eigen behoeftes te vervullen. Kinderen moeten zich aanpassen, omdat ze volledig afhankelijk zijn van hun ouders en worden daarom snel op zielsniveau uitgebuit.³² Zo halen volwassenen bij een kind wat ze hem eigenlijk zouden moeten geven: onvoorwaardelijke liefde en ongevraagde ondersteuning, nabijheid, toewijding en veiligheid. De inbreuk verstoort de betrekking tot anderen en misbruik en instrumentalisering verstoren ook de verhouding tot het ik.³³
- Een *ambivalente houding* speelt hierbij een wezenlijke rol, evenals *willekeur* en *dreiging*. Uitgeleverd zijn aan de willekeur van iemand anders betekent dat geen eigen wil ontwikkeld kan worden. Dreiging van geweld heeft hetzelfde effect als werkelijk geweld. Je weet bij willekeur niet wat er het volgende ogenblik gebeuren kan en bij een dreiging of die omgezet zal worden in echt geweld.³⁴
- In families waarin een image hooggehouden moet worden, of een bepaalde ideologie gevolgd worden kinderen functioneel en kunnen niet zichzelf zijn. Ze voelen zich verplicht aan de *ideologie en/of de façade* te voldoen.³⁵
- Daarnaast zijn er nog *grensoverschrijdende houdingen*: Cynisme op alles wat een mens uit, sadisme. Als elke zwakheid met bijtende ironie becommentarieerd wordt, waagt men het niet meer nog iets van zichzelf te laten

---

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Vgl. Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 108.

³⁰ Vgl. Wulf, *Jenseits der Haut*, 132.

³¹ Vgl. Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 108.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 109.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Ibid.*, 110.

zien.³⁶ Ook als elke kritiek die naar voren gebracht wordt, sarcastisch teruggewezen wordt, zal iemand zich op de één of andere manier fout voelen. Maar ook het niet opvallend niet-serieus-nemen van echte behoeftes en het negeren van een persoon kunnen vernietigend zijn.³⁷ “Zelfs vernederende verbale inbreuk, of ambivalente complimenten (dat doe je heel goed, maar...) kunnen traumatiseren, omdat ze langzaam maar zeker het zelfwaardegevoel ondergraven.”³⁸

In de hiervoor genoemde gevallen worden de diepste gevoelens, de erkenning van zichzelf door de ander aangetast. De ander treedt het ik binnen, er is geen verweer meer, de ziel sterft.

Bovengenoemde voorbeelden van grensoverschrijdend gedrag sluiten aan bij wat Cloitre, Cohen en Koenen in *Treating Survivors of Childhood Abuse. Psychotherapy for the Interrupted Life* definiëren als misbruik bij kinderen: “handeling of ontbreken van een handeling door een ouder of verzorger die resulteert in dood, serieuze fysieke of emotionele schade, seksueel misbruik of exploitatie of een handeling of ontbreken van een handeling waar een groot risico of letsel aan verbonden is.”³⁹ Fysiek en cognitief-affectief zijn kinderen niet in staat misbruik te herkennen, te vermijden of eraan te ontsnappen. Daarnaast is het zo dat kinderen simpelweg over een minder groot sociaal netwerk beschikken dan volwassenen. De mensen waar ze op aangewezen zijn, zijn vaak ook degenen die hen misbruiken. Angst om hun thuis te verliezen, het gevoel te hebben hun verzorgers te verraden, kunnen een kind bang maken. En voor het benaderen van een organisatie die kinderen beschermt, is vaak een andere volwassene nodig.⁴⁰ Een kind moet dan maar net iemand in zijn omgeving kunnen vinden waar hij voldoende vertrouwen in heeft en die hem gelooft.

2.1.4. Het begint klein, onzichtbaar...

Cloitre, Cohen en Koenen hebben het in hun definitie van misbruik over een handeling of het ontbreken daarvan. Wulf trekt het breder:

Het begint al bij de gedachten, zegt Wulf in *Na Deetman*.⁴¹ Onderzoek heeft aangetoond dat “het denken een spoor achterlaat dat een weg effent voor het handelen.”⁴² Seksuele fantasieën over een ander waar je geen seksuele relatie mee hebt (het hoort dus niet in deze relatie thuis), tasten in die zin dus ook de waarde van een ander aan. Wat je in werkelijkheid niet mag doen met iemand, mag je ook in gedachten niet doen.⁴³ Verder is het zo dat daders vaak hun eigen behoeftes en tekortkomingen niet kennen, maar er wel vanuit handelen. Zij zijn niet in staat om te gaan met de grenzen en behoeftes van anderen.⁴⁴ Macht speelt daarbij een grote rol. Het gevaar bestaat dat een dader de macht die bij een bepaalde rol of functie hoort, gaat misbruiken en zich achter de rol gaat verschuilen in plaats van zichzelf te zien als een kwetsbaar mens met zijn eigen behoeftes en tekortkomingen.⁴⁵ Het verschil in hiërarchie werkt drempelverlagend in het uitvoeren van de handeling die zich reeds in de gedachten heeft vastgezet.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.* 111.

³⁸ Wulf, *Jenseits der Haut*, 132.

³⁹ Cloitre, Cohen, Koenen, *Treating Survivors of Childhood Abuse*, 1.

⁴⁰ *Ibid.*, 4.

⁴¹ Wulf, *Na Deetman*, 2.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Dit wordt in de Bergrede gezegd (Mt. 5, 27-30).

⁴⁴ Wulf, *Na Deetman*, 2.

⁴⁵ *Ibid.*, 3.

Grensoverschrijdend gedrag begint als iemand voelt dat het gedrag van anderen niet meer gedragen wordt door eerbied voor hun waardigheid. Het tast de ziel aan, waarbij het vaak niet uitmaakt hoe ernstig het uiterlijke gedrag is. Het effect is meestal hetzelfde.⁴⁶

2.1.5. Grensoverschrijdend gedrag is..

Grensoverschrijdend gedrag is gedrag dat:

1. De waardigheid aantast

Al het gedrag dat voorbij gaat aan de uniekheid van de mens, zijn geheim en zijn over zichzelf uitstijgen berooft hem van zijn vrijheid en tast daarmee zijn waardigheid aan.

2. Niet in de relatie past

Overal waar sprake is van hiërarchie en overwicht, ligt machts- en emotioneel misbruik op de loer. Degene die ‘hoger’ is in hiërarchie en/of overwicht heeft de taak de grenzen in de relatie te bewaken en te overwegen of iets in de relatie past. Hij/zij moet dan wel in staat zijn zijn/haar eigen behoeftes te onderkennen.

3. Niet in de situatie past

Ook al past bepaald gedrag in de relatie, dan nog kan het zijn dat het niet in de situatie past. Je gedraagt je in het openbaar bijvoorbeeld anders dan thuis. Ook hier wordt van degene die het overwicht heeft/hoger in hiërarchie is gevraagd de ander daarin te beschermen.

4. Niet afgesproken is

Afspraken brengen grenzen en daarmee veiligheid, mits men zich daaraan houdt. Zeker in het begin, als er veel onveiligheid is door traumatisering, onbekendheid, angst, kunnen afspraken en het zich daaraan houden helpen om vertrouwen te winnen. Later kan er zoveel vertrouwen zijn dat sommige afspraken losgelaten kunnen worden. Het is een wisselwerking.

Grensoverschrijdend gedrag kan volgens Wulf een trauma veroorzaken: “het ik wordt door deze houdingen vernietigd; een mens verliest zijn waarde en sterft innerlijk. Misschien lukt het hem nog, de traumatische verhouding te ontvluchten, maar daarmee is zijn waarde nog niet hersteld.”⁴⁷

2.2. Grensoverschrijdend gedrag in de ontmoeting met de bloedvloeiende vrouw

Nu onderzocht is wat grensoverschrijdend gedrag is, wordt uitgewerkt in hoeverre er grensoverschrijdend gedrag voorkomt in de bij de bibliodramasessie gebruikte bijbeltekst.

---

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 111.

2.2.1. De bijbeltekst

De volgende bijbeltekst is tijdens de bibliodramasessie gebruikt (Marcus 5, 21-43):

²¹ Toen Jezus weer met de boot naar de overkant gegaan was, verzamelde zich een grote menigte bij Hem. Dat was aan het meer.²² Daar kwam Jairo aan, een van de synagogebestuurders. Toen hij Jezus zag, wierp hij zich aan zijn voeten ²³ en smeekte Hem dringend: ‘Mijn dochtertje is doodziek. Kom mee en leg haar de handen op, zodat ze gered wordt en in leven blijft.’ ²⁴ Hij ging met hem mee. Een grote menigte volgde Hem, en ze drongen tegen Hem op.

²⁵ Er was een vrouw bij die al twaalf jaar aan vloeingen leed. ²⁶ Ze had veel te lijden gehad van allerlei dokters en alles uitgegeven wat ze had, en er geen baat bij gevonden; ze was er eerder op achteruitgegaan. ²⁷ Omdat ze over Jezus gehoord had, kwam ze door de menigte naar Hem toe en raakte van achteren zijn kleren aan. ²⁸ ‘Want’, dacht ze, ‘als ik zijn kleren maar aanraak, zal ik gered worden.’ ²⁹ Meteen droogde de bron van haar bloed op, en ze voelde aan haar lichaam dat ze van haar kwaal was genezen. ³⁰ Maar Jezus, die zelf meteen voelde dat er een kracht van Hem was uitgegaan, draaide zich in de menigte om en zei: ‘Wie heeft mijn kleren aangeraakt?’ ³¹ Zijn leerlingen zeiden tegen Hem: ‘U ziet hoe de menigte tegen U opdringt, en U zegt: “Wie heeft Mij aangeraakt?”’ ³² Maar Hij keek rond om de vrouw te zien die dat gedaan had. ³³ De vrouw werd bang en begon te beven, omdat ze wist wat er met haar gebeurd was. Ze kwam naar voren, wierp zich voor zijn voeten en vertelde Hem de hele waarheid. ³⁴ Maar Hij zei haar: ‘Mijn dochter, uw vertrouwen is uw redding; ga in vrede, en blijf van uw kwaal verlost.’

³⁵ Hij was nog niet uitgesproken of daar kwamen mensen uit het huis van de synagogebestuurder om hem te zeggen: ‘Uw dochter is gestorven. Wat valt u de meester nog lastig?’ ³⁶ Maar Jezus, die opving wat er gezegd werd, zei tegen de synagogebestuurder: ‘Wees niet bang, heb maar vertrouwen.’ ³⁷ Hij liet niemand met zich meegaan, behalve Petrus, Jakobus en Johannes, de broer van Jakobus.³⁸ Ze kwamen bij het huis van de synagogebestuurder, en Hij zag de drukte van huilende en rouwende mensen. ³⁹ Hij ging naar binnen en zei: ‘Waarom die drukte en die tranen? Het kind is niet gestorven, het slaapt.’⁴⁰ Ze lachten Hem uit. Maar Hij stuurde ze allemaal naar buiten, nam de vader en moeder van het kind en zijn metgezellen mee, en ze gingen het vertrek binnen waar het kind lag.⁴¹ Hij pakte het kind bij de hand en zei haar: ‘*Talita koem.*’ In vertaling betekent dat: Meisje, Ik zeg je, sta op. ⁴² Meteen stond het meisje op en liep rond. Ze was twaalf jaar. Ze raakten buiten zichzelf van opwinding. ⁴³ Hij beval hun met nadruk dat niemand dit te weten zou komen, en Hij vroeg hun om haar eten te geven.

2.2.2. Grensoverschrijdend gedrag: hoe de vrouw in het bijbelverhaal wordt aangetast

In deze paragraaf worden de items reinheid en onreinheid nader onderzocht, omdat de bloedvloeiende vrouw in die tijd als onrein beschouwd werd. Dat is ook de reden dat beschreven wordt hoe haar dagelijks leven eruit kan hebben gezien en hoe Jezus met de reinheidsvoorschriften omging. Tevens worden enkele situaties uit de evangelietekst nader geanalyseerd, omdat cultuurverschillen tussen nu en toen een rol spelen.

Reinheid en onreinheid

Een vrouw met bloedingen, of het nu door menstruatie was of iets anders, werd beschouwd als onrein. Iedereen die haar aanraakte of door haar aangeraakt werd, werd ook onrein tot diezelfde avond. ((Lev. 15: 25-27).)⁴⁸ Als gevolg hiervan werd deze vrouw uitgesloten van aanbidding en samenzijn in de tempel. En dat, terwijl hoogstwaarschijnlijk in die eerste

---

⁴⁸ R.G. Branch, *A study of the woman in the crowd and her desperate courage (Mark 5:21-43) In die Skriflig/In Luce Verbi*; Vol 47, No 1, 2013, 7.

eeuwen na Christus, het gemeenschapsleven en gezamenlijk bidden in de synagoge erg belangrijk was.⁴⁹ Bloed werd als levenskracht beschouwd (Lev. 17, 14). Verlies daarvan maakte een mens dus onrein. Reinheidsvoorschriften maakten in de tijd van Jezus vooral deel uit van de cultus en de religie. Rein (tahor) en onrein (tamee) zijn in het Hebreeuws niet tegengesteld aan elkaar zoals in het Nederlands wordt gesuggereerd. Onrein is niet iets dat vies is, maar ongeschikt voor de gebruiken in en rond het heiligdom.⁵⁰

De begrippen ‘rein’ en ‘onrein’ evolueren door de bijbel heen. De eerste boeken van het Oude Testament laten zien dat de reinheidsvoorschriften een grote rol spelen in het dagelijks leven van de Israëlieten. Reinheid en onreinheid symboliseren de staat van zuiverheid waarmee een ontmoeting met God wel of niet kon plaatsvinden. Dat was de reden dat de bloedvloeiende vrouw waarschijnlijk buitengesloten werd. Binnen de Profeten, wijsheidsliteratuur en de poëzie valt een verschuiving te zien “van het symbool dat reinheid in de zin van echtheid wil aanleren naar de echtheid zelf.”⁵¹ Psalm 51 is hier een voorbeeld van: vers 9 duidt op een reinigingsritueel door een priester, in vers 12 vraagt David om een rein hart. In Ezechiël is dezelfde verschuiving naar een rein hart te lezen. In Ezechiël 36, 25-27 is nog sprake van een reinigingsritueel met zuiver water, maar ook al het nieuwe hart dat God het volk van Israël zal geven. Verderop, in Ezechiël 37, 23-28 en 43, 1-7 wordt een rein hart verbonden aan een duurzame relatie met God: (37, 23-28) zij zullen zich niet meer verontreinigen met hun afgoden....Ik sluit met hen een vredesverbond, een verbond dat eeuwig zal duren....Bij hen zal ik wonen, ik zal hun God zijn en zij zullen mijn volk zijn.⁵²

Voor de bloedvloeiende vrouw betekent dit dat zij in Jezus’ tijd wel als onrein beschouwd wordt, maar het in feite niet is. Degenen die zich vasthouden aan de cultische reinheidsvoorschriften sluiten haar uit van aanbidding en samenzijn in de tempel, maar zij zijn onrein van hart. Op basis van haar ziekte, een uiterlijk kenmerk, wordt iets geïnterpreteerd dat het wezen van de vrouw raakt. Dat is het grensoverschrijdende in het gedrag van de mensen in haar omgeving. Dat is wat de uitsluiting doet. Haar ziekte krijgt voorrang boven de vrouw zelf en dat kwetst haar gevoel van eigenwaarde.

Het dagelijks leven

Ook in haar familielevens zal het voor de bloedvloeiende vrouw problemen gegeven hebben. Alles wat zij aanraakte, waar zij op zat of wat zij gebruikte: meubels, beddengoed, werktuigen moest gereinigd worden. (Lev. 15: 25-27). “Ik stel me haar leven voor zonder de liefkozingen van vrienden, kinderen en ouders, uitgesloten van het huwelijksrecht met zijn plichten en privileges, vol met hard werken vanwege de noodzaak steeds alles te moeten wassen, en duur door de financiële implicaties van een chronische ziekte. Ze heeft waarschijnlijk geen inkomen, omdat ze nergens kan werken. In een cultuur, gedomineerd door schaamte en/of een eermotief, de vrouw ervaart verlegenheid en uitsluiting.”⁵³ Als er niets zou veranderen, zou ze waarschijnlijk doodgaan en de meeste mensen zullen gedacht hebben dat dat misschien beter zou zijn.⁵⁴ Ze was de wanhoop nabij. Waarschijnlijk werd er over haar gesproken, ze was immers vermoedelijk te herkennen aan haar geur. Op deze manier hebben mensen zich misschien bemoeid met haar, op zich, intieme ziekte. Dit is grensoverschrijdend ten aanzien

⁴⁹ *Ibid.*, 2.

⁵⁰ NBV, *Studiebijbel. De Nieuwe Bijbelvertaling met uitleg, achtergronden en illustraties*, 2008, Heerenveen, 173.

⁵¹ M. Oosterhuis, *Rein en onrein*, in K. Spronk, A. van Wieringen (red.), in *de Bijbel theologisch. Hoofdlijnen en thema's*, 2011, Zoetermeer, pp 353 – 361, 359.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Branch, *A study of the woman in the crowd and her desperate courage (Mark 5:21-43)*, 2.

⁵⁴ *Ibid.*

van de vrouw. Misschien werd haar ziekte beschouwd als straf van God. Het is niet bekend of ze een gezin had. De bloedingen kunnen immers ook op latere leeftijd opgetreden zijn. Een vrouw die uitgesloten wordt vanwege haar onrein zijn, waarbij niet haar hele mens-zijn meer in tel is, maar alleen haar ziekte, diens waardigheid wordt aangetast. Familierelaties horen intiem te zijn en liefdevol, waarin gezien wordt wie je bent en waarin voor je gezorgd wordt, zeker als je door bloedingen verzwakt bent en niet in staat bent om te werken. Niet meer geliefkoosd worden past niet in de familie- of vriendschapsrelatie, evenals het niet deel kunnen nemen aan het maatschappelijk leven. Ook Baert benoemt de geïsoleerdheid van de bloedende vrouw.⁵⁵

De vraag is wel in hoeverre de reinigingsrituelen daadwerkelijk nageleefd werden.⁵⁶ Jezus laat een ander geluid horen.

Jezus vernieuwt de reinheidswetten

Verschillende reinigingsrituelen en - gebruiken, bijvoorbeeld dat een priester een melaatse rein moet verklaren (Lucas 5, 14) worden door Jezus geëerbiedigd. Tegelijk echter, protesteert Jezus tegen een naleven van reinigingsrituelen om de rituelen zelf (Matt. 15, 1-20, Mark. 7, 1-23). Hij citeert daarbij Jesaja 29, 13: De Heer zegt: “Omdat dit volk mij naar de mond praat, mij slechts met de lippen dient, terwijl hun hart ver bij mij vandaan is; omdat hun ontzag voor mij louter plicht is, slechts aangeleerd en door mensen opgelegd.” Het ritualisme “maakt blind voor de onreinheid van het hart en blokkeert zo de heuse omgang met God.”⁵⁷ Jezus versterkt dus de beweging die vanuit onder andere Ezechiël al wordt gemaakt: van reinigingsrituelen naar een rein hart voor een echte ontmoeting met God. Lukas 11,46 toont eveneens hoe Jezus daartegen aankijkt. ‘Hij zei: ‘Wee ook u, wetgeleerden! U legt de mensen ondraaglijke lasten op, maar zelf steekt u er geen vinger naar uit.’” Jezus beschouwde de reinheidsvoorschriften dus eerder als een last dan als iets waar je je aan moest houden. Gezien de lasten waar zij mee te maken had en het isolement waar zij mee geconfronteerd werd, kan Jezus’ visie voor de bloedvloeiende vrouw alleen maar bevrijdend gewerkt hebben.

Hoewel Jezus het volgende vers na Jesaja 29,13 volgens de overlevering in Matteüs en Marcus niet citeert, is het in het kader van deze scriptie zeer interessant het toch te vermelden: “daarom zal ik opnieuw wonderen verrichten voor dit volk, indrukwekkende wonderen en grootse daden.” (Jesaja 29, 14). En vers 16: “Julie draaien de zaken om! Is de klei soms meer dan de pottenbakker? Kan het maaksel over zijn maker zeggen: ‘Hij heeft mij niet gemaakt?’” Of het aardewerk over de pottenbakker: ‘Hij brengt er weinig van terecht?’“ Jesaja wil duidelijk maken dat alleen God kan oordelen over mensen. Mensen kunnen dat niet. Het is dus ook niet aan haar omgeving om te oordelen over de bloedvloeiende vrouw. Zij is meer dan haar ziekte.

Praten over je ziekte in het openbaar

Een andere situatie zou toen (en zelfs nog in onze tijd) grensoverschrijdend genoemd kunnen worden, namelijk ten overstaan van een hele menigte over je ziekte te moeten praten, zeker over het hebben van vloeiingen. Hoeveel gezag had Jezus, dat de vrouw toch naar voren kwam en opbiechtte wat ze had gedaan? Volgens Branch speelt ontzag hier inderdaad een

⁵⁵ B. Baert, ‘Wenn ich nur sein Kleid möchte anrühren’: die Frau mit dem Blutfluss in der frühmittelalterlichen Ikonographie (Mark 5:24b-34parr.) in *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, Jaargang:62, Uitgave:1, 2010, pp. 52-76, 57.

⁵⁶ Vgl. P. van Midden, *Het alledaagse*, in K. Spronk, A. van Wieringen (red.), *de Bijbel theologisch. Hoofdlijnen en thema's*, 2011, Zoetermeer, pp. 229-237.

⁵⁷ M. Oosterhuis, *Rein en onrein*, 360.

grote rol⁵⁸, evenals het feit dat het om een bekentenis gaat. De vrouw vertelt de waarheid, waardoor ze weer opgenomen kan worden in de gemeenschap.⁵⁹ Door haar ‘dochter’ te noemen, geeft Jezus haar haar waardigheid terug; hij zegt haar als zijn familie te beschouwen. “Jezus plaatst haar niet alleen in een nieuwe familie, één die rond hem gecentreerd is, maar eert haar ook met een liefkozing: *dochter*.”⁶⁰ Daarmee verwijst Hij naar het dochttertje van Jairus die Hij doet opstaan uit de dood. De bloedvloeiende vrouw maakt in feite dezelfde beweging. Op het icoon op de voorkant van deze thesis is in het artikel van Baert te zien hoe Jezus zijn hand uitstrekt naar het dochttertje van Jairus en tegelijk door de bloedvloeiende vrouw aangeraakt wordt.⁶¹ Door Jezus aan te raken geneest de vrouw. Door zijn liefkozende woorden: “‘Mijn dochter, uw vertrouwen is uw redding; ga in vrede, en blijf van uw kwaal verlost’”, krijgt de vrouw haar leven terug en staat zij, net als het dochttertje van Jairus, op.

2.2.3 Grensoverschrijdend gedrag: hoe Jezus wordt aangeraakt

Jezus wordt aangeraakt zonder dat Hij daar mee kon instemmen. In deze paragraaf wordt onderzocht in hoeverre dit grensoverschrijdend kan zijn. Ook de manier waarop de apostelen in de evangelietekst met Jezus omgaan wordt vanuit het perspectief van het grensoverschrijdend zijn bekeken.

In overtreding?

Wat de bloedvloeiende vrouw doet, namelijk Jezus aanraken zonder toestemming, zou in die tijd als grensoverschrijdend beschouwd kunnen worden. Haar aanraking gebeurt immers niet als gevolg van het in de menigte rond Jezus lopen, maar bewust. Het paste in die tijd niet in de situatie⁶² en het was niet afgesproken (zij was onrein en mocht zich daar niet bevinden, laat staan iemand aanraken). Deze aanraking hoort ook niet in deze relatie: Jezus was een rabbi, iemand waar men ontzag voor had, die raak je niet uit je zelf aan. Bovendien was Hij normaal degene die het initiatief nam bij genezing.⁶³

De vrouw in de menigte is verzwakt, maar toont tegelijkertijd kracht. Hoewel de ziekte haar dagelijks leven bepaalt⁶⁴, laat ze zich niet bepalen door haar lichamelijke toestand: “ze is meer dan haar ziekte”.⁶⁵

Voorzichtigheid uit ontzag

Wat in de vorige paragraaf naar voren kwam is, dat de intentie van iemand belangrijk is en de manier waarop het ontvangen wordt. Waarschijnlijk is die van de vrouw alleen maar respectvol en eerbiedig. Gehoord hebbend van Jezus, ziet zij geen andere mogelijkheid dan zich te verstoppen in de menigte en stiekem zijn mantel aan te raken, alleen maar om te kunnen genezen. Baert gaat er zelfs vanuit dat zij zich door haar positie schaamt, ook al heeft zij sterke hoop op genezing.⁶⁶ Waarschijnlijk voelt zij amper het lichaam van Jezus dat daaronder zit, zeker als zij zoals in Lukas 8, 44 alleen maar de zoom van zijn kleed aanraakt: “De zoom, vormt de grens tussen de lichamen, maar in het verhaal met de bloedvloeiende

⁵⁸ Branch., *A study of the woman in the crowd and her desperate courage*, 6.

⁵⁹ *Ibid.*, 7.

⁶⁰ *Ibid.*, 8.

⁶¹ Baert, ‘*Wenn ich nur sein Kleid möchte anrühren*’, 61.

⁶² *Ibid.*, 52.

⁶³ Branch, *A study of the woman in the crowd and her desperate courage*, 5.

⁶⁴ *Ibid.*, 2.

⁶⁵ *Ibid.*, 1.

⁶⁶ Baert, ‘*Wenn ich nur sein Kleid möchte anrühren*’, 62.

vrouw wordt deze grens overschreden.”⁶⁷ Deze conclusie trekt zij door een icoon uit de catacombe van Petrus en Marcellinus (afbeelding 1) te analyseren. “De wijzende hand van Christus en de aanrakende hand van de vrouw bevinden zich op één en dezelfde verticale as.”⁶⁸ En: “De linkerhanden van de voorgestelde personen blijven met hun eigen kleding in contact. De bloedvloeiende vrouw raakt haar sluier aan, Christus houdt zijn mantel op de hoogte van zijn middel bij elkaar. De handen wijzen op de intimiteit tussen kleding en lichaam.”⁶⁹ De voorzichtigheid waarmee de vrouw het kleed van Jezus aanraakt, ziet Baert ook in een andere icoon (afbeelding 2).⁷⁰ Hieruit mag geconcludeerd worden dat Jezus’ waardigheid niet aangetast wordt. Zijn reactie duidt daar ook op. Hij is gealarmeerd, wil weten wie hem heeft aangeraakt, maar als Hij haar verhaal heeft gehoord, is Hij bereid haar in haar eer te herstellen, haar leven terug te geven.

Afbeelding 1: *Christus und die Haemorrhöissa*, Wandmalerei in der Katakombe von SS Petrus und Marcellinus, 3. Jahrhundert.- Rom

De icoon op de voorkant van deze scriptie symboliseert dit. Jezus is de persoon die de bloedvloeiende vrouw weer verbindt met het leven. Tegelijk met haar aanraking (haar initiatief) vindt de opstanding van de dochter van Jairo plaats. Door naar Jezus te gaan wordt het leven in haar weer op gang gebracht. Ook is op deze icoon zichtbaar dat Jezus de centrale figuur is. Hij kijkt naar zijn leerlingen, de bloedvloeiende vrouw raakt hem aan en Hij doet de dochter van Jairo opstaan uit de dood.

Noli me tangere – of juist wel

In het evangelie is een spanning zichtbaar tussen het *noli me tangere* dat Christus tegen Maria Magdalena na zijn verrijzenis zegt en het aanraken dat de ongelovige Thomas moet doen. Baert citeert Augustinus: “Thomas moet nog tot stand brengen wat Maria Magdalena al volbracht heeft: namelijk Christus in zijn goddelijke manifestatie te erkennen. Het geloof van de vrouw maakt dat zij Jezus mag aanraken.”⁷¹ Het verhaal van de bloedvloeiende vrouw staat tussen deze twee extremen: zij raakt Jezus juist aan omdat zij in hem gelooft: Jezus voelt een

⁶⁷ *Ibid.*, 59.

⁶⁸ *Ibid.*, 58.

⁶⁹ *Ibid.*, 59.

⁷⁰ *Ibid.*, 61-62.

⁷¹ *Ibid.*, 72.

Afbeelding 2: Heilung der Haemorrhoida, Miniatur aus dem Codex Egberti, Reichenau, 977-993.- Trier, Stadtbibliothek, ms. 24, fol. 90v

kracht van zich uitgaan en wil weten wie dat heeft gedaan. Als de vrouw haar vertrouwen in hem kenbaar maakt, is dat voor Jezus voldoende. Hij heeft er dan geen moeite mee dat de kracht die uit hem is gegaan, in haar is overgegaan. Integendeel, met haar aanraking en met haar lichaam legt de vrouw “een verbinding tussen de oude wetten en het nieuwe Verbond, tussen Leviticus en Christus zelf.”⁷² Afbeelding 3 laat zien hoe de bloedvloeiende vrouw een brug slaat tussen de jongeren rechts en de Joden links uit de scene van Jairus.⁷³

Afbeelding 3: Christus und die Haemorrhoida, Mosaik, 14. Jahrhundert.- Istanbul, Kariye Djama

In feite zegt de vrouw, net als Jezus: “De reinheidsvoorschriften zijn een last, ik houd me daar niet aan. Ik geloof in een direct contact met degene waarvan ik denk dat Hij me kan genezen, al is het maar de zoom van zijn kleed die ik aanraak. Mijn intentie is te genezen, ik beroer vol ontzag zijn kleed, omdat ik geloof.” Dat sluit aan bij wat hiervoor over de evolutie van het begrip reinheid door de bijbel heen is gezegd: van reinheidsvoorschriften naar reinheid van het hart. De intentie van de bloedvloeiende vrouw, haar geloof, haar ontzag stijgen uit boven de reinheidsvoorschriften die in die dagen voorgeschreven werden.

⁷² *Ibid.*, 74.

⁷³ *Ibid.*

Je eigen waardigheid bewaren

De manier waarop de apostelen van Jezus met hem omgaan door hem niet te geloven als Hij wil weten wie hem heeft aangeraakt (vers 31), zou als grensoverschrijdend gedrag bestempeld kunnen worden. Het past immers niet in de situatie (ten overstaan van een hele menigte) en niet in de relatie van leraar-leerling. Het is niet bekend wat is afgesproken. Vraag is of de reactie van de apostelen de waardigheid van Jezus aantast. Maar Jezus negeert hun reactie en laat zijn waardigheid niet aantasten. Hij bewaart zijn eigen waardigheid. Als bekend wordt dat het dochttertje van Jäirus gestorven is, zegt men tegen Jäirus dat hij Jezus niet meer moet lastigvallen. Jezus beschermt hem echter en vindt dat Jäirus vertrouwen moet blijven houden. Ook daar blijft Hij bij zijn eigen standpunt, net als in de situatie waarin Jezus het dochttertje van Jäirus laat opstaan. Hij wordt belachelijk gemaakt door de omstanders, maar trekt zich daar niets van aan. Waardigheid heeft dus ook te maken met hoe je met je zelf en met een situatie om gaat. Jezus is in staat om zichzelf te beschermen, om boven het belachelijk maken van de omstanders uit te stijgen. Hij blijft bij zijn eigen overtuiging, zijn eigen waarde.

2.2.4. Grensoverschrijdend gedrag in het verhaal van de bloedvloeiende vrouw

Grensoverschrijdend gedrag is gedrag dat:

1. De waardigheid aantast

Al het gedrag dat voorbij gaat aan de uniekheid van de mens, zijn geheim en zijn over zichzelf uitstijgen berooft hem van zijn vrijheid en tast daarmee zijn waardigheid aan.

In de manier waarop de officiële godsdienstregels op de situatie van de bloedvloeiende vrouw worden toegepast en hoe er door haar omgeving mee omgegaan wordt, is sprake van grensoverschrijdend gedrag. Zij wordt waarschijnlijk geïsoleerd, want zij mag niet de tempel in om te bidden, zij kan niet een normaal maatschappelijk leven leiden, omdat zij aan bloedvloeiingen lijdt. Zij is dus uitgesloten van haar gezin, van de vruchtbaarheid, van de godsdienst en van het maatschappelijk leven. Haar ziekte valt voor haar omgeving samen met haar als persoon.

Voor de vrouw zelf is het de vraag of zij dat ook zo voelt. Zij komt immers voor zichzelf op door Jezus aan te raken en houdt zich niet aan de reinheidswetten van die tijd, als ze al zo streng nageleefd worden. Uit de manier waarop zij Jezus benadert, spreekt schaamte (zij verstopt zich in de menigte en raakt van achteren zijn kleed aan), maar zij laat zich daardoor niet weerhouden. Haar schaamte zou ook ontzag kunnen zijn. Jezus gaat zelf met de reacties van de apostelen, de boodschappers van de dood van het dochttertje van Jäirus en de omstanders bij het huis van de overste van de synagoge op een waardige manier om. Hij laat zich niet van de wijs brengen.

2. Niet in de relatie past

De manier waarop met de bloedvloeiende vrouw volgens de reinheidswetten omgegaan wordt, past niet in een liefdevolle familiale- en/of maatschappelijke relatie. *Overal waar sprake is van hiërarchie en overwicht, ligt machts- en emotioneel misbruik op de loer.* Dit kan ook gebeuren als men een wetenschap over iemand vooronderstelt die men niet kan hebben omdat deze wetenschap alleen in een vriendschappelijke relatie wordt doorgegeven, bijvoorbeeld door de bloedvloeiingen van de vrouw als straf van God te beschouwen. Bovendien werd zij daardoor onvruchtbaar – en dit werd vaak als een teken van een goddelijke vloek gezien. Het is aan degene die ‘hoger’ in hiërarchie staat of meer overwicht heeft de grenzen van de

relatie te bewaken. In de situatie van de bloedvloeiende vrouw is dat haar omgeving. Die heeft dat nagelaten. Dat heeft de vrouw er waarschijnlijk toe aangezet hulp te zoeken bij Jezus die haar vervolgens in haar waarde herstelt.

3. Niet in de situatie past

Ook al past bepaald gedrag in de relatie, dan nog kan het zijn dat het niet in de situatie past. Bijvoorbeeld oordelen over iemand, terwijl alleen God dat kan doen. Daarnaast moet in acht worden genomen dat de hiervoor geschetste situaties per tijdperk verschillen. De openbare bekentenis van de bloedvloeiende vrouw over haar aandoening bijvoorbeeld, zou in onze tijd ondenkbaar zijn.

4. Niet afgesproken is

Afspraken brengen grenzen en daarmee veiligheid. De reinheidswetten hielden een maatschappelijk leefsysteem in stand. De manier echter, waarop daar mee omgegaan werd, ging voorbij aan de mens zelf. Jezus zelf zegt immers dat het om een reinheid van hart gaat, niet om reinheidswetten pur sang. Alleen afspraken die eer doen aan iemands waardigheid, aan wat iemand nodig heeft, die iemands vrijheid binnen een relatie ondersteunen, kunnen geldend zijn. Alles wat daarbuiten omheen toch gedaan wordt, is grensoverschrijdend.

3. De psychologische effecten van grensoverschrijdend gedrag

Zoals gezegd kan grensoverschrijdend gedrag tot een trauma leiden, namelijk tot verlamming van het ik en tot het sterven van gevoelens. Nu wordt onderzocht hoe dat gebeurt en wat een trauma is. Het gaat hier over trauma's in het algemeen en niet in de pastorale relatie, omdat bibliodrama trauma's die er al zijn op kan roepen.

3.2. Resilientie: wat een trauma tegenhoudt

Volgens Wulf leidt niet elke moeilijke ervaring gelijk tot een trauma. Drie factoren kunnen een trauma tegenhouden:

1. Herstelvermogen. Iemand die een groot herstelvermogen heeft, kan vele en zware ervaringen verwerken en laat zich niet door diepe gevoelens overweldigen.⁷⁴
2. De mate waarin iemand over betrouwbare bronnen beschikt. Dit zijn: stabiele relaties, vertrouwen in het leven en de toekomst, een goed gevoel van eigenwaarde. Zo iemand weet zijn grenzen en kan hulp zoeken en aannemen.⁷⁵
3. De mate waarin iemand afstand kan bewaren tot een gebeurtenis en daardoor niet overweldigd wordt. "Wanneer iets echter dreigend nabij komt en geen afweer mogelijk is, wanneer een mens of een gebeurtenis als het ware in het 'zelf' binnendringt, dan wordt het vaak onmogelijk uit de voorhanden bronnen überhaupt nog te putten. Dan heeft traumatisering plaatsgevonden."⁷⁶

3.2. Definitie en oorzaken van een trauma

In deze paragraaf wordt onderzocht wat een trauma is en wat de oorzaken van een trauma kunnen zijn.

Wulf definieert een trauma als volgt:

"Een trauma is een levensbedreigende beschadiging op zielsniveau. Het voelt aan alsof de ziel sterft en dat weegt veel zwaarder dan een lijfelijke dood. Het beangstigende gevoel, naar buiten toe normaal te leven en te functioneren en toch innerlijk gestorven te zijn of op elk moment opnieuw te kunnen sterven, dat is het meest bedreigende wat een mens zich kan voorstellen."⁷⁷

Om iets te laten zien van wat er gebeurt in de ziel als een trauma optreedt, een korte uiteenzetting van het model van de ziel volgens Edith Stein.

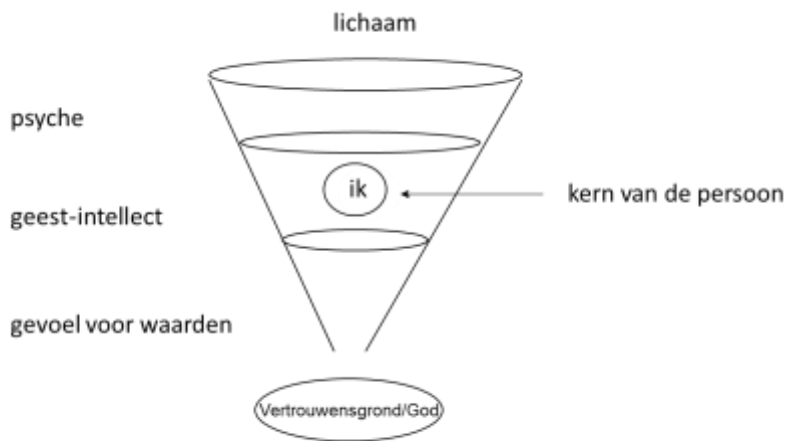
---

⁷⁴ Wulf: *Wenn das Ich zerbricht*, 29.

⁷⁵ *Ibid.*, 30.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, 36.

Afbeelding 4: Het model van de ziel volgens Edith Stein⁷⁸

Edith Stein zag dat lijf en ziel sterk met elkaar verbonden zijn. De psyche is met het lichaam verbonden en zorgt ervoor dat basisbehoeften als honger, dorst, kou, warmte, vermoeidheid, emoties) daar gevoeld worden. Wat de ziel voelt, wordt in het lichaam tot uitdrukking gebracht. Denk bijvoorbeeld aan blozen, bleek worden, rillen, circulatieproblemen, hartkloppingen, misselijkheid, etc.⁷⁹

Bij een getraumatiseerd mens treden deze verschijnselen op, zonder dat hij ze beïnvloeden kan. Hij is niet in staat ze in verband te brengen met zijn gevoel en kan dus geen oorzaak vinden. Het trauma zorgt ervoor dat bepaalde herinneringen of zelfs actuele gebeurtenissen verdrongen worden. Dat gebeurt in het gedeelte van de geest. Nog dieper liggen de gevoelens. Vaak worden door een trauma alle diepe gevoelens afgesloten onder een deksel, de negatieve, maar ook de positieve.⁸⁰ “Het trauma veroorzaakt dus een afsluiting van de diepe emotionele gevoelslaag, alleen oppervlakkige gevoelens zijn mogelijk. Wanneer een traumaverwerking begint, moet men de moed opbrengen, het deksel te openen, want eerst komen de negatieve gevoelens tevoorschijn. Dat kan men bijna niet uithouden, het is onverdraaglijk. Maar het is toch nodig, want onder de diepe pijn, onder het oneindige verdriet en de hopeloze onmacht liggen de positieve gevoelens, die nu ook weer zichtbaar, leefbaar worden.”⁸¹

Op het diepste punt ligt de eigen waarde waarin een mens bevestigd wordt als hij onvoorwaardelijke, onverdiende liefde ontvangt en aanvaard wordt zoals hij is. Iemand die zijn eigen waarde beleeft, vindt die waarde ook in andere mensen en kan die respecteren. Bij getraumatiseerde mensen is door het deksel dat hun diepste gevoelens afdekt, hun eigen waarde dus ook niet meer bereikbaar. Het gat in de ziel staat symbool voor het uit zich zelf vallen, iemand kan zich verliezen. “Zonder vertrouwensbasis, waar je op staan kan, kan de mens niet overleven. Hij heeft van de andere kant van zichzelf een bevestiging nodig die betrouwbaar en dragend is..... Tussen het gat en de vertrouwensbasis ligt een ruimte: je op een ander vertrouwen, vraagt een vertrouwenssprong.”⁸²

⁷⁸ *Ibid.*, 64.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*, 65.

⁸¹ *Ibid.*, 66.

⁸² *Ibid.*

Het eigenlijke trauma betekent een inbreuk in het ik. Precies in die zin is in deze thesis sprake van “grensoverschrijdend gedrag”: het is een gedrag dat het binnenste van de mens en zijn ik binnendringt en waardigheid en vrijheid verniet.⁸³ Het ik is namelijk volgens Edith Stein het punt waar de vrijheid en de wil zich bevinden. Wanneer het ik zich in de psyche bevindt, laat het zich door uiterlijke indrukken beïnvloeden. Is het in de geest, dan besluit hij zeer bewust wat hij wel of niet doen wil. Vanuit de eigenwaarde is de mens in staat vanuit innerlijke waarden te handelen. Zo iemand is vrij en authentiek. De persoonlijkheidskern, waar het ik door omgeven wordt, staat voor individualiteit, het eigene van mensen. “Hier is het oereigenste bereik van een mens.”⁸⁴ Bij een getraumatiseerde persoon krijgt een andere ‘ik’ macht over het eigen ik en daardoor kan die laatste uiteenvallen.⁸⁵ Die gebeurt in een traumatiserende grensoverschrijding.

Elk trauma is weer anders en moet dus ook anders behandeld worden. Zoveel getraumatiseerde personen, zoveel trauma’s, want een trauma wordt door iedere persoon op een andere manier beleefd.⁸⁶ Nicolai onderscheidt in zijn artikel *De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*⁸⁷ twee soorten trauma’s:

- type-1: enkelvoudige gebeurtenissen zoals natuurrampen en vliegtuigongelukken. Ook wel een ‘shocktrauma’ genoemd. Typische kenmerken zijn: “afwisseling van ontkenning en gevoelloosheid (‘numbing’) en sterke, indringende nachtmerries, beelden en herinneringen aan het gebeurde (flashbacks en herbelevingen). Dit alles gaat gepaard met fysiologische overprikkelbaarheid, die zich uit in schrikachtigheid, hartkloppingen, maagdarfstoornissen, slaapstoornissen en problemen met de concentratie.”⁸⁸

- type-2: zich herhalende, emotioneel en fysiek overweldigende ervaringen, *waaraan geen ontsnapping mogelijk is*, ofwel ‘straintrauma’. Gedeeltelijke of gehele dissociatie, het gevoel dat het lichaam en de eigen emoties niet van zichzelf zijn en zelfhypnose zijn gevolgen van dit soort trauma. Nicolai wijst er ook op dat seksueel misbruik vaak niet op zichzelf staat, maar gepaard gaat met andere vormen van misbruik zoals mishandeling en verwaarlozing, de aan- of afwezigheid van vertrouwde volwassenen en de band met de veroorzakers van het trauma.⁸⁹

Wulf benoemt eveneens twee soorten trauma’s. Als eerste het gebeurtenisstrauma. Traumaslachtoffers zijn dan bijvoorbeeld oorlogsveteranen, overlevenden van de Holocaust en slachtoffers van inbraak of ongevallen. Daarvan wordt het betrekkingstrauma onderscheiden, veroorzaakt door invloeden van mensen waar men aan gebonden is. Dit soort trauma’s zijn vaak zeer complex en daardoor veel moeilijker te behandelen.⁹⁰ Alle voorbeelden van grensoverschrijdend gedrag uit paragraaf 2.1.3. kunnen leiden tot een betrekkingstrauma. Daarnaast ziet Wulf nog verschil in de manier waarop een trauma tot

---

⁸³ *Ibid.*, 111

⁸⁴ *Ibid.*, 67.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*, 44.

⁸⁷ N.J. Nicolai, *De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*, in *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Uitgebreide versie. Deel 2. De achtergrondstudies en essays*, Amsterdam, 2011, pp. 241-259.

⁸⁸ *Ibid.*, 242

⁸⁹ *Ibid.*, 243

⁹⁰ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 44.

stand komt: door een éénmalige gebeurtenis (bijvoorbeeld een verkrachting), een eenvoudig trauma, of door vele kleinere. Dan spreekt men van een successievelijk, cumulatief of sluipend trauma.⁹¹ Het type-1 trauma van Nicolai is dus volgens Wulf een éénmalig (eenvoudig) gebeurtenisstrauma. Nicolai's tweede type trauma is volgens de definitie van Wulf een betrekkingstrauma dat door vele kleine grensoverschrijdende gebeurtenissen sluipend tot stand komt.

Cloitre, Cohen en Koenen geven aan dat kinderen een grotere kans op een trauma hebben vanwege hun kleinere sociale netwerk en hun positie ten opzichte van een volwassene, in het bijzonder degenen die hen verzorgen.⁹²

3.3. De psychologische effecten van een trauma

Hier wordt beschreven wat de psychologische effecten van een trauma kunnen zijn. Daarbij moet het volgende opgemerkt worden: in de zoektocht naar literatuur over grensoverschrijdend gedrag werd bijna altijd doorverwezen naar artikelen of boeken over seksueel misbruik. Aan andere vormen van grensoverschrijdend gedrag werd niet gedacht. Seksueel misbruik kan tot een trauma leiden, maar andere vormen van grensoverschrijdend gedrag eveneens.⁹³

Afhankelijk van het soort trauma, hebben de slachtoffers vaak te maken met een verlies aan bronnen, psychologisch en materieel. Bij psychologische bronnen gaat het dan om: gevoel van veiligheid, optimisme en sociale ondersteuning. "Het leven na een trauma verliest zijn waarde."⁹⁴ Er is vaak sprake van een complete verwarring van gevoelens die leidt tot grote onzekerheid. Ook zijn de gevoelens vaak ambivalent: in het betrekkingstrauma gaat men heen en weer tussen het vast willen houden van de door hen geliefde mens en de woede op diezelfde mens. Woede is een belangrijk gevoel bij het betrekkingstrauma die men vaak omleidt, omdat het immers ook gaat om degene waardoor men geaccepteerd wil worden. Men is bang de sociale ondersteuning kwijt te raken. Aggressiviteit en zelfverminking kunnen dan het gevolg zijn. Als het niet lukt gebruik te maken van de woede, bijvoorbeeld door iets te veranderen, kan paniek en zelfs doodsangst ontstaan.⁹⁵ Wanneer deze lang aanhouden, kan dit leiden tot een gevoel van onmacht en diepe rouw. Deze geven vaak het gevoel dat de ziel moet sterven, waardoor iemand zich misplaatst, niet welkom voelt, met als gevolg dat iemand denkt dat niemand hem meer kan helpen.⁹⁶ – Nu is de traumatisering volledig. Men kan geen gebruik meer maken van de psychologische bronnen die juist voorkomen dat een trauma optreedt: stabiele relaties, zelfvertrouwen en vertrouwen in de toekomst.

Nicolai definieert seksueel misbruik van kinderen op de volgende manier:

“seksueel (genitaal) manipuleren van een kind door een volwassene van wie dat kind op enigerlei wijze afhankelijk is of waarmee het in een vertrouwensrelatie staat, met als doel de seksuele behoeftebevrediging van die ander. Het manipuleren varieert van seksueel gericht betasten boven de kleding tot penetratie, van vagina, anus of mond, al of niet met geweld en

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Cloitre, Cohen, Koenen, *Treating Survivors of Childhood Abuse*, 2.

⁹³ Zie paragraaf 2.1. 'Grensoverschrijdend gedrag' op pagina 18.

⁹⁴ Cloitre, Cohen, Koenen *Treating Survivors of Childhood Abuse*, 2.

⁹⁵ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 49-51.

⁹⁶ *Ibid.*, 53-59.

bedreiging. Het leeftijdsverschil moet van dien aard zijn dat van overwicht of een machtsverhouding sprake is.”⁹⁷

Bij seksueel misbruik gaat het echter eerder om macht dan om het uitoefenen van lust. Vraag is ook in hoeverre de motivatie van belang is. Seksueel misbruik is gewoon niet toegestaan. Bovendien hoeft er niet altijd sprake te zijn van leeftijdsverschil. Jongeren onderling bijvoorbeeld kunnen ook macht uitoefenen. De directe gevolgen van seksueel misbruik op kinderleeftijd zijn volgens Nicolaï traumatische seksualisering, stigmatisering, machteloosheid, verraad en hechtingsstoornissen.⁹⁸

Onderzoek uit de jaren tachtig/begin jaren negentig toont aan dat gevolgen problemen met de seksualiteit zijn, “evenals relatieproblemen, psychische problemen zoals angst, depressie, posttraumatische symptomen waaronder herbelevingen, vermijding en chronische prikkelbaarheid; gedragsstoornissen zoals agressief gedrag, middelenmisbruik; zelfbeschadigingen, zelfdestructief gedrag en stoornissen in relatie met zichzelf: een laag gevoel van eigenwaarde, schaamte en isolement.”⁹⁹ Op middellange termijn komen daar depressie, zelfmoordpogingen, PTSS (Post-Traumatisch Stresssyndroom) en drugs- en alcoholmisbruik nog bij.¹⁰⁰

Omdat bij dit onderzoek andere meewegende factoren (o.a. gezinsfactoren, genetische kwetsbaarheid, andere vormen van verwaarlozing) niet onderscheiden konden worden en het voornamelijk onder vrouwen is uitgevoerd, kwam er nieuw onderzoek (1992-2005). Hieruit kwamen vooral de volgende gevolgen: depressies, angst, alcohol- en drugsgebruik, lichamelijke klachten en problemen met seksualiteit, posttraumatische stress-stoornissen, persoonlijkheidsstoornissen en dissociatieve stoornissen. Ook het opnieuw slachtoffer worden van geweld, verstoring van de zelfwaarde en sociale relaties en in het vermogen tot emotie- en agressieregulatie worden genoemd. Daarbij blijkt de leeftijd waarop het seksueel misbruik is gepleegd en de mate van het seksueel misbruik een grote rol te spelen.”De leeftijd waarop seksueel misbruik plaatsvindt, bepaalt de uitkomst. Voor het twaalfde jaar ontwikkelen meisjes die seksueel misbruikt zijn vaak depressies. Na het twaalfde jaar ontstaat vaker een posttraumatische stress-stoornis bij meisjes en alcoholgebruik bij mannen (Bulik e.a., 2001; Maercker e.a., 2004). Dat heeft te maken met de wijze waarop mannen, respectievelijk vrouwen met stressoren omgaan, respectievelijk externaliserend, naar buiten gericht en internaliserend, naar binnen en op zichzelf gericht.”¹⁰¹ Dit laatste, opnieuw slachtoffer van geweld worden en de lichamelijke klachten zijn nieuw ten opzichte van het vorige onderzoek.

Uit een onderzoek naar de gevolgen van seksueel misbruik, emotionele mishandeling en fysieke mishandeling en gezinsproblemen Adverse Childhood Experiences – ACE, (vgl. Anda e.a., 2007; Felitti e.a., 2007) kwamen de volgende gevolgen op de lange termijn naar voren: somatische stoornissen zoals slaapstoornissen, promiscue gedrag, roken, alcohol- en drugsgebruik, depressie, angststoornissen, hart en vaatziekten, gewichts- en eetstoornissen en psychische stoornissen als PTSS, depressie, BPS (Borderline Persoonlijkheids Stoornis), en middelenmisbruik. Er werd een correlatie gevonden tussen het aantal negatieve jeugdervaringen en de klachten: hoe groter het aantal negatieve jeugdervaringen, hoe meer

---

⁹⁷ Nicolaï, *De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen.*, 241.

⁹⁸ *Ibid.*, De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen, 246-248.

⁹⁹ *Ibid.*, 248.

¹⁰⁰ *Ibid.*

¹⁰¹ *Ibid.*, 249.

somatische en/of psychische klachten.¹⁰² In dit onderzoek is dus te zien dat genoemde psychologische en somatische effecten niet alleen het gevolg kunnen zijn van seksueel misbruik op jonge leeftijd, maar ook van emotioneel misbruik en fysiek geweld.

In deze tijd wordt vooral onderzoek gedaan naar beïnvloedende factoren als de rol van de omgeving en eigenschappen van het kind zelf. “Een van de meest onderzochte factoren is momenteel de rol van emotionele vermijding en schaamte. Schaamte doet zwijgen en vermijden en juist deze vermijding heeft op termijn ongunstige gevolgen voor het verdragen en omgaan met de eigen emoties: emotieregulatie (Brière.a., 2010; Feiring, Taska & Lewis, 2002).”¹⁰³ Wat in alle theorieën nauwelijks genoemd wordt, zijn trauma’s die in relaties respectievelijk door verkeerde relaties tot stand komen. Het lichaam speelt daarin nauwelijks een rol; het gaat over psychische grensoverschrijdingen door woorden, opeisen van een verkeerde loyaliteit, opeisen van liefde en vertrouwen in een relatie waarin dat precies ontbreekt etcetera. Dit kun je een geestelijk trauma noemen – het speelt alleen in de ziel; op lichamen vlak gebeurt “niets”.

Julian D. Ford noemt als extra consequentie het verlies van geloof als gevolg van een betrekkingstrauma. Immers, als men ‘echte’ personen al niet kan vertrouwen, hoe moet dat dan met een God die niet op een directe manier ervaren kan worden?¹⁰⁴ Het model van de ziel¹⁰⁵ maakt duidelijk hoe dit kan gebeuren: een deksel op de diepste gevoelens sluit de ziel ook af van God. Nicolai geeft aan dat, als het geloof voor iemand een belangrijke krachtbron was, een door een geestelijke veroorzaakt trauma een grote geloofscrisis en een diep gevoel van verraad tot gevolg kan hebben. Slachtoffers blijven psychologisch gezien letterlijk met lege handen staan.¹⁰⁶

Wulf gaat in *Wenn das Ich zerbricht* - zonder psychische stoornissen te noemen - in op de gevolgen in gedrag. Zij maakt daarbij geen onderscheid tussen seksueel misbruik en andere vormen van grensoverschrijdend gedrag.

De gevolgen van een trauma zijn vaak dat mensen situaties die aan het trauma herinneren, vermijden, vaak zonder dat zij het zich bewust zijn. Ze proberen altijd overzicht en controle te houden. Ze vermijden stressvolle situaties of beleven die juist in een film of een computerspel – dus op een veilige manier. Het kan ook zijn dat men zich steeds weer opnieuw in eenzelfde soort situatie als het trauma begeeft, waardoor het bijna “normaal” wordt.¹⁰⁷

Wie ten diepste zijn waardigheid verliest, verliest ook zijn innerlijke oriëntatie op wat waardevol is. Hij heeft vaak lang de bevestiging van anderen nodig, totdat hij zelf weer vertrouwen kan.¹⁰⁸ Zelfmoord of een poging daartoe, of de afwijzing van het eigen lichaam (zeker na geweld of lichamenlijk misbruik)¹⁰⁹ zijn bekende verschijnselen. Deze verschijnselen zijn ook terug te vinden in de onderzoeken die Nicolai noemt. Ze zijn tevens af te leiden uit

---

¹⁰² *Ibid.*, 250.

¹⁰³ *Ibid.*, 251.

¹⁰⁴ Julian D. Ford, *Neurobiologische und entwicklungspsychologische Forschung und ihre klinischen Implikationen*, in Courtois, Christine A./Ford, Julian D. (Hg.), *Komplexe traumatische Belastungsstörungen und ihre Behandlung. Eine evidenzbasierte Anleitung*, 2011, Paderborn, 26.

¹⁰⁵ Zie pagina 35.

¹⁰⁶ Nicolai, *De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen*, 244.

¹⁰⁷ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 119.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 120.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 121 en 122.

het model van de ziel.¹¹⁰ De kwetsuren van de ziel worden door middel van de psyche in het lichaam uitgedrukt. Ook de ambivalentie in afstand en nabijheid hoort daarbij.¹¹¹ Wulf noemt verder nog het verlies van realiteitszin en het zich kunnen verliezen in fantasieën.¹¹² Getraumatiseerden hebben moeite met de complexiteit van het leven en denken vaak in simpele oplossingen waar ze moeilijk vanaf te brengen zijn.¹¹³ Ook krijgen ze hun leven meestal niet op de rit en lukt het niet menselijke relaties aan te knopen of te onderhouden. Het nemen van beslissingen gaat hen niet goed af en onverwachte levenswendingen kunnen een grote crisis tot gevolg hebben.¹¹⁴

Doen wat men niet wil, of niet doen wat men wil, wat men zich voorgenomen heeft, uit trots niet doen wat een ander wil, zijn eveneens gevolgen van een trauma.¹¹⁵ Een passieve depressie (niets meer kunnen doen), of een actieve depressie (de uiterlijke schijn hoog houden, maar zich innerlijk leeg voelen) geven grote kans op een burn-out.¹¹⁶ Verder kan men het gevoel hebben eerst langzaam en dan steeds sneller in een afgrond te zakken. Hulp van buiten is dan nodig, later zal men zelf in staat zijn de signalen te herkennen en op tijd maatregelen te nemen.¹¹⁷ Slaapproblemen en nachtmerries kunnen duiden op een naderende depressie of een opnieuw opduikend trauma.¹¹⁸ Ook Nicolaï noemt depressie een gevolg van een trauma.

Getraumatiseerden met een betrekkingstrauma doen vaak wat anderen willen, omdat ze door die andere als het ware overgenomen zijn.¹¹⁹ Dat heeft tot gevolg dat men gaat denken zoals anderen en ook gaat voelen zoals anderen, zodat er een diepe afhankelijkheid van anderen op zielsniveau ontstaat.¹²⁰ Eigen gevoelens worden ontkend en de gedachte ontstaat dat men zelf er niet mag zijn. Dit is hetzelfde als het lage gevoel van eigenwaarde dat Nicolaï vermeldt. En als men afwijkt van wat die ander doet, denkt of voelt, krijgt men last van een slecht geweten.¹²¹ Traumaslachtoffers zijn bang anderen te vertrouwen, waardoor ze geïsoleerd kunnen raken.¹²² Ze vervreemden van zichzelf, weten niet meer wie ze zijn.¹²³ Het model van de ziel¹²⁴ laat zien dat dit allemaal voortkomt uit verstopte gevoelens, uit het aantasten van de individualiteit, die in de diepste laag van de ziel zit en uit een gebroken ik.

Bovendien komt de verdere ontwikkeling van de psyche tot stilstand. Hoewel men lichamenlijk volgroeid is, is de ontwikkeling op zielsniveau vaak blijven steken op het punt waar het trauma gebeurd is. Ambivalentie tussen perfectionisme en hulpeloosheid zijn dan het gevolg, evenals emotionele afhankelijkheid en angst voor zijn eigen gevoelens.¹²⁵ Zelfveroordeling en zelfbestrafing zijn ook bekende gevolgen van een trauma.¹²⁶

---

¹¹⁰ Zie pagina 35.

¹¹¹ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 123.

¹¹² *Ibid.*, 124 en 125.

¹¹³ *Ibid.*, 126.

¹¹⁴ *Ibid.*, 127.

¹¹⁵ *Ibid.*, 128, 130 en 131.

¹¹⁶ *Ibid.*, 132.

¹¹⁷ *Ibid.*, 133.

¹¹⁸ *Ibid.*, 134.

¹¹⁹ *Ibid.*, 139.

¹²⁰ *Ibid.*, 140.

¹²¹ *Ibid.*, 141.

¹²² *Ibid.*, 142.

¹²³ *Ibid.*, 143.

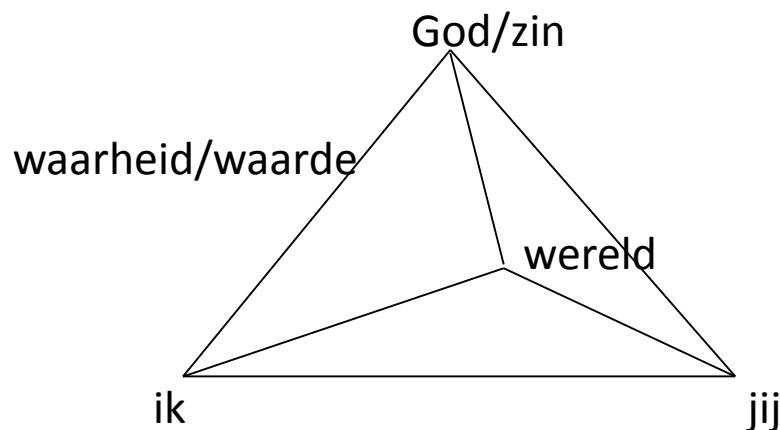
¹²⁴ Zie pagina 35.

¹²⁵ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 144 en 146.

¹²⁶ *Ibid.*, 151 en 153.

3.4. Een uitweg uit het trauma: het tetraëdermodel

In het zogenaamde tetraëdermodel (afbeelding 5) laat Wulf zien hoe het ik een relatie met zichzelf, de ander, de omgeving en God of zingeving (voor niet religieuze mensen) nodig heeft. De laatste relatie geeft waarde aan het geheel.¹²⁷

Afbeelding 5: Het tetraëdermodel¹²⁸

Bij traumatiserende mensen ontbreekt merendeels één van deze relaties en verlangen ze van anderen die in te vullen in plaats van de verantwoordelijkheid zelf te nemen. Getraumatiseerde mensen moeten elk van die relatie weer opnieuw opbouwen, omdat, op het moment dat het eigen ik uit elkaar valt, alle andere relaties ook wegvallen. Traumaverwerking betekent al deze relaties op een goede manier weer herstellen.¹²⁹ Dat is hetzelfde als weer het opnieuw opbouwen van psychologische bronnen.¹³⁰

3.5. Trauma als gevolg van grensoverschrijdend gedrag

Grensoverschrijdend gedrag, zoals hier gedefinieerd, zal een trauma tot gevolg hebben. Of een trauma optreedt, is afhankelijk van het herstelvermogen van iemand, de mate waarin iemand over betrouwbare bronnen (i.e.: stabiele relaties/sociaal netwerk, vertrouwen in het leven en de toekomst, een goed gevoel van eigenwaarde) beschikt en de mate waarin iemand afstand kan bewaren tot een gebeurtenis. Een trauma is een diepgaande beschadiging op zielsniveau.

Er werd enkele keren ingezoomd op het model van de ziel en het traumabegrip dat uit het beschrijven van dit model blijkt:

- Door sluipende of machtige gebeurtenissen dringt iemand de ziel van het slachtoffer binnen. De grensoverschrijding betekent in dit geval dat de meest intieme ruimte van

¹²⁷ *Ibid.*, 76.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*, 77.

¹³⁰ Vgl. Paragraaf 3.1. 'Resilientie' op pagina 34.

een mens, zijn gevoelens en die diepte van de ziel waar zijn individualiteit zit, door iemand anders op een zodanige manier wordt geraakt dat hij hierin domineert.

- Bovendien wordt het ik door de ander gecontroleerd. Ook dit is een grensoverschrijding want het ik is het heerschapsgebied van de persoon, de plek van zijn autonomie, van zijn vrijheid. Niemand mag dus het ik binnendringen, het breken en het controleren.

Mensen, die slachtoffer zijn geworden van grensoverschrijdend gedrag, dat bij het lichaam kan beginnen maar ook puur in de ziel kan plaatsvinden, zijn gevoelig voor uiterlijk of innerlijk grensrakend gedrag van anderen, ook en met name in het pastorale werk...

Bovengenoemde effecten van een trauma lijken zodanig dat deze nooit meer lijken te genezen. Het tegendeel is waar: Een trauma is geen ziekte, maar een beschadiging, zegt Wulf. Niet de mens is ziek, maar de situatie waarin hij verkeert of verkeerde.¹³¹ Wulf adviseert getraumatiseerden dan ook onder andere raad en hulp te zoeken.¹³² Met die hulp kunnen de noodzakelijke relaties tot zichzelf, de ander, de omgeving en God/zijn volgens het tetraëdermodel van Wulf hersteld worden waardoor alles weer waarde krijgt. “Voor genezing is een respecterende, bevestigende, liefdevolle toewijding van een hulpverlener nodig. Zij is in zichzelf heilzaam.”¹³³

Omdat pastorale relaties nog al eens “niet geleefde primaire relaties moeten vervangen en macht en vertrouwen gekoppeld zijn”¹³⁴, liggen hier kansen en risico's. Het grootste risico is, dat het beantwoorden van een behoefte van de pastorant wel eens een eigen behoefte van de hulpverlener zou kunnen zijn en dat het de vraag is in hoeverre hij/zij in staat is aan die behoeftes te beantwoorden. Daarnaast echter, kan een goede relatie van geestelijk vader- en/of moederschap een helende uitwerking hebben.

Naast bovengenoemde toewijding en geestelijk vader- en moederschap zijn er ook pastorale methodes die zouden kunnen bijdragen aan genezing van een trauma. Bibliodrama zou zo'n pastorale methode kunnen zijn. We zullen namelijk zien dat de relaties zoals die in het tetraëdermodel genoemd worden in deze methode terug te vinden zijn. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht wat die methode inhoudt.

---

¹³¹ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 119.

¹³² *Ibid.*, 169.

¹³³ *Ibid.*, 111.

¹³⁴ Wulf, *Na Deetman*, 5.

4. Bibliodrama – een psychogene¹³⁵ pastorale methode

4.1. Bibliodrama als pastorale methode

Het woord bibliodrama werd gecreëerd door degenen die deze methode hebben ontwikkeld; het heeft in wezen twee onderdelen: ‘biblio’ en ‘drama’. ‘Biblio’ stamt af van het Griekse ‘biblia’ en betekent ‘boeken’. Hoewel bibliodrama ook wel met andersoortige verhalen gespeeld wordt, hebben bijbelverhalen toch wel het belangrijkste aandeel daarin. Omdat voor deze thesis met een bijbelverhaal gespeeld is, zal dat in het vervolg het uitgangspunt zijn. ‘Drama’ komt ook uit het Grieks en heeft de betekenis ‘handeling’ of ‘gebeuren’. Men doet iets met een bijbeltekst; men laat de tekst tot een handeling worden. Een groep deelnemers probeert zich in één of meerdere verhaalfiguren uit een bijbelverhaal in te leven. Belangrijk daarbij is, dat de deelnemers vanuit hun eigen beleving en interpretatie de door hen gekozen rol spelen. Het is dus pertinent niet de bedoeling het bijbelverhaal letterlijk na te spelen.¹³⁶

Het bijbelverhaal zelf, het vraaggesprek tussen de pastor en een deelnemer en de gesprekken tussen de deelnemers onderling tijdens en na het spel zijn de kernelementen bij bibliodrama.¹³⁷ “Rond de tafel praten over Schriftverhalen, over je plaats erin (alleen al ontdekken dat je erin voorkomt!), analyseren hoe het verhaal in elkaar zit, elkaar helpen zoeken wat het verhaal je doet, is een belangrijke stap in het proces van geloofsbewustwording en geloofsvorming.”¹³⁸ Hierdoor kan een innerlijke beweging ontstaan. Bij bibliodrama krijgt de deelnemer het aanbod daadwerkelijk zelf in beweging te komen.¹³⁹ Er ontstaat een wisselwerking tussen het bijbelverhaal en de speler. “Door het opnemen van een rol in het spel met het bijbelverhaal proeft hij hoe het zou kunnen zijn om door Jezus als leerling geroepen te worden, om samen met hem de storm te trotseren”.¹⁴⁰ Daardoor maakt hij contact met zijn eigen gevoelens en gedachten en handelt binnen het spel gedeeltelijk zoals hij in het leven zou doen.¹⁴¹ “Door het steeds verder inspelen op de diepte van de bijbelverhalen kan een deelnemer in bibliodrama gevoelens ordenen, twijfels bevragen, keuzen overwegen, conflictgebieden aftasten of zich bezinnen over de eigen verworteling in de joods-christelijke traditie. Hij kan er vrijmoedig en spelend op zoek gaan naar zingeving of levensdoelen.”¹⁴²

Bas van den Berg zegt het in zijn artikel *Bibliodrama over de grens* als volgt: “In bibliodrama als interactie gaat het zowel over bewustwording van mogelijke irritaties, projecties en blokkades van deelnemers tegenover een bijbels verhaal, als om de ontdekking van een bevrijdend potentieel dat in deze teksten verborgen ligt. Het gaat in de interactie om een wederkerige uitleg van situaties en tradities (re-symbolisering van ervaring).¹⁴³

¹³⁵ Psychogeen: iets wat in de ziel zit (Wulf)

¹³⁶ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden. Wegwijzers voor de praktijk*, 2007, Antwerpen, 18.

¹³⁷ N. Derksen en H. Andriessen, *Bibliodrama en pastoraat. De Schrift doen als weg tot dieper geloven*, 1985, Den Haag, 18.

¹³⁸ *Ibid.*, 21.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 19.

¹⁴¹ *Ibid.*, 20.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ B. van den Berg, *Bibliodrama over de grens*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 61-64, 61.

Het plaatsen van het eigen levensverhaal in de context van het gespeelde bijbelverhaal kan bij deelnemers van bibliodrama dus veel oproepen aan emoties en blokkades doordat deze tijdens het spel daadwerkelijk beleefd worden. De uitnodiging in een bepaalde rol te stappen en te voelen wat er gebeurt maken dat een speler zich in een rol inleeft en mee gaat in de beweging van het bijbelverhaal.

4.2. Soorten bibliodrama

In de bibliodramawereld worden momenteel drie verschillende stromingen onderscheiden¹⁴⁴:

1. *Bibliodrama als psychodrama*

Deze vorm is met name gericht op persoonsontwikkeling. Grondleggers hiervan zijn de Nederlanders Jan Lap en Marjorie Lap-Streur. Vanuit een herinnering wordt door een deelnemer een bijbeltekst gekozen. Een director, een co-director en de overige groepsleden helpen de betreffende deelnemer door middel van interview en diverse rolbelevingen (zie verder) het thema van de tekst te onderzoeken, het te verbinden met zijn eigen (psychische) situatie en uit de oplossingen/door de omwentelingen die de tekst bevat nieuwe inzichten te verkrijgen voor zijn eigen persoon en leven. Bibliodrama wordt hier bijna een therapeutische methode.

2. *Bibliodrama als pastoraat*

De opbouw van een religieuze gemeenschap is het belangrijkste doel van deze stroming. Herman Andriessen, Nico Derksen en Maria Nolet zijn de bedenkers hiervan en noemen het ‘geloofsontmoeting-in-beweging’. De titel van hun boek: *Bibliodrama en Pastoraat. De Schrift doen als weg tot dieper geloven* drukt precies uit wat bibliodrama als pastoraat beoogt: “gelovige mensen te helpen helderheid te krijgen in hun eigen geloven en in hun geloofsrelaties.”¹⁴⁵ Door de bibliodrama ontstaan in de ontmoeting tussen de mens en zijn levensverhaal met het bijbelverhaal en met God nieuwe betekenissen. “Het eigen verhaal zoals het echt is, kan in bibliodrama voor iemand een werkelijke verandering teweegbrengen.”¹⁴⁶ Wel moet opgemerkt worden dat bibliodrama als pastoraat niet bedoeld is als therapie.¹⁴⁷

3. *Bibliodrama als zingeving*

Cilia Hogerzeil en Bas van den Berg willen als ontwikkelaars deze benadering, waarbij het lichaam met zijn fysieke en zintuiglijke mogelijkheden het medium is voor een zinervaring, vooral gebruiken voor een zoektocht naar zingeving. Improvisatie, rol-inleving, rol-opname, rol-overname en interactie zijn daarbij belangrijke elementen. “Via een rol kan een deelnemer de zoektocht aangaan naar zijn of haar verhouding tot een plek in een religieus verhaal. Dit gebeurt in samen- en tegenspel met groepsleden die nieuwe betekenissen blootleggen door hun interacties.”¹⁴⁸

Voor deze thesis is een bibliodramasessie binnen variant 2, *Bibliodrama als pastoraat*, uitgevoerd. Daarom zullen alleen voor deze variant de werkwijze en verschillende werkvormen worden uitgelegd. Hoewel het dus niet de therapeutische variant is, wordt wel

¹⁴⁴ B. van den Berg en T. van Leeuwen, *Spelend verstaan. Bibliodrama als weg naar levensoriëntatie*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 3-8, 4.

¹⁴⁵ N. Derksen en H. Andriessen, *Bibliodrama en pastoraat*, 19.

¹⁴⁶ B. van den Berg en T. van Leeuwen, *Spelend verstaan*, 5.

¹⁴⁷ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 118.

¹⁴⁸ B. van den Berg en T. van Leeuwen, *Spelend verstaan*, 5.

rekening gehouden met de eventuele therapeutische invloeden van het bibliodrama voor zover dat belangrijk is voor of in een situatie van grensoverschrijdend gedrag.

4.3. Werkwijze bij een bibliodramasessie

Bibliodrama als pastoraat wordt in drie stappen beoefend¹⁴⁹: Vooraf vindt een introductie van de deelnemers en de werkwijze plaats:

1. Een korte kennismaking met de deelnemers/contractgesprek
  2. Kleine toelichting met betrekking tot de werkwijze
- A. De lichamelijke en mentale voorbereiding op het lezen van en zich inleven in een religieuze tekst. Daarin zijn de volgende activiteiten te onderscheiden:*
3. Lezen van de bijbeltekst
  4. Kort benoemen wat raakt, stoort of niet goed begrepen wordt
  5. Benoemen van de rollen in het verhaal
  6. Voor de tweede keer het bijbelverhaal lezen
- B. De creatieve spel- en interactiefase (in de uiterlijke en innerlijke speelruimte door verbeelding)*
7. De speelruimte inrichten en de rollen erin plaatsen
  8. Een rol kiezen
  9. Positie in het speelveld innemen
  10. Begininterview tussen pastorale begeleider en speler
  11. Eventuele interactie tussen de spelers (afhankelijk van de spelvorm)
  12. Afronding van het spel
- C. Het gesprek over de ontdekkingen in de tekst, de interacties met de medespelers (indien van toepassing) en de binnenwereld van iedere deelnemer.*
13. Uitwisseling van ervaringen: hoe was het om te spelen en wat gebeurde er?
  14. Bijbeltekst lezen: waar mee begonnen was wordt ook mee geëindigd: de brontekst, maar nu met de ervaringen van de deelnemers er aan toegevoegd.
  15. Nabespreking: wat heeft het met mij gedaan?

4.4. Werkvormen in bibliodrama

Bibliodrama heeft vele werkvormen. Hierna worden er een aantal genoemd. Deze vormen hebben ook weer vele variaties. Vaak worden er binnen een bibliodramasessie meerdere vormen gebruikt.

1. Bijbelfiguur verkennen

De spelers kiezen positie in het speelveld en wordt gevraagd zich in de rol van de bijbelfiguur in te leven en dat uit te drukken in een woord, een zin of een gebaar. Doel is om de bijbelfiguur nader te leren kennen en te onderzoeken wat deze bij de speler oproept. Iedere speler kiest daarbij een eigen figuur.¹⁵⁰

¹⁴⁹ B. van den Berg, *Bibliodrama over de grens*, 61.

¹⁵⁰ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 146.

2. Een bijbelfiguur doorleven
Meerdere aspecten van een rol worden stapsgewijs verkend. De hele speelgroep speelt dezelfde figuur. Verdieping van de rol kan gebeuren door middel van een voorwerp, een plaats en lichaamshouding aan te nemen in de speelruimte, zijn/haar gevoel uit te drukken of aan de hand van een oproep of opdracht.¹⁵¹
3. Een figuur door de tijd heen
Alle spelers spelen één figuur, maar kiezen het moment in het verhaal die hen op dat moment het meeste raakt of aantrekt. Deze zijn in chronologische volgorde in de speelruimte neergezet. De spelers wordt gevraagd een positie in de tijd te kiezen en zich daarop in te leven.¹⁵²
4. De open (lege) stoel
Bij deze spelvorm wordt verbeeld dat één of meerdere bijbelse figuren op een de lege stoel plaatsnemen. Deze figuur kan vervolgens door de deelnemers bevraagd worden. De antwoorden worden door de overige spelers gegeven door zich in te leven in de bijbelfiguur.¹⁵³
5. Het ontmoetingsspel
Twee (groepen) bijbelse personages worden door de spelers gespeeld. Zij ontmoeten elkaar in het speelveld en reageren op elkaar. “Het ontmoetingsspel speelt in op het menselijke proces van opstaan en naar elkaar toegaan... Een ontmoeting is vooral het begin van iets, de start van een proces of is een herstel of uitdieping daarvan.”¹⁵⁴
6. Confrontatiespel
Met deze werkvorm wordt de relatie van een rol met de andere rollen intens verkend. Vooraf wordt eerst een rolinvulling of – verkenning gedaan. Met behulp van beelden, woorden en kleuren wordt een eerste verkenning van de tekst gedaan. Daarna wordt het bijbelverhaal vanuit het perspectief van de bijbelfiguur gelezen. Dan vindt door middel van vragen en gesprekken met anderen uitdieping van de rol plaats, om te eindigen met de confrontatie van de gekozen rol met de andere rollen.¹⁵⁵
7. Het koor
Twee bijbelfiguren die in het bijbelverhaal tegenover elkaar staan worden uitgespeeld. De groep wordt in tweeën gesplitst en elke subgroep kiest een bijbelfiguur. De uitspraken van de eerste speler (aangever) worden door de andere spelers in de subgroep herhaald en beantwoord door de tegenspeler en zijn achterban. Bij een volgend spelmoment worden een andere aangever en tegenspeler gekozen die een andere houding aannemen en iets anders zeggen. Na een aantal keren spelen worden de rollen van de groepen omgedraaid.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ *Ibid.*, 152-156.

¹⁵² *Ibid.*, 157-161.

¹⁵³ *Ibid.*, 162-172.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 173-179.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 180-184.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 185-189.

8. Tableau (vivant)

De spelers leven zich in in een rol, kiezen een positie en houding op het speelveld en vormen als een groep statische beelden een levend schilderij. Ze kunnen even in beweging komen (tableau vivant) of even iets zeggen. Belangrijk bij deze vorm is, dat ook de rol van toeschouwer gekozen kan worden die vooral bij de uitwisseling een belangrijke plaats inneemt.¹⁵⁷

9. Groepsinteractiespel

Hierdoor is bibliodrama met name bekend geworden. Alle spelers uit de groep kiezen verschillende rollen en spelen het verhaal echt uit. Ze reageren daarbij op elkaar, begeleid door de begeleider.¹⁵⁸

Voor deze scriptie is gewerkt met het doorleven van een bijbelfiguur (nummer 2).

4.5. Bibliodrama als pastoraal werk 'van nabij'

Onderstaande visies laten zien hoe in bibliodrama naar God, begeleiders, spelers en het bijbelverhaal gekeken kan worden.

- a. "Bibliodrama is authentieke pastorale zorg."¹⁵⁹ Niet alleen de behoeften van mensen, maar wat ze werkelijk nodig hebben is uitgangspunt van deze pastorale zorg. Tijdens het spel vindt een ontmoeting met God plaats en tussen gelovigen onderling. De begeleider is daarbij ook een 'tegenover' en richt zich op waarachtigheid, waardoor de deelnemers uitgenodigd worden in beweging te komen.¹⁶⁰ Het gaat niet louter om de techniek en de methode, maar juist om de innerlijke geloofsbeweging die alleen op gang kan komen als er een "werkelijke openheid is om ruimte te scheppen waarin de Geest kan werken en er een religieuze en gelovige geladenheid tot stand komt die het bibliodrama op zijn best kenmerkt."¹⁶¹
- b. Het spel vraagt van de begeleider dat hij/zij elke deelnemer waardeert, op groei gericht is en weet wat de juiste afstand of nabijheid in de betreffende situatie is. Hij/zij weet te voorkomen dat iemand zich te kwetsbaar opstelt. Hij/zij weet wanneer nazorg nodig is en kan het evenwicht bewaren tussen de individuele- en groepsbelangen. Om een goed begeleider te kunnen zijn, moet hij/zij weet hebben van haar/zijn eigen mogelijkheden en grenzen. En wat erg belangrijk is, is eerbied voor het gekozen verhaal. Verder moet een begeleider weten wanneer een interventie nodig is en hoe dat gedaan kan worden en hij/zij moet een onzeker resultaat van de bibliodrama kunnen verdragen.¹⁶² Vanwege de kwetsbaarheid is het erg belangrijk veel veiligheid te bieden. Dit wordt vooral bereikt door het speelveld goed in te delen en alles langzaam en duidelijk uit te leggen, desnoods nog een keer te herhalen. En door te laten merken dat alles wat de deelnemers zeggen en doen er gewoon mag zijn. Ook is het belangrijk er voor te waken dat tijdens het spel niet verwezen wordt naar de actualiteit. Dit kan grote verwarring geven. Diezelfde veiligheid kan geboden worden door bijvoorbeeld een toeschouwersrol in te bouwen. Iemand kan zich dan wat afzijdig houden en

¹⁵⁷ *Ibid.*, 190-193.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 207-211.

¹⁵⁹ N. Derksen en H. Andriessen, *Bibliodrama en pastoraat*, 52.

¹⁶⁰ *Ibid.*, 53.

¹⁶¹ *Ibid.*, 35.

¹⁶² J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 104-120.

tegelijkertijd andere deelnemers waarnemen en voelen wat dit bij zichzelf oproept. Een begeleider heeft bijbelkennis nodig en moet ruimte geven aan de interpretaties van de spelers. Hij/zij moet er voor waken te snel eigen kennis door te willen geven.¹⁶³ Tenslotte kan een begeleider alleen goed functioneren als hij/zij zich er bewust van is dat hij/zij er ten dienste van de ervaringen van de spelers is.¹⁶⁴

- c. Het bijzondere van bibliodrama is, dat het bijbelverhaal in de ruimte gezet wordt en dat de speler daar met huid en haar bij betrokken wordt. Of, zoals Agten, Herrebosch, Verduyn en Vervoort het zeggen: “De deelnemer komt in het spel helemaal tot leven: met lijf en leden, van top tot teen, met alles wat hij gewaar wordt, beleeft en geschiedenis met zich meedraagt. Met heel zijn mens-zijn treedt hij in dit spel aanwezig. Het gebeuren voltrekt zich niet louter in zijn geest en in zijn verbeelding. Hij maakt het daadwerkelijk mee: hij beweegt, hij praat, hij handelt in communicatie met zijn mede- of tegenspelers. Hij voelt de spanning van het broden delen, de verwondering bij de visvangst.... Hij groeit en evolueert al spelend. Hij maakt geschiedenis met en doorheen de anders spelers. ‘Eet (toch maar niet) van deze boom, Adam!’ – ‘Ga je mee naar Bethlehem?’ – ‘Wie wil deze man helpen dragen?’ ..... Concrete gedragingen nemen de plaats in van loutere gedachten, plannen of overwegingen. Er ontstaat een gebeuren waardoor spelers in hun rol ook zelf veranderen.”¹⁶⁵ Zo kan bibliodrama een oefenplaats worden waar nieuw gedrag op een veilige manier kan worden uitgetoet en geoefend. Dingen waar men in het eigen leven nog niet aan toe is, kunnen binnen het spel alvast vorm krijgen en ervaren worden.¹⁶⁶
- d. Tromp probeert door middel van theorie met betrekking tot spel en verhaal de ontmoeting met het Geheim wat meer te duiden: “Het vertellen van ons levensverhaal is een activiteit waarmee we onszelf als persoon op een verantwoorde wijze positioneren *in de geschiedenis*. Het spel daarentegen is in zekere zin tijdloos en vrijblijvend. Met het spel creëren we een tijdsvacuüm dat ontstijgt aan de directe eisen die het leven ons stelt. Het spel verhoudt zich echter wel tot het ‘echte leven’, omdat onze scripts ook in ons spel actief zijn, iets dat we, al spelend, ergens ook weten....., maar we *doen alsof* dat niet zo is.¹⁶⁷” Hoewel het een spel is, is het niet vrijblijvend, omdat het het spel van de deelnemers is: wat uitgetoet wordt, komt voort uit hun (onderdrukte) behoeftes, verlangens en hoop. Een ernstig spel dus, omdat het realiteit kan worden.¹⁶⁸ In de vraag of er wel of niet religiositeit, een verbinding met God optreedt bij bibliodrama, komt Tromp tot de volgende uitspraak: “Autobiografisch werk in bibliodrama kan als religieus gekenmerkt worden, zolang de deelnemer op zoek is naar zichzelf en niet blijft steken in zelfrechtvaardiging; zolang de deelnemer niet op zelfbevestiging uit is maar de tegenspraak en de breuken in het verhaal kan toelaten; en zolang de deelnemer zich niet uitlevert aan het oordeel van anderen, noch aan zijn eigen zelfgenoegzaamheid, maar blijft staan in de spanning tussen zichzelf en de (eigen) ander.”¹⁶⁹ Tromp zegt dat op een dieper niveau zich vaak wel tekens laten

¹⁶³ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, 39.

¹⁶⁴ N. Derksen en H. Andriessen, *Bibliodrama en pastoraat*, 49.

¹⁶⁵ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 23.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 24.

¹⁶⁷ T. Tromp, *Een nieuwe versie van jezelf uitproberen op een bijbels podium. De werking van spel en verhaal in bibliodrama*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 43-51, 46.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 47.

¹⁶⁹ *Ibid.*, 50.

zien van een aanwezigheid van God.¹⁷⁰ De speler zoekt naar een zelf waarmee hij zichzelf kan verantwoorden, veroorzaakt door zijn geweten. Tromp kijkt daarnaar vanuit gelovig perspectief en kan niet anders dan concluderen dan dat dit de stem van God is. Hij illustreert dit met het gebed van Augustinus (*Liedboek*, 1351)¹⁷¹:

*Op de plaats waar ik was,
wanneer zocht ik U daar?
En U stond gewoon vóór me!
Maar ik was ook van mezelf weggelopen
en kon mezelf niet meer vinden,
laat staan U!*

- e. Speelman betreft het bibliodrama tot het spel van de mysterie. Een mysterie is volgens hem een waarheid die nooit begrepen zal worden. Iets dat geen uitleg, maar verbinding vraagt. En dat kan, zegt Speelman, door lijfelijke toenadering: “Zo wordt het mysterie kenbaar in mij.....Het mysterie, waarin de historische, vertelde en onderzochte waarheid tot reële presentie wordt: in mijn lijf.”¹⁷² Bibliodrama is volgens Speelman liturgie: “een innerlijke vorm van doen, waarin de speler – ook al speelt hij een bijrol – steeds betrokken is op de Heer die zich in het verhaal meedeelt. In dat betrekkinggebeuren tussen speler en de Heer komen alle betrokkenen tot nieuwe gestalte: de Heer, het verhaal, de speler en het heil..... als christen heb ik leren spreken van vleeswording, dat ik versta als Gods zelfmededeling die gestalte krijgt in dit lijf. Datgene wat gestalte krijgt, de waarde, het ‘iets’ van God, is presentie. De presentie wordt verwerkelijk in onze realiteit. Zo is, ook in bibliodrama, reële presentie meer dan een dogma: een levende ervaring.”¹⁷³ Daar waar nodig vindt herstel van relaties plaats zoals die in het tetraëdermodel van Wulf te vinden zijn. Het bibliodrama schept een ruimte waarin je opnieuw daadwerkelijk aanwezig kunt zijn in een geheele relatie met jezelf, met God/zingeving, de ander en de wereld. De lijfelijkheid speelt daarin een grote rol.

4.6. De methodiek bibliodrama met betrekking tot grensoverschrijdend gedrag

Dit hoofdstuk laat zien hoe:

1. *Bibliodrama aan trauma's kan raken:*
Deelnemers worden opgeroepen tot waarachtigheid en werkelijke openheid. Getraumatiseerden, hebben we gezien, zijn juist opnieuw weer op zoek naar die waarachtigheid, naar zichzelf. Vooral bij degenen met betrekkingstrauma's is in het verleden lang voorbij gegaan aan hun waarachtigheid, hun unieke aanwezigheid, hun geheim, hun Zijn. Daarmee tijdens een bibliodramaspel in aanraking komen kan veel oproepen. Het woord van God immers, dringt door in lichaam, geest en ziel.

¹⁷⁰ *Ibid.*

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² W.M. Speelman, *Juist in het doen is het woord nabij*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 53-60, 59.

¹⁷³ *Ibid.*, 60.

Een betrekkingstrauma wordt veroorzaakt door relaties waarin grensoverschrijdend gedrag vertoond wordt. Ook in bibliodrama gaat het om relaties. De relatie met zichzelf, met God, tussen de spelers onderling, de relatie met de begeleider, maar ook de relatie van de eigen biografie met het bijbelverhaal. De relaties zoals die binnen de bibliodrama uitgespeeld worden kunnen ook daardoor diepgaande gevoelens omtrent relaties uit het verleden oproepen.

De veiligheid die binnen het spel geboden wordt kan er voor zorgen dat mensen kwetsbaar durven zijn en daardoor eerder geraakt worden. Bovendien zorgt het spelen zelf er voor dat de speler tot leven komt. Hij beleeft daadwerkelijk het verhaal. Met zijn hele mens-zijn is hij aanwezig. Zijn eigen biografie wordt verbonden met het bijbelverhaal waardoor zichtbaar wordt waar deze elkaar raken. Zoals Tromp zegt, spelen de spelers hun spel vanuit (onderdrukte) behoeftes, verlangens en hoop. Dit kan raken aan gebeurtenissen in hun leven die ze zich niet meer kunnen herinneren of waarvan ze niet wisten dat die zo'n effect op hun leven hebben gehad.

De lijfelijkheid van bibliodrama kan bedreigend zijn voor getraumatiseerden. Aanraken en aangeraakt worden is immers meestal problematisch. Het is dan ook belangrijk scherp te letten op lichaamstaal van de deelnemers en in de gaten te houden dat ze niet over hun grenzen heen gaan.

2. *Dat bibliodrama helend kan zijn:*

De speler komt tijdens het spel in aanraking met andere perspectieven en mogelijkheden. Het bijbelverhaal zelf biedt deze, maar ook de medespelers en de begeleider. De heilzame werking van Gods Geest, ook al wordt deze niet nadrukkelijk benoemd, uit zich in de reeds genoemde en vereiste veiligheid, maar ook in de aanwezigheid in het bijbelverhaal zelf. Bibliodrama biedt ruimte waarin kapot gegane relaties met jezelf, met God/zingeving, de ander en de wereld hersteld kunnen worden. Het geweten van de speler zelf maakt dat hij zich wil verantwoorden, dat hij zichzelf serieus neemt. En hoe donker het tijdens het spelen van bibliodrama ook wordt, altijd wordt getracht spelers een perspectief te bieden. Hoop op een nieuw begin, licht in de duisternis. De gevoelens die door het bibliodramaspel opgeroepen zijn, de blokkades die zichtbaar gemaakt zijn, kunnen signalen zijn die nader onderzoek behoeven. Tevens hebben we gezien hoe bibliodrama een oefenplaats kan zijn voor gedrag dat in het daadwerkelijke leven nog niet lukt.

3. *Dat veel van een begeleider gevraagd wordt:*

- a. Het bieden van veiligheid. Dit kan door het speelveld duidelijk neer te zetten en alles goed uit te leggen. Door ruimte te bieden aan de perspectieven van de spelers en een eventuele toeschouwersrol in te bouwen.
- b. Eerbied hebben. Voor het bijbelverhaal, maar zeker ook voor dat wat in de speler leeft. Een goede begeleider kan inschatten wanneer hij moet ingrijpen. Hij voelt aan wanneer een speler zichzelf te veel bloot geeft en weet dat te voorkomen.
- c. Een goed evenwicht bewaren tussen het individuele belang en het groepsbelang.
- d. Het geven van eventuele nazorg. Een begeleider is geen therapeut, maar kan nazorg bieden om de eerste heftige gevoelens op te vangen. Hij kent zijn grenzen en verwijst, indien nodig, door naar therapeutische hulp.

4. *Dat nooit van te voren voorzien kan worden wat er gaat gebeuren.*

Bibliodrama spelen raakt aan het mysterie van het leven. Op diepere lagen spelen

zich processen af die in eerste instantie aan de oppervlakte niet zichtbaar zijn. Juist door de ruimtelijke werking krijgt God ongezien een plaats. Een begeleider moet kunnen leven met die onzekerheid, maar ook de speler moet bereid zijn zich ‘mee te laten slepen’ in het spel. Een begeleider kan zich nog zo goed voorbereiden, maar pas in het spel wordt duidelijk wat er echt speelt. Dat accepteren en ruimte durven geven aan Gods Geest binnen de grenzen die geboden en gerespecteerd worden is de kunst van bibliodrama.

Hoofdstuk 6 laat zien hoe bovenstaande punten in de praktijk gewerkt hebben.

DEEL II

WAT HET VOLGENS DE PRAKTIJK BETEKENT EEN BLOEDVLOEIENDE VROUW TE ZIJN

De vrouw werd bang en begon te beven, omdat ze wist wat er met haar gebeurd was. Ze kwam naar voren, wierp zich voor zijn voeten en vertelde Hem de hele waarheid

Marcus 5, 33

5. Bibliodrama als onderzoeksmethode

Bibliodrama als onderzoeksmethode te benutten, is niet gebruikelijk. Deze methode werd gekozen met twee doeleinden:

1. Om te zien hoe de methode werkt (deelnemers als proefpersonen).
2. Om aan toekomstige pastorale medewerkers te laten zien wat de methode kan betekenen en welke mogelijkheden en grenzen eraan verbonden zijn.

Het empirische gedeelte van deze thesis bestaat uit een bibliodramasessie met vijf personen en een professionele begeleider bibliodrama en uit diepte-interviews met drie deelnemers.

5.1. Doelgroep en uitnodiging

In eerste instantie werd als doelgroep gekozen voor masterstudenten, omdat deze al dichterbij de praktijk stonden of daar zelfs al mee te maken hadden gehad. De term ‘grensoverschrijdend gedrag’ is in de uitnodiging voor de bibliodramasessie bewust gemeden om de deelnemers niet te beïnvloeden en het verhaal zoveel mogelijk voor zichzelf te laten spreken. De eerste uitnodiging (zie bijlage 1) voor de bibliodramasessie was dan ook voor masterstudenten bestemd. Toen zich eind april 2016 nog niemand aangemeld had, heb ik de doelgroep aangepast: ook bachelorstudenten mochten meedoen (bijlage 2). Verder heb ik persoonlijke uitnodigingen verstuurd naar studenten die ik zelf kende. Dit alles heeft uiteindelijk geleid tot vier aanmeldingen: twee mannen en twee vrouwen.

5.2. Verantwoording gekozen bijbeltekst en vertaling

Het verhaal van de bloedvloeiende vrouw komt tussen twee delen van dat van de dochter van Jairus in. Dit boeide mij. Daarnaast interesseerde mij het bloedvloeien van de vrouw. Ik heb mij de laatste jaren bezig gehouden met de effecten van grensoverschrijdend gedrag op het vrouwelijk lichaam. Bloedvloeien staat hier symbool voor vrouwelijke intimiteit. Het kan zelfs veroorzaakt zijn door grensoverschrijdend gedrag in het verleden. Dit kan seksueel misbruik of verkrachting zijn, maar ook bijvoorbeeld miskening en onderwaardering voor het vrouw-zijn op zich.¹⁷⁴ Daarom is dit verhaal bijzonder geschikt als voorbeeld voor lichamelijk of geestelijk grensoverschrijdend gedrag.

Het voor de context van deze thesis van belang zijnde lichamelijk perspectief heeft ertoe geleid dat hier de versie van Marcus werd aangehouden, omdat hij op de meest lichamelijke manier beschrijft hoe de vrouw Jezus aanraakt en hoe zij voelt dat ze geneest. Matteüs 9, 18-26 (bijlage 3) en Lucas 8, 40-56 (bijlage 4) zijn er minder concreet over.

Tenslotte werd de Willbrordvertaling gekozen, omdat het Griekse woord θυγάτηρ uit vers 34 hier met ‘dochter’ vertaald wordt. In de Statenvertaling is dat ook zo, maar deze is voor een bibliodramasessie wat minder toegankelijk, zeker als er mensen bij zijn die niet gelovig zijn. In de Nieuwe Bijbelvertaling is θυγάτηρ niet vertaald.

---

¹⁷⁴ Christiane Northrup, M.D., *Vrouwenlichaam vrouwenwijsheid. De complete gids voor gezondheid en welzijn voor vrouwen!*, vertaald door Lieke Berkhuis en Marjolijn Stoltenkamp, 2005, Amsterdam, 45-55.

5.3. Voorbereiding bibliodramasessie

Samen met mevrouw Lüchinger heb ik de bibliodramasessie voorbereid. Ik heb het doel van de sessie vastgesteld (bijlage 5), waarna zij tot een aanpak en programma kwam (bijlage 6).

Op de dag van de bibliodramasessie waren de rollen als volgt verdeeld: mevrouw Lüchinger was de leider van de bibliodrama, ik de onderzoeker, observator, maar ook medespeler. Ik gaf voor de medespelers een inleiding over de positie van de bloedvloeiende vrouw in die tijd: zij was uitgesloten van bezoek van de tempel, maatschappelijke uitgesloten en ontving geen liefkozingen door familie en vrienden. De sessie duurde in het geheel 2 uur en 45 minuten. Bij de uitwisseling kwamen wij in tijdnood.

5.4. De bibliodramasessie

We zijn begonnen met een korte voorstelronde en de vraag hoe iedereen zich voelde op dat moment. Alle deelnemers kregen een programma en de bijbeltekst (bijlage 7). Mevrouw Lüchinger heeft kort verteld wat bibliodrama inhoudt en daarna heb ik gezegd wat mijn rol zou zijn.

Met opwarmingsoefeningen hebben we ons op het bijbelverhaal voorbereid (je moest je bijvoorbeeld inbeelden dat je door een menigte heen moest). Vervolgens werd het bijbelverhaal gelezen en besproken en werden de rollen geïnventariseerd. De positie van de vrouw als uitgestotene werd daarbij sterk benadrukt, maar de term ‘grensoverschrijdend gedrag’ werd bewust niet genoemd. Het speelveld werd ingedeeld en Jezus werd aanwezig gebracht door een stoel te bekleden.

Wij als deelnemers werden uitgenodigd in de rol van de vrouw te stappen en positie en lichaamshouding ten opzichte van Jezus te kiezen terwijl ze in de menigte staat. Jezus stond met de rug naar ons toe. Dit is in het vervolg de eerste positie en heeft betrekking op de verzen 21-28. Alle deelnemers werden in deze positie bevraagd.

Daarna vroeg de begeleidster van het bibliodrama ons opnieuw positie te kiezen, maar nu als vrouw die voor Jezus moest verschijnen (vers 27-33). De stoel van Jezus werd omgedraaid, hij stond nu met zijn gezicht naar ons toe gekeerd. In het vervolg wordt dit de tweede positie genoemd. Ook op deze positie werden alle deelnemers door de begeleidster geïnterviewd.

De derde en laatste positie is die waarna Jezus heeft gezegd: “Mijn dochter uw vertrouwen is uw redding. Ga in vrede en blijf van uw kwaal verlost.” (vers 34). Heel kort konden we even positie innemen. Er werden geen vragen gesteld.

Vervolgens werd ons gevraagd te ontrollen en hetzelfde met de stoel van Jezus te doen. Daarna vond het kringgesprek plaats en hebben we de laatste vraag van het reflectieformulier (zie bijlage 8) ingevuld. Deze had betrekking op de eigen beroepspraktijk.

De deelnemers is uitgelegd dat ze uitgenodigd zouden worden voor een interview en gevraagd het reflectieformulier verder thuis in te vullen.

5.5. De beoordeling van gespeelde sessie op 12 mei 2016 door de bibliodramaleidster

Met mevrouw Lüchinger heb ik via mail uitgewisseld wat zij vond wat goed ging en wat beter gekund had.

De bibliodramaleidster gaf aan dat het volgende goed ging:

- Er werden duidelijke instructies gegeven.
- Er was genoeg rust.
- Er was ook genoeg ruimte om te 'passen', d.w.z. dat mensen bijvoorbeeld in een kennismakingsronde even er uit konden stappen en later weer aanhaken
- De indeling van de ruimte was effectief.
- Van te voren werd alles goed doorgesproken en mijn toelichting met betrekking tot mijn rol als deelnemer/observator paste er natuurlijk in.

Voor zichzelf heeft zij meegenomen:

- Er is een overgang nodig van 'normaal' leven (cognitief, niet meditatief) naar de meditatieve concentratie die nodig is voor bibliodrama; het ging in dit geval misschien toch nog te snel; een aantal mensen gaf aan dat ze er niet goed inkwamen. Tegelijkertijd is dit altijd het lastigste, namelijk die overgang maken.
- We kwamen niet uit met de tijd; jammer dat er weinig tijd was voor de reflectievragen
- De bijbeltekst werd aan het einde niet meer gelezen, daarmee ontbrak een stuk afronding.

De begeleidster kijkt dus over het algemeen positief naar de bibliodramasessie zoals die gespeeld is en verwijst naar aspecten die in hoofdstuk 4 'Bibliodrama – een psychogene pastorale methode' genoemd worden. Daarbij heeft ze het alleen over het verloop van de sessie, niet over de inhoud.

5.6. Interviewen van de deelnemers aan de bibliodramasessie

De respondenten werden binnen twee weken na de sessie geïnterviewd. Echter, één respondent nam niet deel; zij heeft door diverse omstandigheden de afspraak gemist. We hebben achteraf nog wel kort mailcontact gehad: ze heeft genoten van de bibliodramasessie. De informatie die over haar is verkregen uit de interviews met de andere respondenten zal gebruikt worden in deze thesis omdat door haar moeilijke bereikbaarheid geen interview meer gepland kon worden. In de volgende hoofdstukken wordt zij de 'niet-geïnterviewde' genoemd.

Alle geïnterviewden zijn voorafgaand aan het interview op de hoogte gesteld van het doel van de thesis, de onderzoeksvraag en de verspreiding van de thesis. De uitgewerkte interviews en de ingevulde reflectieformulieren zullen alleen voor de thesisbegeleider en de beoordelaar als bijlage mee geleverd worden. In de thesis worden de respondenten geanonimiseerd. Herkenbare elementen worden zoveel mogelijk weggelaten.

5.7. Analyse van de interviews

Alle interviews zijn getranscribeerd en vervolgens geanalyseerd op de volgende aspecten¹⁷⁵:

Van zelfverstaan tot geloofsverstaan: wat doet het spelen van de rol met de speler?

1. Krijgt een speler in het licht van het evangelie van de bloedvloeiende vrouw meer zicht op het eigen (gelovig) handelen of
2. komt een speler tot een nieuw (geloofs)verstaan?
3. Wordt het geloofsverstaan binnen dit verhaal meer uitgediept of krijgt deze door het verhaal (nieuwe) oriëntering?
4. Is er sprake van grotere zelfbewustwording naar aanleiding van dit verhaal? Is er iets losgeweekt wat vast zat, heeft men eigen angsten bezworen, of eigen verscheurdheid geheeld?
5. Vindt er een verandering plaats tijdens het spelen van de rol van de bloedvloeiende vrouw? Laat iemand bijvoorbeeld ander gedrag zien?
6. Hoe wordt het bibliodrama spelen in het algemeen en in het licht van het verhaal van de vrouw in de menigte ervaren? Bijv.: oefenplaats voor andersoortig gedrag, als realisering van het Rijk Gods, als kerkvormend. Eigen keuzen, zingevingen, verbinden of levensdoelen onderzocht, herzien, afgewezen of weer opgenomen?
7. Helpt het het gedrag, de perspectieven, meningen en motivaties van anderen binnen het verhaal van de vrouw in de menigte te zien en te horen? Zoja, hoe?
8. Wordt de speler bijvoorbeeld door dit verhaal duidelijk welke weg hij in het leven heeft te gaan?
9. Is er door dit verhaal een ander licht gekomen op de maatschappelijke werkelijkheid?
10. Is er door middel van het evangelie van de vrouw in de menigte een godsbeeld verkend?
11. Was er door dit verhaal een effect voor de groep en de onderlinge verhoudingen (groepsproces)
12. Wordt binnen het verhaal benoemd wat er in de deelnemer leeft, waardoor hij greep krijgt op een stuk werkelijkheid? Waardoor hij weer verder kan groeien?
13. Wordt m.b.v. dit verhaal geloofstaal gevonden, geëxpliciteerd, verruimd, verdiept?
14. Maakt het voor dit verhaal uit of men gelovig is?

De groep als draagvlak

1. Is er sprake van een sterker gezamenlijk toegroeien van de groep naar het dramatische proces dat zich binnen het verhaal van de vrouw in de menigte tijdens het spel ontwikkelt?
2. Evolueert zich dit verder tijdens de uitwisseling?
3. Krijgt de speler (h)erkenning in de groep bij zijn beleving van de rol van de vrouw in de menigte waardoor deze gespeelde ervaring nog versterkt wordt?
4. Is er zelfs sprake van het verder doorvoelen van existentiële belevingen en zoja, wat is het effect?
5. Is het kunnen terugvallen op de draagkracht van de groep op zich al een helende ervaring?
6. Wat is het effect hiervan op de deelnemers? Wordt het bibliodramaspel van de vrouw in de menigte diepgaander, authentieker en meer grondend?

---

¹⁷⁵ De meeste criteria komen uit: J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden. Wegwijzers voor de praktijk*, Antwerpen, 2007

7. Kan de groep de eventuele door het spelen van de vrouw in de menigte opgeroepen trauma's signaleren, er richting aan geven, duiden en op deze manier de deelnemer een heilzame weg van genezing wijzen? Wat is daarvoor nodig?

Uitwisseling van ervaringen

Persoonlijke kleine belevingen of grotere geschiedenissen die zijn aangeraakt worden in een gesprek met elkaar gedeeld.

1. Worden persoonlijke ervaringen ingebracht?
2. Worden er door dit verhaal grote geschiedenissen geraakt en zijn deze traumatisch? Een paar criteria¹⁷⁶:
  - ik ben woedend, onrustig, gespannen, treurig
  - ik heb paniek, doodsangst
  - ik ben onmachtig
  - mijn ziel sterft
  - ik ben vals/fout
  - niemand kan mij helpen
3. Werd er door het bibliodrama met de bijbeltekst van de vrouw in de menigte teveel opgeroepen?
4. Hoe ging de bibliodramaleider er mee om?
5. Wat is het effect van de uitwisseling na het spelen van de bijbeltekst van de vrouw in de menigte? (opluchting, herkenning, erkenning van ervaringen. Suggestief, leiden tot nieuwe handelingspatronen [een speler kan nieuwe denk- en belevingssporen aangereikt krijgen]).
6. Werkt de uitwisseling vruchtbaar in op het evoluerend zelfverstaan van de spelers?
7. Roept het uitwisselen van ervaringen binnen het verhaal nieuwe heilservaringen op?
8. Wat gebeurt er als gereflecteerd wordt over genezing en wat daarvoor nodig is? Zijn deelnemers in staat hierover te reflecteren? Wat doet de reflectie?
9. Idem bij reflectie over afstand en nabijheid
10. Idem bij leggen van link naar toekomstig beroep als pastor/geestelijk verzorger. Is link van bijbeltekst van de vrouw in de menigte naar persoonlijk levensverhaal van de deelnemer. Wat doet deze reflectie?

Beperkingen

1. Zijn er momenten aan te wijzen waarbij gezegd kan worden: hier schiet het spelen van de rol van de vrouw in de menigte tekort?
2. Wat zou er met die momenten moeten gebeuren?
3. Wat zijn mogelijke alternatieven voor bibliodrama?

In hoofdstuk 6¹⁷⁷ worden de getranscribeerde interviews met behulp van deze criteria geanalyseerd.

---

¹⁷⁶ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht...*, 47-61

¹⁷⁷ Zie paragraaf 6.1. 'Uitwerking bibliodramasessie'

6. Grensoverschrijdend gedrag ‘aan den lijve’ binnen een geloofscontext

In dit hoofdstuk wordt het effect van de bibliodramasessie geanalyseerd. In de eerste paragraaf door een uitwerking van de bibliodramasessie met behulp van de interviews. In de paragrafen daarna vindt een kritische zelfreflectie plaats (met welke vragen hadden de respondenten moeite), worden praktijk en theorie vergeleken en worden nieuwe aspecten ten aanzien van de thesis besproken.

6.1. Uitwerking van de bibliodramasessie

Met de in hoofdstuk 5 genoemde criteria worden de interviews van de drie respondenten beoordeeld. Het paginanummer waar naar verwezen wordt is het paginanummer van het betreffende interview uit de bijlage. Dus: bij respondent 1 wordt het paginanummer van zijn uitgewerkte interview genoemd.

6.1.1. Van zelfverstaan tot geloofsverstaan: de rol verandert de speler

Krijgt een speler in het licht van het evangelie van de bloedvloeiende vrouw meer zicht op het eigen (gelovig) handelen?

Bij alle respondenten is dit het geval. Respondent 1 ontdekt meer over zijn relatie tot Jezus: in afhankelijkheid, niet in slaafsheid uit dankbaarheid. Hij zou als die enige Samaritaanse melaatse terugkomen (p.8). Hij koppelt daar ook waardigheid aan: hij keek naar Jezus, in tegenstelling tot de andere deelnemers.

Respondent 1 ontdekt ook hoe belangrijk nabijheid en aanraken voor hem is. Hij wil bijvoorbeeld graag door Jezus aangeraakt worden (handoplegging) om echt het gevoel te hebben namens de kerk werkzaam te zijn als geestelijk verzorger als hij zelf gaat ‘aanraken’ (bijvoorbeeld communie uitreiken) (p. 10). Hij wordt zich ook bewust van de uitstraling die een geestelijk verzorger kan hebben: “Als een geestelijk verzorger binnenkomt, komt er iets van God binnen.” (p. 11). De behoefte aangeraakt te worden ziet hij ook bij gevangenen terug.

Respondent 2 krijgt inzicht in hoe ze Jezus benadert. Ze voelt een natuurlijke afstand en komt niet gelijk dichtbij. Tegelijk is er wel vertrouwen: het is niet in haar opgekomen om überhaupt niet te naderen of hem niet aan te raken. Ze vraagt zich af wie Jezus voor haar is. Dit kwam met name door het benoemen van eigenschappen als liefde, verlossing en heling bij het aankleden van een lege stoel als Jezus. (p. 3). Na aangeraakt te hebben voelt ze zich gezien en is ze zodanig onder de indruk van zijn omdraaien, dat ze helemaal haar last en zorgen vergeet. (p. 5). Ze voelt zich wel prettig bij hem en kan zich uiteindelijk aan hem toevertrouwen. (p. 6)

Respondent 3 is niet gelovig en is dan ook sceptisch als het om Jezus gaat. Maar hij merkt wel dat hij zich erg focust. Hij is geraakt door het feit dat een aantal mensen zich centrerend rond Jezus (p. 1). Dat heeft zo’n impact op hem, dat hij daarin meegaat. Hij verbaast zich over zichzelf, dat hij zelfs tegen Jezus gaat praten. Het roept de vraag bij hem op hoe hij ‘er’ tegenaan kijkt en wat je er mee doet als je met Jezus geconfronteerd wordt (p. 2).

Komt een speler tot een nieuw (geloofs)verstaan?

Dat is bij geen van de respondenten het geval. – misschien omdat zij theologen zijn en al een behoorlijk geloofsverstaan hebben.

Wordt het geloofsverstaan binnen dit verhaal meer uitgediept of krijgt deze door het verhaal (nieuwe) oriëntering?

Respondent 1 komt tot het inzicht hoe helend aanraken en aangeraakt worden vanuit geloofsperspectief kunnen zijn. Woorden als ‘mensen kunnen hunkeren naar genezing’ (p. 4), de overtuiging dat hij als bloedvloeiende vrouw ook echt genezen was toen hij Jezus had aangeraakt (p. 6) zijn signalen hiervan. Ook de behoefte om ‘aanraking door Christus’ te krijgen door middel van bijvoorbeeld een handoplegging (p. 10 en 11) geeft aan hoe belangrijk dit voor respondent 1 is. Het geeft voor hem meerwaarde aan het geestelijk verzorger zijn, meer nog dan de zending van de bisschop (p. 10 en 11). Op p. 15 komt hij in het interview zelf tot die ontdekking.

Hoe hoop genezing kan bevorderen is een inzicht dat respondent 2 door het spelen van de bloedvloeiende vrouw gekregen heeft (p. 9).

Is er sprake van grotere zelfbewustwording naar aanleiding van dit verhaal? Is er iets losgeweekt wat vast zat, heeft men eigen angsten bezworen, of eigen verscheurdheid geheeld?

De vraag in hoeverre hij zich in iemands situatie kon inleven en daardoor bij de hulpvraag kon komen heeft respondent 1 na de bibliodramasessie bezig gehouden (p. 1). Door de bibliodramasessie kan hij, ook al is hij een man, zich beter in de positie van de vrouw inleven. Hij vergelijkt zichzelf met haar als iemand die lijdt aan urineverlies (p. 4).

Ook respondent 2 kan zich door de sessie beter inleven in de positie van de vrouw. Hoe moeilijk het kan zijn om hulp te vragen en hoeveel moed je daarvoor nodig hebt (p. 1). Dat je als pastorant zelfs bijna cynisch kunt zijn, bijna je vertrouwen verliest: het zal toch wel niet, en dan als een laatste strohalm aanklampt bij Jezus omdat je over hem gehoord hebt (p. 4). Ze is zich er van bewust geworden dat je als geestelijk verzorger alert moet zijn op signalen en gevoelig voor wat pastoranten nodig hebben, dat je zonder oordeel moet zijn en mensen oprechte aandacht moet geven (p. 8), maar ook dat het initiatief bij de pastorant ligt. Hij/zij zal moeten aangeven waar hij/zij behoefte aan heeft. (p. 12).

Daarnaast is ze er zich bewuster van geworden hoe zij zich in het normale leven gedraagt: niet gelijk ergens op af stappen of om aandacht vragen, maar eerst dingen op een afstandje bekijken.

Respondent 3 geeft geen blijk van een grotere bewustwording van zichzelf. De uitspraken die hij doet getuigen van inzichten die hij ook voor de bibliodramasessie al had (“Ja, zo zit gewoon mijn denken in elkaar”, p. 3). Wel wordt respondent er zich bewust van hoe diep zijn angstige katholieke opvoeding ingegrepen heeft op zijn persoon (p. 12 en 13) en dat een bibliodramasessie dat weer kan oproepen (p. 12).

Bij de kennismakingronde gaf de niet-geïnterviewde aan erg verdrietig te zijn. Dit liet zij ook blijken bij de opwarmingsoefening. Tijdens de uitwisseling vertelde zij blijer naar huis te gaan. Dit zou kunnen duiden op steun, kracht of troost hebben kunnen vinden bij Jezus. In haar houdingen tijdens de sessie was dit terug te zien.

Hoe wordt het bibliodrama spelen in het algemeen en in het licht van het verhaal van de vrouw in de menigte ervaren?

Uit zijn interview blijkt dat respondent 1 het spelen van bibliodrama nuttig vindt. Hij heeft er veel uit kunnen halen (zie hiervoor en p. 15). Tijdens de uitwisseling zei hij dat hij in het

begin moeite had met het zich inleven in de rol van de bloedvloeiende vrouw, maar dat dit uiteindelijk wel lukte.

Het spelen van bibliodrama heeft respondent 2 positief verrast nu ze het een paar keer gedaan heeft (p. 13). Ze omschrijft bibliodrama als ‘persoonlijker’ en ‘verfrissend’ (p. 2). Het maakte haar mogelijk uit haar normale patroon van haar normale denken te stappen en meer bezig te zijn met hoe iets voelt. (p. 2) Respondent 2 vond het moeilijk zich in te leven in de rol van de vrouw, maar kreeg het wel voor elkaar. Het positie in moeten nemen hielp daarbij (p. 1).

Het was voor respondent 3 een “grappige ervaring” om bibliodrama te spelen. Hij kreeg wel een gevoel van ‘we gaan weer terug naar af’, omdat hij dertig jaar geleden ook al eens bibliodrama had gespeeld. (p. 1)

De niet-geïnterviewde vrouw mailde dat zij had genoten van het bibliodrama.

Helpt het gedrag, de perspectieven, meningen en motivaties van anderen binnen het verhaal van de vrouw in de menigte te zien en te horen? Zoja, hoe?

Respondent 1 is zich bewust van het feit dat hij zich van de andere deelnemers onderscheidt. Bijvoorbeeld door niet als anderen zich te verkleeden (p. 6) of door een andere houding aan te nemen (p. 6 en 7).

Respondent 2 vindt dat de andere spelers wel erg snel dicht bij Jezus kwamen. Zij was zelf wat meer afwachtend en had gemengde gevoelens bij die tegenstelling: goed dat ik naar mezelf kan blijven luisteren, bewonderenswaardig dat anderen zichzelf helemaal kunnen overgeven, maar ook ongemakkelijk en overdreven (p. 7).

Het helpt respondent 3 in zoverre, dat hij mee gaat in het spelen van de rol van de bloedvloeiende vrouw, ook al is hij zelf niet gelovig (p. 1, 2 en 9). Daarnaast zet hij zich af tegen andere spelers, bijvoorbeeld de vrouw die op de grond ging liggen. Hij vindt het overdreven en denkt dat het gespeeld is (p. 2). Hij geeft aan dat in verband met zijn aandoening het voor hem belangrijk is bij zichzelf te blijven om het gevoel te hebben alles onder controle te hebben (p. 10). Nadat hij zich weer bij de groep aangesloten had, ging hij zich bezig houden met de anderen (p. 11).

Wordt de speler bijvoorbeeld door dit verhaal duidelijk welke weg hij in het leven heeft te gaan?

Het is respondent 1 door dit verhaal wel duidelijk geworden wat hij heeft met aanraking en welke beroepskeuze hij wil maken. Zie ook hiervoor bij het criterium over ‘uitdieping van het geloofsverstaan’ op pagina 63.

Of het door dit verhaal komt is niet helder. Maar respondent 3 doet een duidelijke uitspraak: ik word nooit pastoraal werker! (p. 16)

Is er door dit verhaal een ander licht gekomen op de maatschappelijke werkelijkheid?

Respondent 1 heeft door het spelen van de bloedvloeiende vrouw ontdekt, dat het hebben van bloedvloeiingen of andere aandoeningen meer ingrijpt dan hij daarvoor kon vermoeden. (p. 1, 2 en 16). Hij trekt een parallel tussen mensen die lijden en het evangelie (p. 17). Door dit verhaal te spelen leer je als geestelijk verzorger aan te voelen hoe erg dat is.

Is er door middel van het evangelie van de bloedvloeiende vrouw een godsbeeld verkend?

Voor respondent 3 heeft het spelen van de rol van de bloedvloeiende vrouw bevestigd wat hij al wist: dat hij niet in God of Jezus gelooft. God of een Godsterm roept bij respondent 3 zelfs oprispingen op (p. 13).

Was er door dit verhaal een effect voor de groep en de onderlinge verhoudingen (groepsproces)

Respondent 1 was aangedaan door het verdriet en de vreugde van één van de andere deelnemers en ziet haar als dé vrouw met bloedvloeïingen, vergeleken met de anderen. Maar hij geeft op verschillende momenten ook aan dat hij duidelijk anders reageert dan de andere spelers (onder andere op p. 6: hij kijkt naar Jezus, de anderen niet en op p. 17, de vrouw die op de grond gaat liggen).

Wordt binnen het verhaal benoemd wat er in de deelnemer leeft, waardoor hij greep krijgt op een stuk werkelijkheid? Waardoor hij weer verder kan groeien?

Respondent 1 wordt zich ervan bewust hoe belangrijk het is ervaringen op te doen, zodat je je beter in de positie van je pastorante kunt inleven. Hij geeft als voorbeeld dat hij een keer voor een dichte deur komt te staan (p.17 en 18) en dan ervaart hoe gevangenen zich zouden kunnen voelen.

Bij respondent 2 is dit de bewustwording dat een geestelijk verzorger alert moet zijn op signalen van pastoranten, maar dat het aan de pastorante zelf is of zij om hulp vraagt.

Wordt m.b.v. dit verhaal geloofstaal gevonden, geëxpliciteerd, verruimd, verdiept?

Wat aanraken voor respondent 1 inhoudt wordt door dit verhaal nader geduid. Bijvoorbeeld dat het niet alleen om letterlijke aanrakingen door een pastor of geestelijk verzorger gaat (bijvoorbeeld handoplegging), maar ook ‘aanrakingen’ als wijwaterbesprenkeling, de zegen aan het einde van een viering en communie uitreiken. Communie ontvangen is voor hem aangeraakt worden (p. 13).

Maakt het voor dit verhaal uit of men gelovig is?

Respondent 1 verbindt zijn geloof in Jezus aan het zelf aangeraakt willen worden om namens de kerk zelf aan te kunnen raken. Voor hem is het geloof dus een belangrijk gegeven.

Respondent 2 geeft aan er niet bij nagedacht te hebben Jezus niet te naderen of aan te raken (p.3). Hieruit kan een groot vertrouwen/gelovig zijn afgeleid worden.

Respondent 3 is niet gelovig. Hij zegt dan ook, dat hij “niet veel heeft overgehouden aan het thema”, maar wel inzicht heeft gekregen in de techniek en methodiek van de bibliodrama (p. 1). Zijn houding tegenover Jezus is een heel andere dan die van de andere deelnemers. Hij ziet Jezus als een radicale idealist (p. 1) en zichzelf als de vader van “die ouwe” (p. 3). Ook zegt hij dat hij met de bloedvloeiende vrouw niet zoveel heeft (p. 4). Respondent 3 heeft meegedaan uit interesse, om te kijken hoe studenten opgeleid worden en hoe met dit soort methodieken omgegaan wordt (p. 5).

De moeite die hij heeft met het verschil in tijdspanne en de cultuur toen en nu (p. 7) zou veroorzaakt kunnen worden door zijn niet-gelovig zijn. Het is dan immers moeilijker om vanuit deze tijd met je eigen persoon in een rol van toen te stappen. De discussie of de waardigheid van de bloedvloeiende vrouw wordt aangetast gaat daarover. Hij gaat er van uit

dat waarden en normen door de eeuwen heen door het christendom veranderd zijn en dat het daarom niet zo gek is, dat in onze tijd van aantasting van waardigheid gesproken wordt. De vraag is of zijn niet-gelovig zijn veroorzaakt dat hij niet kan zien dat het Jezus is geweest die deze verandering tot stand heeft gebracht. Hij gaat er van uit dat Jezus en ook de apostelen van uit de joodse traditie al diezelfde waarden hadden (p. 8).

Verder valt op dat het aanraken van Jezus voor hem aanleiding is om zijn hoofd en gevoel leeg te maken. Wat zou kunnen is, dat het aanraken in verband met zijn niet-gelovig zijn teveel zou worden. Aanraken betekent immers ook zeggen dat je in de geneeskraft van Jezus gelooft. Respondent spreekt zichzelf tegen. Hij zegt een aantal keren dat hij heeft meegespeeld door de heftigheid van de sessie (zie hiervoor), op p. 10 zegt hij dat hij zich bijna de hele sessie buiten de groep heeft geplaatst. Bij de derde positie roept hij zichzelf tot de orde ("Hou eens op met dat geouwehoer") en sluit zich weer aan bij de groep (p. 11). Dat 'weer' duidt er op dat het al eerder zo geweest is.

De Triniteit wordt door respondent 3 vertaald naar metaforen en aardse zaken ("Jezus is het dagelijks leven, de Geest is wat er zich in je kop afspeelt, God-de-Vader metafoor is voor mij hoe vanaf de big-bang de boel ooit zich ontwikkeld heeft", maar hij spreekt ook over transcendentie (p. 14). Hij maakt m.b.t. de Triniteit duidelijk onderscheid tussen de paus en hemzelf (p. 15).

6.1.2. De groep als draagvlak

Is er sprake van een sterker gezamenlijk toegroeien van de groep naar het dramatische proces dat zich binnen het verhaal van de vrouw in de menigte tijdens het spel ontwikkelt?
Hoewel het niet met zoveel woorden gezegd wordt, is hier wel sprake van. De spelers raken op elkaar betrokken, worden geraakt door elkaars houdingen en uitspraken.

Evolueert zich dit verder tijdens de uitwisseling?
Daarvoor was de uitwisseling te kort.

Krijgt de speler (h)erkenning in de groep bij zijn beleving van de rol van de vrouw in de menigte waardoor deze gespeelde ervaring nog versterkt wordt?
Respondent 1 benadrukt nog een keer de perspectiefwisseling (het beter kunnen inleven in de vrouw) die hijzelf door de sessie heeft verkregen (p. 18).

Is er zelfs sprake van het verder doorvoelen van existentiële belevingen en zoja, wat is het effect?
Bij de respondenten is daar tijdens de uitwisseling geen ruimte voor, wel tijdens het interview: over het aanraken, de herinneringen uit de vroege jeugd.

Is het kunnen terugvallen op de draagkracht van de groep op zich al een helende ervaring?
Ook hier moet negatief op geantwoord worden i.v.m. de korte uitwisseling. Uit de interviews echter, spreekt een bezorgdheid voor elkaar, een naar elkaar omzien.

Wat is het effect hiervan op de deelnemers? Wordt het bibliodramaspel van de vrouw in de menigte diepgaander, authentieker en meer grondend?
Vanuit de interviews bezien is dit inderdaad het geval. Door de verschillende invalshoeken die de spelers 'elkaar aanreiken', krijgt de rol van de bloedvloeiende vrouw meer diepgang.

Kan de groep de eventuele door het spelen van de vrouw in de menigte opgeroepen trauma's signaleren, er richting aan geven, duiden en op deze manier de deelnemer een heilzame weg van genezing wijzen? Wat is daarvoor nodig?

Uit het interview met respondent 1 blijkt dat hij zich wel met de vraag heeft bezig gehouden of er niet teveel is opgeroepen, namelijk met de vrouw die erg verdrietig was en toch blij is weggegaan. Hij heeft dit echter tijdens de uitwisseling zelf niet geuit. De deelnemer, als er al sprake was van een trauma, kon dus geen heilzame weg van genezing gewezen worden.

Hetzelfde geldt door respondent 3. Ook hij uit tijdens het interview zijn zorgen over de vrouw die op de grond ging liggen bij de derde positie. (p. 18).

Als ik mijzelf als lid van de groep beschouw, zou ik door middel van deze thesis een signaal aan een aantal deelnemers kunnen geven en hen zo een heilzame weg van genezing kunnen wijzen. Daarvoor is vertrouwen nodig.

6.1.3. Uitwisseling van ervaringen

Persoonlijke kleine belevingen of grotere geschiedenissen die zijn aangeraakt worden in een gesprek met elkaar gedeeld. Zoals vermeld in hoofdstuk 5 was de uitwisseling erg kort. De interviews komen er gedeeltelijk voor in de plaats. Bij een interview kan geen onderlinge uitwisseling van de spelers plaatsvinden. Dat maakt de kans op het leren van elkaar kleiner.

Worden persoonlijke ervaringen ingebracht?

De vrouw die verdrietig binnenkwam heeft aan het begin verteld hoe dat kwam en wat haar bezighield. Bij de uitwisseling aan het einde van de middag gaf ze aan blijer naar huis te gaan. Er is even gedeeld door een ieder hoe het was om de bloedvloeiende vrouw te spelen, daarna is de laatste vraag op het reflectieformulier behandeld. De persoonlijke ervaring kwam uitgebreider in het interview ter sprake.

Worden er door dit verhaal grote geschiedenissen geraakt en zijn deze traumatisch?

Respondent 1 heeft het idee van niet (p. 20). De vrouw die verdrietig binnenkwam, ging volgens hem wat blijer weer weg (p. 15 en 18). Hij zegt zelf geen trauma's te hebben.

Respondent 3 zegt dat het met betrekking tot de verdrietige vrouw op de grens lag (p. 18). Voor zichzelf benoemt hij geen trauma's.

Uit een aantal interviews zijn signalen te lezen die doen vermoeden dat er wel trauma's aangeraakt zijn. Deze zijn echter tijdens de uitwisseling niet besproken, waarschijnlijk omdat deze te kort was en misschien was men er zichzelf niet van bewust.

Werd er door het bibliodrama met de bijbeltekst van de vrouw in de menigte teveel opgeroepen?

Respondent 1: De vrouw die verdrietig was, was dit al voordat ze binnenkwam. En toen ze wegging, was ze blijer (p. 15). De indruk bestaat dus van niet. Er zijn tijdens de sessie ook geen signalen daarvoor geweest.

Hoe ging de bibliodramaleider er mee om?

Niet van toepassing.

Wat is het effect van de uitwisseling na het spelen van de bijbeltekst van de vrouw in de menigte? (opluchting, herkenning, erkenning van ervaringen. Suggestief, leiden tot nieuwe handelingspatronen, een speler kan nieuwe denk- en belevingssporen aangereikt krijgen). De uitwisseling heeft respondent 2 geholpen te reflecteren op de functie van geestelijk verzorger en om daar de perspectieven van de anderen over te horen die ze erg verrassend vond. Ze weet niet meer wat die perspectieven waren. (p. 7)

Respondent 3 had het koud tijdens de uitwisseling en kon door de tijdsdruk die er op zat zich niet meer openstellen. Hij deed dit volgens eigen zeggen uit zelfbescherming, om te voorkomen dat hij er nadien nog lang mee bezig zou zijn (p. 18)

Werkt de uitwisseling vruchtbaar in op het evoluerend zelfverstaan van de spelers? Respondent 1 noemt op p. 18 als resultaat van de uitwisseling de perspectiefwisseling die hij had: het zich beter kunnen inleven in de bloedvloeiende vrouw (zie ook p. 1).

Roept het uitwisselen van ervaringen binnen het verhaal nieuwe heilservaringen op? Bij geen van de respondenten is dat het geval. Er is niet zodanig uitgewisseld dat over nieuwe heilservaringen gesproken kan worden. Uit het interview van respondent 2 blijkt wel een heilservaring tijdens de sessie: nadat zij Jezus had aangeraakt voelde zij zich niet meer eenzaam of verstoten, maar hoop, vertrouwen en erkenning (p. 9 en 10).

Wat gebeurt er als gereflecteerd wordt over genezing en wat daarvoor nodig is? Zijn deelnemers in staat hierover te reflecteren? Wat doet de reflectie?

Respondent 1 zegt dat de nabijheid van Jezus, het aanraken van zijn mantel en het geloof van de vrouw ervoor zorgen dat zij geneest (p. 9) en trekt dit door naar de realiteit van pastorant en geestelijk verzorger (p. 10).

Tijdens de bibliodramasessie vroeg respondent 2 zich af wat genezing eigenlijk betekent (p. 9). Aan de bloedvloeiingen geeft zij de betekenis van leegte (p. 5), je buitengesloten voelen, eenzaam lijden in stilte en je niet gezien voelen. Wat je dan nodig hebt is moed en vertrouwen om aandacht en hulp te vragen en iemand die je ziet in de menigte, die zich laat raken die gevoelig is voor je noden. (p. 7). Zij heeft dat gedaan vanuit het perspectief van Jezus en verbindt dit met de behoefte van de pastorant en wat een geestelijk verzorger kan bieden (p. 8). Zij heeft het uitgeput, eenzaam en verstoten zijn zelf ervaren en, nadat zij Jezus had aangeraakt, dat dit veranderde in hoop, vertrouwen en erkenning (p. 9 en 10).

Volgens respondent 3 heb je behoefte aan menselijk contact en heb je het ook nodig om te kunnen genezen (p. 14 en 15).

Wat gebeurt er als gereflecteerd wordt over afstand en nabijheid? Zijn deelnemers in staat hierover te reflecteren? Wat doet de reflectie?

Respondent 1 trekt legt een verbinding tussen afstand/nabijheid en genezing. De artsen die de vrouw behandeld hebben ziet hij als afstand, het aanraken van Jezus als nabijheid (p. 10).

Met behulp van een voorbeeld over een vriendin illustreert respondent 3 hoe invloeden van cliënten te dichtbij kunnen komen als je zelf met een bepaald thema worstelt, dat nabijheid nodig is om aan te kunnen raken en dat het geloof van de vrouw bevestigd wordt (p. 17)

Wat gebeurt er als gereflecteerd wordt over het toekomstige beroep als pastor/geestelijk verzorger? Dit is de link van de bijbeltekst van de vrouw in de menigte naar het persoonlijk levensverhaal van de deelnemer. Zijn deelnemers in staat hierover te reflecteren? Wat doet de reflectie?

Respondent 1 maakt uit zichzelf de verbinding van genezing, afstand/nabijheid naar het toekomstig beroep van geestelijk verzorger. De verbindende factor daarin is het aangeraakt worden door Jezus via de handoplegging en zo als geestelijk verzorger ook mensen kunnen aanraken (p. 10 en 11). Het zich beter in de bloedvloeiende vrouw kunnen inleven en cliënten minder als een ‘medisch geval’ gaan zien is een andere reflectie (p. 1 en 16).

Respondent 2 noemt de alertheid die je als geestelijk verzorger moet hebben voor pastoranten die om hulp vragen en de moeite die het kan kosten voordat ze dit doen. En dat het belangrijk is oprechte aandacht voor ze te hebben. (p. 8). Voor respondent 2 werd dit door het verhaal uitgebeeld, doordat Jezus merkte dat Hij aangeraakt was. Jezus zegt volgens haar eigenlijk tegen de vrouw: het is goed dat je hulp hebt gezocht, dat je mij hebt aangeraakt.

Ondanks zijn niet-gelovig zijn en het feit dat hij zelf geen pastoraal werker zal worden is respondent 3 in staat te zien wat een geestelijk verzorger/pastoraal werker kan doen. Bloedverlies hebben betekent voor respondent 3 leegte of uitputting. “Een pastorant moet weer wat bronnen van ‘het zelf’ terugvinden. En daar kan dus een pastoraal medewerker bij helpen.” (p. 16).

6.2. Kritische reflectie van de methode

6.2.1. Met betrekking tot de bibliodrama als methode

De punten over bibliodrama worden nu in verband gebracht met de overwegingen over grensoverschrijdend gedrag. Dit geeft aanleiding tot een kritische beschouwing op de methode:

1. Bibliodrama kan aan trauma's raken omdat tijdens een sessie gericht wordt op de waarachtigheid en echte openheid van de deelnemers, aspecten die bij getraumatiseerden lange tijd ontkend en verwaarloosd zijn. Hetzelfde kan gebeuren als mensen in de geboden ruimte weer de liefde en barmhartigheid van God en hun medemensen ervaren. Het lange tijd daarvan buitengesloten zijn en het binnendringen van het woord van God in lichaam, geest en ziel kan het nodige oproepen. Daarnaast is het zo dat door de geboden veiligheid de deelnemers extra bereid kunnen zijn zich kwetsbaar op te stellen. Het risico van ‘teveel’ willen zeggen bestaat dan ook. Het spelen vanuit eigen (onderdrukte) gevoelens en verlangens kan er voor zorgen dat gebeurtenissen naar boven komen die men zich niet kon herinneren of waarvan men niet wist dat deze zo'n effect op hun leven hadden.
2. Van een begeleider wordt veel gevraagd. Hij/zij moet in staat zijn de benodigde veiligheid te bieden en te signaleren wanneer iemand meer gaat zeggen dan hij/zij eigenlijk zelf wil. Hij/zij moet eerbied hebben voor het verhaal, zichzelf en de deelnemers. Hij/zij moet zijn eigen grenzen en mogelijkheden kennen, zodat hij/zij weet wat hij wel en niet kan en dit duidelijk kan aangeven. Een begeleider moet, als veel opgeroepen wordt, de nodige nazorg kunnen geven en, indien nodig,

doorverwijzen naar een therapeut. Een niet competente begeleider betekent dus een groot risico als eventuele trauma's opgeroepen worden.

3. Het helend kunnen zijn van bibliodrama hangt af van de mate waarin de aangereikte andere perspectieven en mogelijkheden gezien kunnen worden door de betreffende deelnemer. Hij moet daar open voor kunnen staan. Een begeleider heeft dus als taak tijdens het spel net zolang door te vragen totdat een perspectief gevonden is. Hetzelfde geldt voor het herstel van de relaties uit het tetraëdermodel. Alles valt of staat met de bereidheid van de deelnemer deze aan te gaan. Het bieden van veiligheid kan daar invloed op hebben.
4. Bibliodrama is een ernstig spel. Op diepgaand niveau spelen zich processen af die in eerste instantie aan de oppervlakte niet zichtbaar zijn. Hiermee om willen en durven gaan vraagt moed en vertrouwen van spelers en begeleider.

6.2.2. Met betrekking tot de bibliodramasessie op 12 mei 2016

1. Zelf meespelen was noodzakelijk vanwege de veiligheid. Als speler in een bibliodramaspel ben je kwetsbaar, omdat je veel van jezelf laat zien. Als iemand niet meespeelt, maar alleen observeert, zet hij zich daarmee buiten het spel. Voor de andere spelers is dat erg belemmerend. De algehele stelling is: "Wie aanwezig is, doet mee".¹⁷⁸ Alleen observator zijn was dus niet mogelijk. Maar het meespelen had ook nadelen. Ik kon niet goed observeren, bijvoorbeeld veranderingen van de rol zien.
2. De uitwisseling was te kort, waardoor deze nauwelijks functioneerde. De diepte-interviews hebben een mogelijkheid gegeven tot reflectie, maar dat is nog geen uitwisseling. Dat heeft gevolgen gehad voor sommige beoordelingscriteria.
3. Ik heb er voor gekozen geen geluidsopnames te maken maar heb geprobeerd tijdens de uitwisseling enkele notities te maken. Dat viel echter teveel op, mensen gingen er op letten. Daardoor is helaas veel informatie verloren gegaan.
4. Tenslotte is het de vraag in hoeverre deelnemers door het verhaal dat de bloedvloeiende vrouw uitgestoten was beïnvloed zijn. Sommigen trekken het in twijfel zoals later nog zal blijken.

6.2.3. Met betrekking tot de interviews

Sommige interviewvragen werden door de respondenten niet goed begrepen of waren moeilijk te beantwoorden.

De vragen over grensoverschrijdend gedrag en waardigheid hebben bij alle respondenten moeilijkheden opgeleverd. Respondent 1 noemt nog wel uit zichzelf dat je geen menswaardig bestaan hebt als je uitgestoten wordt. Dat was voor mij aanleiding om over grensoverschrijdend gedrag te beginnen. Het is respondent 1 echter niet duidelijk wat 'past niet in de relatie' betekent (p. 2 en 3). Vervolgens is hij wat voorzichtig in zijn formulering ("zou dus kunnen", p. 3). Daarna lukt het hem wel aansluiting te vinden bij de definitie van grensoverschrijdend gedrag en waardigheid. We weten niet hoe de vrouw het zelf beleeft (p.

¹⁷⁸ J. Agten, E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden*, 134

3). Maar volgens hem heeft ze nog wel iets van waardigheid, anders zou ze niet naar Jezus gaan (p. 4).

Respondent 2 denkt bij grensoverschrijdend gedrag in eerste instantie aan aanvallend gedrag (p. 10), maar komt uit bij passief agressief gedrag, wat volgens haar hetzelfde als ‘uitgestoten’ zou kunnen zijn (p. 11). Het onderwerp moest door mijzelf te berde gebracht worden. Voor de definitie van waardigheid geldt hetzelfde: respondent 2 heeft even tijd nodig om thuis te raken in de definitie voor ze daar eigen woorden aan kan geven (p. 12). Ook zij is voorzichtig in haar bewoordingen: “als het zo is dat zij wordt uitgestoten...” (p. 12). Bovendien zet respondent 2 het buitengesloten worden waardoor haar waardigheid aangetast wordt tegenover het gedrag van de bloedvloeiende vrouw. Zij neemt, net zoals een pastorant, het initiatief om om hulp te vragen. Het vermoeden bestaat, dat respondent 2 dit toch aan iets van waardigheid koppelt.

Bij respondent 3 is er in het begin onduidelijkheid over wie er grensoverschrijdend gedrag heeft vertoond, de vrouw, de menigte of haar omgeving (p. 7).

6.3. Grensoverschrijdend gedrag als onderwerp van de bibliodramasessie

Als de theorie over traumatiserend grensoverschrijdend gedrag vergeleken wordt met de praktijk, namelijk de bibliodramasessie en de interviews, kunnen duidelijke dwarsverbanden getrokken worden.

6.3.1. De dwarsverbanden van de bijbeltekst naar grensoverschrijdend gedrag

In de theorie is vastgesteld dat de waardigheid van de bloedvloeiende vrouw is aangetast door haar omgeving als het gaat om de manier waarop naar haar wordt gekeken in verband met de reinheidsvoorschriften van haar tijd. Maar er is ook twijfel in hoeverre de vrouw dat zelf zo gevoeld heeft. Daarover verschillen de respondenten eveneens van mening. Er is één respondent die vindt dat het in de toenmalige cultuur past en dat daardoor de waardigheid van de vrouw niet wordt aangetast. Hij zegt dat in de ogen van Jezus de waardigheid van de vrouw wel aangetast werd (p. 8). Hij gaat er echter van uit dat de waarden zoals die zich in de eeuwen daarna ontwikkeld hebben eigenlijk al bij Jezus en zijn apostelen aanwezig waren. Branch en Baert noemen allebei wel het uitgesloten zijn van de bloedvloeiende vrouw, maar verbinden daar het teloor gaan van de waardigheid niet aan. Branch zegt zelfs dat de vrouw zichzelf niet gelijk zag aan haar ziekte, zij was meer dan dat. Dit komt overeen met wat respondent 1 ervaart in de bibliodramasessie: hij keek Jezus aan, voelde zich waardig genoeg om dat te doen. Ook doet hij een keer een uitspraak dat de vrouw toch iets van waardigheid moest hebben, anders was ze nooit naar Jezus gegaan.

Om het verhaal zelf zoveel mogelijk zijn werk te laten doen is in de uitnodiging en bij de introductie tijdens de sessie de term ‘grensoverschrijdend gedrag’ niet genoemd. Pas bij de interviews kwam dit thema aan de orde. Wat daar uit naar voren komt is, dat voor de deelnemers de interactie tussen Jezus en de bloedvloeiende vrouw en het aanraken veel belangrijker is en de link die vervolgens te leggen is naar het toekomstig beroep: hoe ga je om met pastoranten die leeg en uitgeput zijn?

Respondent 1 gaat er van uit dat de vrouw wel iets van waardigheid moet hebben, anders had ze Jezus niet aangeraakt. De vraag is of dat in het tijdsbeeld van toen past. De vrouw had een

hele andere positie dan nu. Men maakte meer dan nu onderdeel uit van een gemeenschap, individualisering was een onbekend fenomeen.

De afstand en nabijheid die tussen Jezus en de bloedvloeiende vrouw te zien is, komt ook terug in de interviews: de artsen symboliseren afstand, Jezus nabijheid. En een opmerking van respondent 1: als de geestelijk verzorger binnenkomt, komt er iets van God binnen. Ook dit heeft met afstand en nabijheid te maken. De liefde van God brengt nabijheid.

6.3.2. Psychische gevolgen van grensoverschrijdend gedrag in het bijbelverhaal

Gezien de psychologische effecten van een trauma is het de vraag of de bloedvloeiende vrouw uit Marcus 5, 21-43 getraumatiseerd was. Zij heeft bij bijvoorbeeld niet haar geloof in Jezus verloren en verkeert niet in volledige machteloosheid. Ze riep zelfs de hulp in van Jezus. Ook de deelnemers bij de bibliodramasessie maken niet de indruk dat zij als bloedvloeiende vrouw getraumatiseerd zijn. Zij zijn eerder onder de indruk, vol eerbied naar Jezus toe.

Toch komen er uit de interviews signalen van trauma's naar voren. Jezus wordt gezien als laatste strohalm, dat lijkt op het zoeken van hulp dat Wulf adviseert. Voor haar leegte en uitgeput zijn, zoals de respondenten dat benoemen, krijgt de vrouw kracht van Jezus, zoals een pastoraal werker een pastorant weer helpt te verbinden met zijn/haar bronnen en de relaties binnen het Tetraëder-model te herstellen.

Dat het bieden van veiligheid belangrijk is, wordt met name door respondent 3 genoemd. Hij vond de vorm (doorleven van een rolfiguur) daarom zo goed. Uit de theorie blijkt dat juist veiligheid bij getraumatiseerden iets is wat ze verloren hebben.

Door respondent 1 en 2 wordt een vorm van vertrouwen en veiligheid in de relatie met Jezus ervaren, bij respondent 1 zelfs in waardigheid. Respondent 3 ervaart dit juist helemaal niet, hij maakt bij het aanraken zijn gevoel en hoofd leeg.

Het betrekkingstrauma heeft een gemeenschappelijke factor met bibliodrama, namelijk relaties. Daar echter, waar in het betrekkingstrauma geen ontsnapping mogelijk is en voorbijgegaan wordt aan de uniciteit, het geheim van de mens, gebeurt binnen een goed bibliodramaspel het omgekeerde; allerlei 'ontsnappingsmogelijkheden' worden geboden. Men hoeft alleen maar te zeggen wat men kwijt wil, een goed begeleider bewaakt dit zelfs nog. Er wordt niet voorbijgegaan aan iemands waardigheid. Een eventuele toeschouwersrol biedt hetzelfde.

Verder is het zo dat de verschillende gedragingen als gevolg van een trauma tijdens een bibliodrama aan het licht kunnen komen. Te denken valt aan: zelfbestraffing en zelfveroordeling, geen gevoel van eigenwaarde, moeite hebben met het onderhouden en aanknopen van relaties, ambivalentie in afstand en nabijheid, het leven niet op de rit kunnen krijgen, niet goed beslissingen kunnen nemen, geen overeenkomst tussen denken, willen en handelen, zelfvervreemding, ambivalentie tussen perfectionisme en hulpeloosheid, emotionele afhankelijkheid, angst voor eigen gevoelens. Wat we hebben gezien in de praktijk is, dat deelnemers tot inzicht kwamen over hun eigen behoeftes, gevoelens en handelen of zich daarin bevestigd voelden, maar ook hoe diepgaand die soms waren en hoe ver ze in het verleden terug gingen.

Het mogen zijn wie je bent, ook al lijd je aan een (psychische) stoornis kan voor een getraumatiseerd persoon een heilzame ervaring zijn. Het bibliodrama is een uitstekend middel daarvoor, omdat er in een veilige ruimte gewerkt wordt. Iemand ondervindt dan aan den lijve, al is het binnen een spel, maar oefenplaats!, hoe het is om gezien te worden en erkenning te krijgen. De (onderdrukte) gevoelens en verlangens krijgen vrij spel binnen een veilige omgeving en kunnen op die manier in vertrouwen en moedig verkend worden.

6.3.3. Eerste effecten van de methodiek 'bibliodrama'

Het is opvallend, hoe de waarachtigheid en openheid waar je in bibliodrama aan raakt, in de interviews terugkomen en hoeveel nieuwe inzichten, of je nu wel of niet gelovig bent, uit het bibliodramaspel te herleiden zijn. Ook dat nieuwe heilservaringen beleefd kunnen worden. Alle deelnemers zijn tijdens het spelen van de bloedvloeiende vrouw in contact gekomen met zingevende aspecten in hun leven, bijvoorbeeld hun relatie tot God en Jezus. Zij zijn met heel hun wezen in de rol van de bloedvloeiende vrouw gestapt.

Het inoefenen van nieuw gedrag is niet aan de orde. Wel noemt respondent 2 de mogelijkheid om het te kunnen doen (p.12).

Bibliodrama kan als religieus gekenmerkt worden, zegt Tromp,¹⁷⁹ zolang een deelnemer niet zichzelf wil bevestigen of rechtvaardigen maar tegenstellingen toe kan laten. Misschien is religieus een groot woord en zou "zin" uit het tetraëdermodel van Wulf een beter woord zijn. Zo wordt waarde gegeven aan de relaties tussen jou en jezelf, de ander en de wereld. Dat is tijdens de bibliodramasessie en in het uitwisselen bij de interviews, voor iedere deelnemer weer anders, gebeurd.

6.4. Aanvullende aspecten

Jezus verliest kracht. Bij respondent 2 bracht dit de associatie dat je als geestelijk verzorger moet oppassen dat mensen je niet leegzuigen. Je moet goed je eigen grenzen in de gaten houden. (p.8). Dit brengt in zoverre nieuwe aspecten in de thesis, dat het hier niet alleen gaat om de pastorante die iets nodig heeft. Ook de pastoraal werker/geestelijk verzorger zal zelf in de gaten moeten hebben wat zij nodig heeft. Hij/zij zal zijn/haar eigen grenzen duidelijk moeten aangeven. Daar is een pastorant alleen maar bij gebaat.

---

¹⁷⁹ Tromp, *Een nieuwe versie van jezelf uitproberen op een bijbels podium*, 50.

7. Mogelijkheden en grenzen van bibliodrama in het werk met pastoranten die grensoverschrijdend gedrag hebben meegemaakt

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de mogelijkheden en risico's en beperkingen die bibliodrama met zich meebrengt. Dat wordt gedaan aan de hand van de theorie uit hoofdstuk 4 en de ervaringen van de geïnterviewden.

7.1. Mogelijkheden van bibliodrama

7.1.1. Inzichten uit de theorie

Bibliodrama kan helend zijn, zo zagen we. De ruimte die bibliodrama biedt om de relaties binnen het tetraëdermodel van Wulf te herstellen kan heilzaam werken. Ook het bieden van een (nieuw) perspectief tijdens het spelen of bij de uitwisseling kan bijdragen aan heling, net als het inoefenen van nieuw gedrag tijdens het spel. Daarnaast moet gezegd worden dat het opgeroepen zijn van heftige emoties of gevoelens niet verkeerd hoeft te zijn. Integendeel, het kan een opening zijn, een weg naar genezing. De groep kan daar iets in betekenen, maar zeer zeker ook de begeleider van het bibliodramaspel.

7.1.2. Inzichten uit de praktijk

Respondent 1 ziet in bibliodrama toegevoegde waarde ten opzichte van de vele theorie die in een theologieopleiding aangeboden wordt. Bijvoorbeeld het beleven van situaties uit het werkzame leven van een geestelijk verzorger, zodat deze zich beter kan inleven in die situaties. Hij onderkent dat met bibliodrama dingen uit het verleden herbeleefd kunnen worden. Daarna je het beter zou kunnen plaatsen. Hij vergelijkt het met PRI (Past Reality Integration).

Respondent 2 ziet als voordeel dat mensen op een andere manier in aanraking komen met bijbelverhalen. Het is een affectieve manier waardoor je aan den lijve het bijbelverhaal ondervindt. Aftasten hoe je je in een bepaalde situatie voelt en welke positie je daarin in zou willen nemen (p. 12). Bibliodrama kan veel losmaken, maar ze weet eigenlijk niet of dat goed of slecht is. Het hangt volgens haar van de situatie af en in hoeverre de begeleider in staat is de deelnemer op te vangen (p. 13).

Respondent 3 is erg enthousiast over de methodiek en techniek (p. 1), zeker als je met bepaalde vragen zit. Hij vindt zelfs dat de methode bruikbaar zou zijn bij psychisch gestoorde mensen die zich door religie laten leiden. Goede begeleiding van een pastoraal werker is dan wel noodzakelijk, maar de bibliodrama zou kunnen helpen de religieuze component in zo iemand af te bouwen en op een indringende manier het besef binnen te laten komen dat je zelf onderdeel bent van je eigen handelen. (p. 6). Er was volgens hem door de strakke opzet (doorleven van een bijbelfiguur, alle spelers speelden de bloedvloeiende vrouw) veel veiligheid. De spelers werden beschermd doordat we ons beperkt hebben tot één rol, waardoor het volgens hem niet gauw uit de hand kon lopen en het niet teveel zou oproepen (p. 17 en 18).

7.2. Risico's en beperkingen van bibliodrama

7.2.1. Inzichten uit de theorie

Bibliodrama kan trauma's oproepen. De waarachtigheid en openheid waaraan tijdens bibliodrama geraakt wordt, zijn juist aspecten die getraumatiseerden al jaren kwijt zijn. Er ontstaat kwetsbaarheid, een voorzichtig verkennen van elkaars wereld en die van het bijbelverhaal door de deelnemers. Met de nodige eerbied voor de deelnemers en het verhaal tast de begeleider af waar hij/zij door zal vragen en waar hij/zij zal stoppen. Deze wisselwerking kan bij de deelnemers de nodige gevoelens en emoties die lang onderdrukt zijn, weer naar boven halen en verborgen trauma's doen verschijnen. Het bieden van veiligheid kan er voor zorgen dat mensen te veel van zichzelf blootgeven. Een goede begeleider houdt dit in de gaten.

7.2.2. Inzichten uit de interviews

Met behulp van de boven genoemde criteria met betrekking tot de risico's en beperkingen van bibliodrama worden de interviews geanalyseerd (A)¹⁸⁰. Daarnaast worden er nog andere aspecten uit de interviews gehaald (B).

A. Criteria uit hoofdstuk 5

1. *Zijn er momenten aan te wijzen waarbij gezegd kan worden: hier schiet het spelen van de rol van de vrouw in de menigte tekort?*

Deze momenten zijn niet uit de interviews van de deelnemers te halen.

2. *Wat zou er met die momenten moeten gebeuren?*

Niet van toepassing.

3. *Wat zijn mogelijke alternatieven voor bibliodrama?*

Respondent 1 noemt rollenspelen als alternatief (pagina 22). Het gaat hem er dan om de specifieke aspecten van een bepaalde doelgroep duidelijk te krijgen. Er treedt geen verbinding op tussen het levensverhaal van de deelnemer en het bijbelverhaal. Er wordt dan meer toneel gespeeld, iets wat bij bibliodrama juist niet de bedoeling is.

Respondent 1 noemt ook nog Past Reality Integration. Dit is een methode waarbij verschillende afweermechanismen herkend worden die hun oorzaak hebben in ervaringen uit het verleden. Het afweermechanisme moet dan herkend worden, waarna achterhaald kan worden welke ervaring uit het verleden dit veroorzaakt. Door nog een keer die ervaring te doorleven, te voelen wat men toen voelde, kan men zich verlossen van dit afweermechanisme.¹⁸¹

B. Andere aspecten uit de interviews

Het uitbeelden van situaties kan voor getraumatiseerde mensen volgens respondent 1 risicovol zijn. Je zou teveel kunnen oproepen. Als voorbeeld noemt hij gevangenen die in het leger

¹⁸⁰ Zie paragraaf 5.7. 'Analyse van de interviews' op pagina 5959.

¹⁸¹ Zie <http://www.pastrealityintegration.com/nl/ik-wil-meer-weten>.

gezet hebben en daar een trauma opgelopen hebben (p. 19). Wat opgeroepen wordt kan heel verhelderend werken, maar dat moet dan goed opgevangen worden door de begeleider (p. 19).

Respondent 2 vindt dat er veel inlevingsvermogen en reflectievermogen van de deelnemers gevraagd wordt (p. 12). Daarnaast kan het veel losmaken, wat een goede begeleiding noodzakelijk maakt. Mensen kunnen een drempel voelen om mee te doen omdat ze bang zijn voor wat het bibliodrama met ze doet, of omdat ze niet bekend zijn met de vorm (p. 13). Ze benadrukt nog het belang van de uitwisseling. (p. 13).

“Je moet bloedvoorzichtig zijn met het toepassen van dit soort grappen, omdat het heel intensief kan werken”. Daarmee bedoelt respondent 3 het spelen van bibliodrama. Zeker als je mensen niet kent, zegt hij, bestaat het risico van “rare effecten.” (p. 17). Mensen die erg labiel zijn, zouden volkomen kunnen doordraaien (p. 18).

C. Aantoonbare risico's – dwarsverband naar de literatuur

D.

Zoals we al zagen, is veiligheid voor mensen die met grensoverschrijdend gedrag te maken hebben gehad, een belangrijk aspect. Die veiligheid kan in een bibliodramasessie op verschillende manieren ingebouwd worden. Diezelfde veiligheid kan er voor zorgen dat trauma's geraakt worden, juist omdat getraumatiseerden die altijd hebben moeten missen, evenals waarachtigheid en openheid. Sommigen kunnen niet meer open zijn, gekwetst als ze zijn door de traumatiserende ervaringen uit het verleden.

De begeleider heeft een belangrijke rol, maar ook de groep kan daarin wat betekenen. Wanneer die voldoende draagkracht heeft, kunnen deelnemers, door met elkaar uit te wisselen wat ze van elkaar hebben gezien en gehoord, een wegwijzer zijn voor de ander.

Wat helpt bij bibliodrama is, dat het een spel is. Het verhoudt zich tot het echte leven en is daardoor niet vrijblijvend. Toch geeft het, mits goed begeleid en vormgegeven, ruimte voor contact maken met eigen gevoelens, gedachten en verlangens. En als er veel veiligheid is, kan die ruimte echt speelruimte worden, in die zin dat nieuw gedrag uitgetprobeerd en geoefend wordt. Een ernstig spel dat kan worden tot realiteit.

Die ernst moet, als het gaat om pastoranten die te maken hebben gehad met grensoverschrijdend gedrag, niet uit het oog verloren worden. De kwetsuren die zij in het verleden opgelopen hebben kunnen dermate diepgaand zijn, dat een oproepen door een bibliodramasessie, als dit uit de hand loopt, desastreus zou kunnen zijn. Tegelijk wordt in de theorie een ander perspectief duidelijk: als datgene wat opgeroepen wordt met de nodige voorzichtigheid, respect en zorgzaamheid omringd wordt, ontstaat er voor de betreffende deelnemer een mogelijkheid, een kans om met het opgeroepene aan de slag te gaan. Genezing kan immers alleen plaatsvinden als duidelijk is waar de pijn zit en wat de oorzaak is.

De risico's zijn dus:

- het oproepen van teveel (eventueel voorheen onderdrukte) gevoelens of emoties die verwijzen naar trauma's uit het verleden,
- dat deelnemers tijdens een spel daar niet voldoende in beschermd worden,
- dat de groep niet in staat is de betreffende deelnemer daarin op te vangen,
- dat de daarvoor benodigde nazorg niet voldoende aanwezig is en/of mensen niet doorverwezen worden naar een therapeut

DEEL III

HOE DE BLOEDVLOEIENDE VROUW WEER EEN MEISJE WERD

Maar Hij zei haar: 'Mijn dochter, uw vertrouwen is uw redding; ga in vrede, en blijf van uw kwaal verlost.'

Hij was nog niet uitgesproken of daar kwamen mensen uit het huis van de synagogebestuurder om hem te zeggen: 'Uw dochter is gestorven. Wat valt u de meester nog lastig?' Maar Jezus, die opving wat er gezegd werd, zei tegen de synagogebestuurder: 'Wees niet bang, heb maar vertrouwen.' Hij liet niemand met zich meegaan, behalve Petrus, Jakobus en Johannes, de broer van Jakobus. Ze kwamen bij het huis van de synagogebestuurder, en Hij zag de drukte van huilende en rouwende mensen. Hij ging naar binnen en zei: 'Waarom die drukte en die tranen? Het kind is niet gestorven, het slaapt.' Ze lachten Hem uit. Maar Hij stuurde ze allemaal naar buiten, nam de vader en moeder van het kind en zijn metgezellen mee, en ze gingen het vertrek binnen waar het kind lag. Hij pakte het kind bij de hand en zei haar: '*Talita koem.*' In vertaling betekent dat: Meisje, Ik zeg je, sta op. Meteen stond het meisje op en liep rond. Ze was twaalf jaar. Ze raakten buiten zichzelf van opwinding. Hij beval hun met nadruk dat niemand dit te weten zou komen, en Hij vroeg hun om haar eten te geven.

Marcus 5, 34-43

8. Aspecten voor de opleiding van toekomstige werkers in het pastoraat ten aanzien van mogelijkerwijze psychogene methoden

Uit de overwegingen over trauma en het oproepen van zulke kwetsuren door spiritualiteit “aan den lijve” blijken aspecten die belangrijk zijn voor de opleiding van werkers in het pastoraat.

8.1. Bewustwording van psychogeniteit

Pastorale methoden, in het bijzonder bibliodrama, kunnen diepgaande gevoelens oproepen, juist omdat het concreet wordt, spiritualiteit wordt ervaren met lichaam en ziel. De liefde van God is in het spel of het gaat om zingeving. Daarmee bezig zijn raakt aan de grond van iemands bestaan. Er wordt iets wakker geschud en vervolgens moet die persoon er iets mee. Dit hoeven niet altijd traumatische ervaringen te zijn. Zoals het model van de ziel van Edith Stein laat zien, speelt de psyche als schakelpunt tussen lichaam en ziel een grote rol. Gevoelens worden door de psyche aan het lichaam doorgegeven wat lichaamsreacties veroorzaakt waar men geen onmiddellijke controle over heeft. Getraumatiseerden kunnen hiervoor vaak geen oorzaak vinden. Als (onderdrukte) gevoelens en emoties opgeroepen worden, komt dat doordat het bibliodramaspel even de deksel, die al die ervaringen afsloot, oplicht.

Bibliodrama is een betrekking gebeuren, evenals een trauma. Een trauma is een beschadiging op zielsniveau. Bibliodrama werkt binnen een ruimte waarin de ziel geheeld kan worden, maar brengt, zoals we zagen, de nodige risico's met zich mee.

8.2. Bewustwording van de behoeften van getraumatiseerde pastoranten

Wat een pastorant graag wil, is gezien worden zoals hij/zij is. Iedereen hunkert er naar in het diepste van zijn ziel erkend te worden, zoals hij die zelf kent en dat er van hem of haar gehouden wordt, puur vanwege wie hij of zij is. Als werker in het pastoraat kun je daar iets in betekenen. Je kijkt met de ogen van God, met de ogen van het hart, zoals Jezus deed. Je bent alert, ziet de noden van de mens die om jouw hulp heeft gevraagd. Je bevestigt hem of haar, zegt dat het goed is dat hij of zij hulp heeft gezocht. Je biedt veiligheid en ondersteuning. Zoals Jezus een spil was binnen het gezelschap waarin Hij verkeerde, zo kun je dat als werker in het pastoraat ook zijn. Je wordt gezien als iemand die van God is, die hoop en vertrouwen met zich meebrengt, die leven kan brengen. Daarbij kun je een voorbeeld nemen aan Jezus, die:

- wil weten wie hem aangeraakt heeft; Hij laat dit niet zomaar aan zich voorbijgaan,
- die de bloedvloeiende vrouw (= pastorant) doorziet,
- die de vrouw gelooft en haar erkent,
- die haar het leven teruggeeft,
- die in zijn eigen waardigheid blijft staan. Of het nu een vrouw is die hem aanraakt, mensen die hem niet geloven of hem niet serieus nemen, Hij blijft in zichzelf geloven. Hij laat zijn waardigheid niet aantasten. Integendeel, Hij brengt zelfs een verandering op gang.

Getraumatiseerde pastoranten kunnen geholpen worden in de opbouw van hun waardigheid. Het tetraëdermodel geeft inzage in de relaties die weer hersteld moeten worden. Werkers in

het pastoraat zijn zorgers voor de ziel. Zij kunnen een pastorant helpen hem of haar weer bij zijn/haar eigen bronnen te brengen. Veiligheid is daarbij erg belangrijk. Zoals we zagen kan veiligheid en ondersteuning in het bibliodramaspel geboden worden. Bibliodrama biedt daarin veel mogelijkheden, mits goed begeleid

Een pastorant heeft het nodig om aan te raken (om hulp vragen, kracht krijgen) en om aangeraakt te worden. Dat laatste kan in vele vormen. Behalve de daadwerkelijke, normale lichamelijke aanrakingen zoals Wulf ze noemt (en indien de pastorant daar aan toe is), kunnen dat ook sacramentele aanrakingen zijn (wijwaterbesprenkeling, zegen, handoplegging, te communie gaan). Deze laatste kunnen vanwege hun heilzame effect in eerste instantie prima vervangers zijn voor de lichamelijke aanrakingen, vooral als de pastoraante vanwege een trauma nog niet in staat is de lichamelijke aanrakingen te verdragen. Bij het spelen van bibliodrama is dit een belangrijk aandachtspunt. Lichaamstaal speelt hierbij een grote rol.

8.3. Grenzen van het pastorale werk en eigen grenzen kennen

Pastoraat is geen therapie. De pastorale variant van bibliodrama kan therapeutische effecten hebben, maar is niet bedoeld als therapie. Als begeleider moet je daarom in staat zijn te herkennen wanneer trauma's geraakt zijn. Wat nog veel belangrijker is, is dat een begeleider weet wat haar/zijn grenzen zijn, tijdens en na het bibliodramaspel. Dat betekent: bekend zijn met je eigen zwakke en sterke punten en daar tijdens het spel rekening mee houden (daarom wordt er ook vaak met twee begeleiders gespeeld). En: na het spel weten wanneer een therapeut ingeschakeld moet worden.

Als begeleider van een bibliodramaspel heb je een grote verantwoordelijkheid. Naast het goed voorbereiden van het bibliodramaspel en het goed laten verlopen ervan is het ook je taak mensen op te vangen als er veel gevoelens en emoties opgeroepen worden. Dat betekent dat je moet zorgen dat je goed opgeleid bent en zelf goed in je vel zit. Je moet een groot reflectievermogen hebben. Bibliodrama spelen met twee begeleiders is een aanrader, zeker bij een interactiespel. Je kunt elkaar immers opvangen en na het spel ervaringen uitwisselen met betrekking tot de begeleiding.

9. Ervaringen ‘aan den lijve’

Nu kan de onderzoeksvraag beantwoord worden en ook bepaald worden in hoeverre de doelen voor deze thesis bereikt zijn.

9.1. Beantwoording van de onderzoeksvraag

De thesis luidde als volgt:

Spiritualiteit wordt ervaren/geleefd met lichaam en ziel. In een methode als bibliodrama, die de spiritualiteit lichamelijk laat beleven, kan een ervaring van grensoverschrijdend gedrag worden opgeroepen. Pastorale medewerkers dienen zich ervan bewust te zijn:

1. wat met een mens die grensoverschrijdend gedrag heeft meegemaakt gebeurd is

Grensoverschrijdend gedrag tast de waardigheid van iemand aan. Het past niet in de relatie, niet in de situatie en is niet afgesproken. Grensoverschrijdend gedrag is het tegenovergestelde van waar ieder mens naar verlangt: gekend worden door iemand tot in het diepste van zijn ziel en dat diegene hem liefheeft. Weten en voelen dat het goed is dat hij er is, dat het goed is zoals hij is en dat dit altijd zo zal zijn.¹⁸²

Er zijn tal van situaties waarin voorbijgegaan wordt aan het geheim van ieder mens, aan zijn uniciteit. Waarin een mens niet bevestigd wordt in wie hij is. Dat beschadigt de ziel. In één keer, door een grote gebeurtenis, of in meerdere, zich herhalende handelingen. Dit kan leiden tot een trauma. De kans dat een trauma optreedt hangt af van het herstelvermogen, de beschikbaarheid van bronnen en de mate waarin iemand afstand kan bewaren tot het gebeurde.

De gevolgen van een trauma zijn groot. Ambivalent gedrag, psychische stoornissen, somatische effecten, grote eenzaamheid. Vaak zijn mensen zich er niet van bewust dat ze een trauma hebben. Het vermijden van dezelfde situaties als die van het trauma gebeurt onbewust. De diepste gevoelens, positief en negatief, worden onderdrukt, men leeft een oppervlakkig leven. Het leven verliest aan waarde.

2. wat pastorale methoden met de deelnemers doen

Pastorale methoden en in het bijzonder bibliodrama zijn een bijzondere vorm van pastoraat. Het is een meer ruimtelijke vorm van zielzorg dan bijvoorbeeld een gesprek. Het woord van God dringt al diep in ons door, maar als het lijf wordt ingezet, helemaal. Mensen maken in levende lijve mee wat er in het bijbelverhaal staat. Maar ze maken het als zichzelf mee. Met huid en haar, met alles wat ze zijn, hun hele wezen plaatsen ze zichzelf in de ruimte van het bijbelverhaal. Alles wat ze in het verleden meegemaakt hebben nemen ze dus ook mee. Ze plaatsen zichzelf in een ruimte waarin ook God, of iets van zingeving aanwezig is. Die confrontatie tussen hoe het is en hoe het zou kunnen zijn kan veel oproepen. Bezigt met de grond van je bestaan, je vertrouwensgrond en dan ontdekken dat die er

---

¹⁸² Wulf, *Wenn das Ich zerbricht...*, 79.

eigenlijk niet is, is vreselijk. Maar het kan, als de deelnemer goed opgevangen wordt, ook een kans op nieuw leven betekenen.

3. wat werkers in het pastoraat moeten doen als een traumatische verwonding bij een pastorant door een methode (hier bibliodrama) wordt geraakt.

Het belangrijkste is, dat een pastorant beschermd wordt. Dat een begeleider er voor zorgt dat iemand zichzelf niet teveel blootgeeft. Dat kan door te stoppen met een interview of dit de andere kant op te sturen. Of door iemand van rol te laten wisselen. Het is tevens van belang het spel altijd te eindigen met een perspectief voor de pastorant. Iets waar hij of zij naar uit kan kijken, wat hoop geeft. Tijdens het spel en bij de uitwisseling kan de rest van de groep veel betekenen door te signaleren en door iemand liefdevol een weg te wijzen. Tenslotte kan een werker in het pastoraat de pastorant na de sessie opvangen en eventueel nog een keer een gesprek mee voeren. En als blijkt dat er deskundige hulp nodig is, dient hij/zij de pastorant door te verwijzen naar een therapeut.

9.2. Bereikte doelen

Deze thesis had een aantal doelstellingen. Voor elke doelstelling zal beschreven worden in hoeverre deze is bereikt.

1. Meer erkenning voor de spiritualiteit van lichamelijkeid

Aangetoond werd dat het ruimtelijk effect van bibliodrama, het inzetten van je lijf een verdiepend effect kan hebben, dat de ziel zich in het lichaam uitdrukt. Lijfelijk meemaken wat er in het bijbelverhaal gebeurt, waarbij een Godsontmoeting kan plaatsvinden, waarin je met de zin van je bestaan bezig bent, kan je meer inzicht in je ziel geven. Dit werd door de deelnemers bij de sessie en in de interviews bevestigd.

2. Een bijdrage leveren aan wetenschappelijk onderzoek in de verhouding tussen lichamelijkeid en spiritualiteit, met name op theologieopleidingen

Door theoretisch onderzoek te doen naar bibliodrama en dit vervolgens te toetsen aan de praktijk, is ook deze doelstelling bereikt. In hoofdstuk 8 zijn aandachtspunten voor opleidingen voor werkers in het pastoraat vermeld. Bovendien hebben we gezien hoe diepgaand bibliodrama op de ziel kan inwerken.

3. Een bijdrage leveren aan onderzoek naar het effect van actieve vormen van lichamelijkeid en christelijke spiritualiteit.

De mogelijke effecten van bibliodrama zijn onderzocht door literatuuronderzoek en een empirisch onderzoek. Er is een bibliodramasessie gespeeld en drie van de vijf deelnemers zijn geïnterviewd. De interviews zijn geanalyseerd, waarna geconcludeerd kon worden wat de mogelijkheden en grenzen van bibliodrama zijn. Gebleken is, dat bibliodrama bij kan dragen aan geloofsverdieping en bewustwording van eigen (gelovig) handelen en een helende werking kan hebben. Bibliodrama brengt echter ook de nodige risico's met zich mee, omdat het kan raken aan het wezen van de mens. Die risico's kunnen nooit helemaal ondervangen worden, maar zoveel mogelijk beperkt, met name door het inbouwen van veel veiligheid. Ook hangt veel af van de draagkracht van de groep en de deskundigheid van de begeleider.

4. De term ‘grensoverschrijdend gedrag’ nader verkennen en laten zien wat de effecten zijn voor een persoon.

In hoofdstuk 2 is onderzocht wat grensoverschrijdend gedrag inhoudt en wat dit voor de bloedvloeiende vrouw en Jezus in Marcus 5, 22-43 zou kunnen betekenen. Hoofdstuk 3 beschrijft wat de psychologische effecten van grensoverschrijdend gedrag kunnen zijn. Hoofdstuk 6 laat zien of en hoe die effecten tijdens het bibliodramaspel een rol gespeeld hebben. Grensoverschrijdend gedrag is gedrag dat de ziel van de mens binnendringt en beschadigt. Dat gebeurt als iemand niet in staat is voor zijn eigen waardigheid te gaan staan (bijvoorbeeld bij kinderen). Een trauma is het gevolg. Bibliodrama kan onderdrukte gevoelens en emoties en daarmee trauma's oproepen.

5. Laten zien hoe werkers in het pastoraat een cruciale rol kunnen spelen bij de heling van een trauma

Hoofdstuk 8 vermeldt wat werkers in het pastoraat kunnen betekenen voor getraumatiseerde pastoranten.

Graag verwijs ik in deze context naar hoofdstuk 7 ‘Wie kann ich helfen?’ van *Wenn das Ich zerbricht* dat geheel gewijd is aan personen uit de omgeving van een getraumatiseerd mens. Dit kunnen partners, maar ook hulpverleners zijn. De belangrijkste punten zijn¹⁸³:

- a. Zie de mens en niet het trauma. De traumaverwerking is jullie gemeenschappelijk doel. Wees toehoorder, schenk vertrouwen en **oordeel niet**.
- b. Wees er zoveel mogelijk voor iemand, maar geef duidelijk aan wanneer en hoe dat kan. Een getraumatiseerde pastorant heeft meer aan betrouwbaarheid dan aan een hoge frequentie van afspraken. **Zorg goed voor jezelf**. Ken je vakinhoudelijke en persoonlijke grenzen en **benoem ze naar degene die je begeleidt**. Maak duidelijke afspraken en verwijs naar een therapeut indien nodig.
- c. Laat de getraumatiseerde mens **zelf beslissen**. Dat is erg belangrijk voor de traumaverwerking.
- d. Wees bedacht op overdracht en zorg dat je **op een voorzichtige manier onderscheid maakt tussen jou en de dader**. Dat onderscheid is van belang, omdat zo een nieuwe, positieve ervaring opgedaan wordt. Het kan dan bijvoorbeeld om beschuldigingen gaan van degene die je begeleidt. Maak duidelijk dat ook jij fouten kunt maken.
- e. Zorg dat je in staat bent **los te laten**. Er zal een moment komen dat iemand zelfstandig verder kan.

6. Duidelijk krijgen in hoeverre het voor aankomende werkers in het pastoraat nuttig is om in ‘levende lijve’ te ondervinden hoe grensoverschrijdend gedrag voelt.

Geen van de deelnemers heeft blijk gegeven grensoverschrijdend gedrag te hebben ervaren. Dit kan gelegen hebben aan:

- het feit dat de term ‘grensoverschrijdend gedrag’ niet in de uitnodiging of introductie bij de sessie is genoemd,
- dat het bloedvloeien van de vrouw niet direct geassocieerd werd met de waardigheid aantastend,
- dat de deelnemers als zich waardig voelende mensen in de rol van de bloedvloeiende vrouw zijn gestapt.

¹⁸³ Wulf, *Wenn das Ich zerbricht*, 207-222.

Twee van de drie geïnterviewden, echter, geven aan dat ze zich na het bibliodramaspel beter konden inleven in de positie van de pastoraat. Bibliodrama kan dus wel bijdragen aan de vorming van werkenden in het pastoraat. Voor eigen geloofsverdieping, maar ook in het reflecteren op verschillende thema's die in de relatie met pastoraaten naar voren komen, zoals afstand en nabijheid en genezing. Deze worden bij bibliodrama immers in levende lijve beleefd.

Verantwoording literatuur

Agten, J., E. Herrebosch, K. Verduyn, L. Vervoort, *Bibliodrama begeleiden. Wegwijzers voor de praktijk*, 2007, Antwerpen

Bisschoppen van de Nederlandse bisdommen en de Ordinaris van het Militair Ordinariaat, *Gedragscode Pastoraat*, 2014

Baert, B., 'Wenn ich nur sein Kleid möchte anrühren': die Frau mit dem Blutfluss in der frühmittelalterlichen Ikonographie (Mark 5:24b-34parr), in *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, Jaargang: 62, Uitgave:1, 2010, pp. 52-76

Berg, B. van den, en T. van Leeuwen, *Spelend verstaan. Bibliodrama als weg naar levensoriëntatie*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 3-8

Berg, B. van den, *Bibliodrama over de grens*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 61-64

Branch, R.G., *A study of the woman in the crowd and her desperate courage (Mark 5:21-43)*, *In die Skriflig/In Luce Verbi*; Vol 47, No 1, 2013

Cloitre, Marylene, Lisa R. Cohen, Karestan C. Koenen *Treating Survivors of Childhood Abuse. Psychotherapy for the Interrupted Life*, 2006, New York

Derksen, N. en H. Andriessen, *Bibliodrama en pastoraat. De Schrift doen als weg tot dieper geloven*, 1985, Den Haag

Ford, Julian D., *Neurobiologische und entwicklungspsychologische Forschung und ihre klinischen Implikationen*, in Courtois, Christine A./Ford, Julian D. (Hg.), *Komplexe traumatische Belastungsstörungen und ihre Behandlung. Eine evidenzbasierte Anleitung*, 2011, Paderborn

Havekes, J., *Lichamelijkheid en spiritualiteit, een onderzoek waard. Verkennend onderzoek naar het belang van lichamelijkheid en spiritualiteit in het curriculum van de Tilburg School of Theology*, 2015, Utrecht

<https://www.lucepedia.nl/dossieritem/ziel/de-ziel-van-de-mens-geheim-van-de-mens>
geraadpleegd op 14-8-2016

Midden, P. van, *Het alledaagse*, in K. Spronk, A. van Wieringen (red.), *de Bijbel theologisch. Hoofdlijnen en thema's*, 2011, Zoetermeer, pp. 229-237

NBV, *Studiebijbel. De Nieuwe Bijbelvertaling met uitleg, achtergronden en illustraties*, 2008, Heerenveen

Nicolai, N.J., *De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke*

Kerk, in *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Uitgebreide versie. Deel 2. De achtergrondstudies en essays*, 2011, Amsterdam, pp. 241-259

Northrup, Christiane, M.D., *Vrouwenlichaam vrouwenwijsheid. De complete gids voor gezondheid en welzijn voor vrouwen!*, vertaald door Lieke Berkhuis en Marjolijn Stoltenkamp, 2005, Amsterdam

Oosterhuis, M., *Rein en onrein*, in K. Spronk, A. van Wieringen (red.), in *de Bijbel theologisch. Hoofdlijnen en thema's*, 2011, Zoetermeer, pp 353 – 361

Pico della Mirandola, *Rede over de menselijke waardigheid*, 2008, Groningen

Reddemann, Luise, *Würde – Annäherung an einen vergessenen Wert in der Psychotherapie*, 2013, Stuttgart

Speelman, W.M., *Juist in het doen is het woord nabij*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 53-60

Tromp, T., *Een nieuwe versie van jezelf uitproberen op een bijbels podium. De werking van spel en verhaal in bibliodrama*, in *Handelingen. Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2015/3 (*Spelend verstaan*), pp 43-51

Wulf, C.M., *Collegedictaat Moraaltheologie en spiritualiteit 2008-2009*, Utrecht

Wulf, C.M., *Jenseits der Haut* in S. Müller, G. Marschütz, S. Dluhoš (eds.), *Exploring Boundaries of Bodiliness. Theological and Interdisciplinary approaches to the Human Condition*, 2013, Göttingen, pp. 129-138

Wulf, C.M., *Na Deetman. Lezing t.b.v. bijeenkomst voor docenten van de Tilburg School of Theology*, Manuscript, 2012, Utrecht

Wulf, C.M., *Wenn das Ich zerbricht... Gedanken zum Psychotrauma für Getroffene und ihre Begleiter*, 2014, Münster

Bijlagen

Bijlage 1 Eerste uitnodiging voor de bibliodramasessie

Beste masterstudent,

Je bent van harte uitgenodigd voor een bibliodramasessie op 12 mei a.s.!
Voor meer informatie kun je de bijlage lezen.

Aanmelden kan tot 10 mei door te mailen naar Joke Havekes. Haar emailadres staat in de cc.

Hartelijke groet,

Mariëlle Snijder

---

drs. M.C. Snijder - Tilburg University
Studieadviseur / Academic Counselor - Coördinator onderwijs / Coordinator Education

Voor het maken van een afspraak bel of mail het secretariaat / For an appointment call or write an e-mail /

[Meer informatie / More information](#)

Tilburg University
Tilburg School of Catholic Theology
Postbus 80101, 3508 TC Utrecht
Nieuwegracht 65, 3512 LG Utrecht

In de bijlage zat het volgende document:

Uitnodiging bibliodrama voor masterstudenten

bibliodrama met het evangelie van de vrouw in de menigte (Mc. 5, 22-43) ten behoeve van thesisonderzoek

Naderen, aanraken van achteren en genezen worden. Aangesproken worden, schaamte overwinnen. Talitha kumi.

Graag nodig ik je uit voor een bibliodramasessie op 12 mei a.s. van 15:15u tot 17:00u in de kelder in het Sint Bonifatiushuis, Nieuwe Gracht 61. De sessie zal begeleid worden door bibliodramadocente Marie-Heleen Lüchinger, van 'Bibliodrama tussen hemel en aarde' (<http://www.bibliodrama.be/>).

De bibliodramasessie wordt gehouden in het kader van een onderzoek voor mijn thesis. Je zult spelen met andere masterstudenten. Als iedereen het goed vindt zal de nabespreking opgenomen worden en je wordt gevraagd mee te werken aan een diepte-interview.

Je kunt je via mail bij mij opgeven, graag voor 10 mei a.s.
Mijn mailadres is:

Ik hoor graag van je!

Hartelijke groet van Joke Havekes

Bijlage 2 Uitnodiging via Jos Moons

Beste studenten,

Ik FWD je een verzoek van Joke Havekes, die een begeleide meditatie aanbiedt en jullie ervaringen nodig heeft om haar afstudeeronderzoek te kunnen doen. Kun je haar helpen? Het gaat om 12 mei aanstaande. Meer informatie: hieronder en in de bijlage. Zeer aanbevolen!

Met hartelijke groet, Jos

—

Jos Moons SJ | PhD student & Studentenpastor |

From: Joke Huisintveld

Date: Thursday 28 April 2016 at 23:33

To: Jos Moons

Subject: doe alsjeblieft mee aan sessie bibliodrama en help mij zo met mijn onderzoek

In het kader van mijn thesis organiseer ik op donderdag 12 mei a.s. een bibliodramasessie. De bijbeltekst die hiervoor genomen wordt is Mc. 5, 22-43. Zou je alsjeblieft mee willen doen, zodat ik mijn onderzoek kan uitvoeren?

De sessie is bedoeld voor theologiestudenten. Er wordt na afloop onder andere gereflecteerd op genezing en afstand en nabijheid. Dit in het kader van meer aandacht voor lichamelijke en spiritualiteit, waarvan ik de noodzaak in een eerder onderzoek al aangetoond heb. Bibliodrama ligt immers op het snijvlak van lichamelijke en spiritualiteit.

Na 12 mei wil ik graag met elke deelnemer een diepte-interview houden om nader te onderzoeken hoe men de sessie ervaren heeft.

Zie de uitnodiging in de bijlage.

Ik hoor héél graag van je!

De uitnodiging in de bijlage:

Uitnodiging bibliodrama voor master- en priesterstudenten

bibliodrama met het evangelie van de vrouw in de menigte (Mc. 5, 22-43) ten behoeve van thesisonderzoek

Naderen, aanraken van achteren en genezen worden. Aangesproken worden, schaamte overwinnen. Talitha kumi.

Graag nodig ik je uit voor een bibliodramasessie op 12 mei a.s. van 15:15u tot 17:00u in de kelder in het Sint Bonifatiushuis, Nieuwe Gracht 61 in Utrecht. De sessie zal begeleid worden door bibliodramadocente Marie-Heleen Lüchinger, van 'Bibliodrama tussen hemel en aarde' (<http://www.bibliodrama.be/>).

De bibliodramasessie wordt gehouden in het kader van een onderzoek voor mijn thesis. Je zult spelen met andere theologiestudenten. Je wordt gevraagd mee te werken aan een diepte-interview.

Je kunt je via mail bij mij opgeven, graag voor 10 mei a.s.
Mijn mailadres is:

Ik hoor graag van je!

Met vriendelijke groet,
Joke Havekes-Huisintveld

Bijlage 3 Matteüs 9, 18-26

¹⁸ Terwijl Hij dat tegen hen zei, kwam er een aanzienlijk man die voor Hem neerknielde en zei: 'Mijn dochter is zojuist gestorven. Kom haar toch de hand opleggen, dan zal ze leven.' ¹⁹ Jezus stond op en volgde hem, samen met zijn leerlingen. ²⁰ Toen kwam er een vrouw naar Hem toe die al twaalf jaar aan vloeïngen leed. Ze raakte van achteren de zoom van zijn kleed aan. ²¹ Want ze zei bij zichzelf: 'Al zou ik zijn kleed maar aanraken, dan ben ik gered.' ²² Jezus draaide zich om, en toen Hij haar zag, zei Hij: 'Wees maar gerust, mijn dochter. Uw vertrouwen is uw redding.' Van die tijd af was de vrouw gered.

²³ Jezus kwam bij het huis van de aanzienlijke man, en toen Hij de fluitspelers en de drukte van de mensen zag, ²⁴ zei Hij: 'Eruit jullie, want het meisje is niet gestorven, maar slaapt.' Ze lachten Hem uit. ²⁵ Toen Hij de mensen naar buiten had gestuurd, ging Hij naar binnen, pakte het meisje bij de hand, en ze stond op. ²⁶ De faam hiervan verspreidde zich in heel die streek.

Bijlage 4 Lucas 8, 40-56

⁴⁰ Toen Jezus terugkeerde, werd Hij door de menigte opgewacht; ze hadden allemaal naar Hem uitgezien. ⁴¹ Daar kwam een man naar voren, een zekere Jairus, hoofd van de synagoge. Hij wierp zich aan zijn voeten en smeekte Hem mee te gaan naar zijn huis, ⁴² omdat zijn enig kind, een dochter van een jaar of twaalf, op sterven lag.

Op weg daar naartoe raakte Jezus bekneld in de mensenmassa.⁴³ Een vrouw die al twaalf jaar aan vloeingen leed en haar hele inkomen aan dokters had besteed zonder bij iemand genezing te vinden, ⁴⁴ kwam van achteren naar Hem toe en raakte de zoom van zijn kleren aan. Onmiddellijk hielden haar vloeingen op. ⁴⁵ Jezus vroeg: 'Wie heeft Me aangeraakt?' Iedereen ontkende het en Petrus zei: 'Meester, al die mensen staan te duwen en te dringen om U heen.' ⁴⁶ Maar Jezus zei: 'Iemand heeft Me aangeraakt, want Ik heb kracht van Mij voelen uitstromen.' ⁴⁷ Omdat de vrouw beseftte dat het niet verborgen kon blijven, kwam ze bevend naar Jezus toe, wierp zich neer voor zijn voeten, en vertelde waar het hele volk bij stond waarom ze Hem had aangeraakt en hoe ze onmiddellijk genezen was. ⁴⁸ Jezus zei tot haar: 'Mijn dochter, uw vertrouwen is uw redding; ga in vrede.'

⁴⁹ Hij was nog niet uitgesproken of de voorzitter van de synagoge kreeg van thuis het bericht: 'Uw dochter is gestorven; val de meester niet langer lastig.'⁵⁰ Jezus hoorde dat en zei tegen Hem: 'Wees niet bang; heb maar vertrouwen, dan zal ze gered worden.' ⁵¹ Bij het huis gekomen liet Hij alleen Petrus, Johannes en Jakobus mee naar binnen gaan, en de vader en de moeder van het meisje. ⁵² Iedereen was in tranen en rouwde om haar, maar Jezus zei: 'Huil niet; ze is niet gestorven, ze slaapt.' ⁵³ Ze lachten Hem uit, omdat ze ervan overtuigd waren dat ze gestorven was. ⁵⁴ Hij pakte haar echter bij de hand en riep: 'Meisje, sta op.' ⁵⁵ Het leven keerde in haar terug, ze stond onmiddellijk op, en Jezus liet haar te eten geven. ⁵⁶ Haar ouders stonden versteld, maar Hij verbood hun met iemand te praten over wat er was gebeurd.

Bijlage 5 Doelen bibliodramasessie

Doel van de bibliodramasessie

Alle deelnemers hebben de vrouw in de menigte gespeeld om hen te laten ervaren hoe het is met grensoverschrijdend gedrag te maken te krijgen en hen te laten ontdekken wat je als pastorant die met grensoverschrijdend gedrag te maken heeft gehad pastoraal gezien nodig hebt.

Verwerking van de resultaten

Ik zal de uitwisseling achteraf opnemen en analyseren d.m.v. de labelmethode. Daarnaast wil ik een diepte-interview afnemen en de resultaten op dezelfde manier verwerken. Daarbij zullen de volgende onderwerpen aan de orde komen:

- Hoe wordt het grensoverschrijdende gedrag ervaren? Wordt het überhaupt als grensoverschrijdend gedrag ervaren?
- Wat hebben pastoranten die met grensoverschrijdend gedrag geconfronteerd zijn pastoraal gezien nodig?
- Hoe is de bibliodrama ervaren? Lijkt het de deelnemers een goede methode om te helpen genezen? Welke risico's zitten er aan de bibliodrama?

Bijlage 6 Uitwerking bibliodramasessie door Marie-Heleen Lühinger

Doel van de bibliodramasessie

Doelstellingen voor bij het spelen:

- De deelnemers hebben bibliodrama ervaren
- De deelnemers hebben verkend wat het kan betekenen om al 12 jaar aan bloedverlies te lijden
- De deelnemers hebben verkend wat het betekent om onderdeel te zijn van een menigte / om Jezus te naderen / om Jezus aan te raken
- De deelnemers hebben verkend wat het kan betekenen om door Jezus aangeraakt te zijn

Doelstellingen voor bij het nagesprek:

- De deelnemers hebben gereflecteerd over
  - Genezing > wanneer geneest iemand? Wat is daarvoor nodig?
  - Afstand en nabijheid
- De deelnemers hebben gereflecteerd over de vraag hoe deze thema's spelen in hun eigen praktijk van (toekomstig) geestelijk verzorger. Wat betekent het voor een pastorant om "aan bloedverlies te lijden"? Wat heeft zo iemand pastoraal gezien nodig? Hoe spelen afstand en nabijheid hierin een rol?

Programma:

1. Welkom, toelichting bij bibliodrama en opwarming
2. Lezen van Marcus 5:21-43
3. Inventariseren van rollen
  - Vraag: wat betekent het dat de vrouw al 12 jaar aan bloedverlies lijdt?
4. Nogmaals lezen 5:21-28 vanuit het perspectief van de vrouw die al 12 jaar aan bloedverlies lijdt
5. Jezus aanwezig brengen, waarbij iedere deelnemer een stoel bekleedt met een doek en daarbij iets zegt als kleed van Jezus
6. Deelnemers uitnodigen om te stappen in de rol van vrouw die al 12 jaar aan bloedverlies lijdt. Moment kiezen:
  - In de menigte
  - Onderweg naar Jezus
  - Bij Jezus
7. Ik nodig alle deelnemers uit om iets te zeggen of te doen vanuit hun rol
8. Lezen 27-33
9. Stoel omdraaien (als dat kan)
10. Alle deelnemers vragen om opnieuw een plek te zoeken en een houding aan te nemen die iets uitdrukt van de beleving
11. Wat gaat er door je heen?
12. Lezen 33-34
13. Ontrollen
14. Ontrollen van de stoel
15. In de kring:
  - Hoe was het om te spelen?

Je zou ervoor kunnen kiezen om onderstaande vragen eerst schriftelijk te laten beantwoorden en om pas daarna één of enkele vragen in de groep te bespreken.

- Wat blijft me bij? Wat heeft me geraakt bij het spelen van mijn rol? Wat leert dit mij over mijn leven? Welke andere rolinvullingen hebben me geraakt? Wat zegt dit over wie ik ben?
- Wat heb je ontdekt over genezing? Welke rol speelt afstand / nabijheid hierin? Wat maakte dat de vrouw die aan bloedverlies leed wel of niet kon genezen?
- Kun je een link leggen met je eigen toekomstige rol als geestelijk verzorger? Wat betekent het om “aan bloedverlies te lijden”? Wat heeft een pastorant nodig die aan bloedverlies lijdt?

16. Lezen 41-43

Bijlage 7 Programma en doelen bibliodramasessie voor de deelnemers

Bibliodrama Marcus 5:21-43 – de vrouw die al 12 jaar aan bloedverlies lijdt

Donderdag 12 mei 2016

Deelnemers: studenten van de masteropleiding theologie van de Universiteit Tilburg

Begeleiding: Marie-Heleen Lüchinger, Joke Havekes

Programma:

1. Welkom, toelichting programma
2. Opwarming
3. Bibliodrama bij Marcus 5:21-43
4. Nagesprek
5. Afronding

Na deze middag:

- Heb je bibliodrama ervaren
- Heb je verschillende rollen en posities in het verhaal verkend, beleefd, ervaren

Doelstellingen voor bij het nagesprek:

- Wat heb je ontdekt over genezing? Welke rol speelt afstand / nabijheid hierin? Wat maakte dat de vrouw die aan bloedverlies leed wel of niet kon genezen?
- Kun je een link leggen met je eigen toekomstige rol als geestelijk verzorger? Wat betekent het om “aan bloedverlies te lijden”? Wat heeft een pastorant nodig die aan bloedverlies lijdt?

Op de achterzijde was de bijbeltekst van Marcus 5, 21-43 afgedrukt.

Bijlage 8 Reflectieformulier ten behoeve van de bibliodramasessie

Bibliodrama Marcus 5:21-43 – de vrouw die al 12 jaar aan bloedverlies lijdt

Reflecties bij je eigen beleving:

Wat blijft me bij? Wat heeft me geraakt bij het spelen van mijn rol? Wat leert dit mij over mijn leven? Welke andere rolinvullingen hebben me geraakt? Wat zegt dit over wie ik ben?

Reflecties over de betekenis van het verhaal:

Wat heb je ontdekt over genezing? Welke rol speelt afstand / nabijheid hierin? Wat maakte dat de vrouw die aan bloedverlies leed wel of niet kon genezen?

Reflecties over je eigen (beroeps)praktijk:

Kun je een link leggen met je eigen toekomstige rol als geestelijk verzorger? Wat betekent het om “aan bloedverlies te lijden”? Wat heeft een pastorant nodig die aan bloedverlies lijdt?
